biblioteca rao

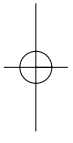

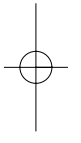

Diderot

NEPOTUL LUI RAMEAU

Satiră

(Scrisă în 1762; revăzută în 1773; publicată în 1823)

Traducere din limba franceză şi note

GELLU NAUM

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

DIDEROT, DENIS

Nepotul lui Rameau / Diderot; trad.: Gellu Naum

Bucureşti: RAO International Publishing Company, 2004

ISBN 973-576-699-X

I. Naum, Gellu (trad.)

821.133.1-31=135.I

RAO International Publishing Company
Grupul Editorial RAO
Str. Turda nr. 117-119, Bucureşti, România

DIDEROT
Le Neveu de Rameau
Traducere din Diderot, *Oeuvres romanesques,* Ed. Garnier Frères,
Paris, 1959

Coperta colecţiei
CORNELIU ALEXANDRESCU

Ilustraţia copertei
LOUIS MICHAEL VAN LOO, *Denis Diderot*

© RAO International Publishing Company, 2005
pentru prezenta versiune în limba română

Tiparul executat de
R.A. „Monitorul Oficial“
Bucureşti, România

2005

ISBN 973-576-699-X

Vertumnis, quotquot sunt, natus iniquis[1].

Horaţiu, lib. II, sat. VII, v. 14

[1] „Născut sub semnul neprielnicilor zei Vertumni, cîţi vor fi fiind“ (lat.)

Fie vreme bună, fie vreme rea, spre orele cinci seara am obiceiul să mă plimb la Palais-Royal[1]. Cel care e văzut mereu singur, stînd gînditor pe banca lui d'Argenson[2], sînt eu. Vorbesc cu mine însumi despre politică, despre dragoste, despre arta literară sau despre filozofie; îi dau frîu liber minţii, în toată nestăvilirea ei; o las în voie să urmărească primul gînd, cuminte sau zănatic, care-mi trece prin cap, aşa cum îi vedem făcînd pe tinerii noştri dezmăţaţi care urmăresc prin aleea Foy vreo curtezană cu aer uşuratic, cu faţa surîzătoare, cu ochii vii, cu nasul în vînt, părăsind-o apoi ca să urmărească alta, legîndu-se de toate şi nerămînînd cu nici una. Gîndurile sînt fetişcanele mele desfrînate.

Dacă vremea e rece sau din cale-afară de ploioasă, mă adăpostesc la cafeneaua „Regenţei". Acolo îmi place să mă uit cum

---

[1] Palais-Royal, ca şi Champs-Elysées, ca şi Cours (la Reine), despre care va fi vorba mai departe în text, erau, pe timpul acela, locurile de plimbare preferate ale celor avuţi şi ale desfrînaţilor epocii.

[2] Banca lui d'Argenson era aşezată în faţa palatului familiei d'Argenson, ai cărei membri au ocupat slujbe importante în timpul monarhiei franceze. Unul dintre ei, René-Louis (1694-1757), a fost economist, precursor al liberalismului burghez şi ministru de Externe sub Ludovic al XV-lea.

se joacă şah. Nicăieri în lume şahul nu se joacă mai bine decît la cafeneaua „Regenţei“; La Rey[1] se întrec chibzuitul Légal, subtilul Philidor şi vigurosul Mayot; se pot vedea mutările cele mai uimitoare şi se pot auzi cuvintele cele mai neghioabe; căci, dacă poţi fi totodată şi om inteligent, şi mare jucător de şah, aşa cum este Légal, poţi de asemenea să fii un mare şahist şi, în acelaşi timp, un neghiob ca Foubert şi Mayot[2].

Eram acolo, într-o după-amiază, privind cu nesaţ, abia vorbind şi ascultînd cît puteam mai puţin, cînd s-a apropiat de mine unul dintre cele mai ciudate personaje din ţara aceasta, în care Dumnezeu a lăsat destule. Omul despre care vorbesc e un amestec de trufie şi de josnicie, de bun-simţ şi de sminteală; pesemne că noţiunile de cinstit şi necinstit îi sînt învălmăşite în cap într-un mod cu totul neobişnuit, fiindcă omul acesta nu se făleşte deloc atunci cînd arată însuşirile bune pe care i le-a hărăzit natura şi nici nu se ruşinează cînd le dă la iveală pe cele rele. Altminteri, e înzestrat cu o sănătate de fier, cu o imaginaţie deosebit de înflăcărată şi cu nişte plămîni neobişnuit de zdraveni. Dacă îl întîlneşti vreodată şi nu te ţintuieşte locului ciudăţenia lui, atunci trebuie sau să-ţi vîri degetele în urechi, sau s-o iei la goană. Doamne, ce mai plămîni grozavi are! Şi cu nimic pe lume nu se aseamănă mai puţin omul acesta decît cu propria fiinţă. Uneori e slab şi jigărit, ca un bolnav înainte de a-şi da sufletul; atunci i s-ar putea număra dinţii prin pielea străvezie a obrazului, s-ar putea crede că n-a mîncat de cine ştie cînd sau c-a ieşit de la

[1] Patronul faimoasei cafenele a „Regenţei“, fondată în 1718, frecventată şi de Diderot, unde, pînă aproape în zilele noastre, s-au întîlnit amatorii de şah din întreaga lume.

[2] Dintre şahiştii enumeraţi mai sus, cel mai cunoscut e compozitorul Philidor.

Trappe[1]. În luna următoare e gras şi dolofan, de parcă nu s-ar mai fi clintit de la masa vreunui financiar sau ar fi fost închis în vreo mînăstire de-a bernardinilor[2]. Astăzi, îmbrăcat în rufe soioase, cu pantalonii sfîşiaţi, acoperit de zdrenţe, aproape desculţ, păşeşte cu fruntea în pămînt, ferindu-se, încît te simţi îndemnat să-l chemi şi să-i dai ceva de pomană. Iar a doua zi, pudrat, încălţat, frizat, îmbrăcat pe cinste, merge cu fruntea sus, te priveşte direct în faţă, încît aproape că l-ai putea lua drept un domn. Trăieşte de la o zi la alta, e trist sau vesel, după împrejurări. Dimineaţa, cînd se trezeşte, prima lui grijă este unde va prînzi; după prînz, se gîndeşte unde va cina. Şi noaptea îi aduce griji; fie că ajunge pe jos în podul unde locuieşte, dacă nu cumva gazda, plictisită să tot aştepte plata chiriei, nu i-a încuiat uşa în nas; fie că se abate pe la vreo crîşmă de la marginea oraşului, unde aşteaptă zorile între un codru de pîine şi o stacană de bere. Cînd n-are gologani în buzunare, cum i se întîmplă cîteodată, îşi găseşte scăparea fie la vreun birjar care-i e prieten, fie la vizitiul vreunui monsenior, care îi dă voie să se culce pe paie, lîngă cai. Iar dimineaţa, o parte din saltea i se mai găseşte încă prinsă în păr. Dacă e vreme frumoasă, umblă toată noaptea, de colo-colo, prin promenada de la Cours sau prin Champs-Elysées. O dată cu zorile el reapare în oraş, îmbrăcat din ajun pentru a doua zi şi, uneori, de-a doua zi pentru întreaga săptămînă.

Asemenea originali mie nu-mi plac; alţii şi-i fac cunoştinţe apropiate, ba chiar prieteni. Eu stau de vorbă cu ei la un an o

[1] Mînăstire din Normandia meridională (departamentul Orne), fondată în secolul al XII-lea de către Sire de Rotrou. Diderot îi foloseşte aici numele ca simbol al locului unde oamenii sînt supuşi la posturi aspre.

[2] Călugări catolici. Diderot se referă la traiul îmbelşugat şi lipsit de griji pe care aceştia îl duceau în mînăstirile aparţinînd ordinului lor.

dată, cînd îi întîlnesc, pentru că firea lor se deosebeşte de a celorlalţi oameni şi pentru că ei rup monotonia plictisitoare pe care au adus-o educaţia, convenienţele sociale şi regulile noastre de bună-cuviinţă. Dacă vreunul dintre ei se iveşte într-un grup, e ca o picătură de drojdie care dospeşte şi redă fiecăruia o părticică din individualitatea sa firească. Îl vezi zgîlţîind, tulburînd, făcîndu-te să aprobi sau să dezaprobi, scoţînd la iveală adevărul, arătîndu-i pe oamenii de treabă, demascînd lichelele; şi abia atunci omul cu judecata sănătoasă care-l ascultă îşi deslueşte lumea.

Pe cel despre care vorbesc îl cunoşteam de mult. Venea adeseori într-o casă unde era primit pentru talentul său. Gazdele aveau o singură fată; omul nostru jura în faţa tatălui şi a mamei că se va însura cu fiica lor. Ei ridicau din umeri, îi rîdeau în nas şi-l făceau nebun; şi am trăit clipa în care spusele lui se îndeplinră. Mie avea obiceiul să-mi ceară cu împrumut cîţiva gologani, pe care i-i dădeam. Se strecurase, nu ştiu cum, prin cîteva case cinstite, unde era primit la masă cu condiţia să nu vorbească decît atunci cînd i se dă voie. El tăcea şi mînca, furios; era o minunăţie întreagă să-l vezi aşa, silit la tăcere. Dacă îl rodea pofta să calce înţelegerea şi dacă deschidea gura, toţi cei din jurul lui strigau: „Rameau!“ Atunci ochii îi sticleau de furie şi reîncepea să mănînce cu şi mai multă turbare.

Eraţi curioşi să ştiţi numele acestui om şi vi l-am spus: este nepotul vestitului muzician[1] care ne-a scăpat de cîntarea

[1] Jean Philippe Rameau (1683-1764) – muzician francez, autor al unor lucrări de teorie a muzicii (printre care *Tratatul de armonie redusă la principiile ei naturale* şi *Noul sistem de muzică teoretică*), a numeroase balete şi opere, printre care *Castor şi Pollux, Indiile galante* etc., al unor bucăţi pentru clavecin, violă, flaut.

plană[1] a lui Lulli[2], psalmodiată întruna, de peste un secol; e nepotul vestitului autor al atîtor viziuni de neînţeles şi adevăruri apocaliptice referitoare la teoria muzicii, din care nici el şi nici altcineva pe lume n-a priceput niciodată nimic; e nepotul muzicianului de la care ne-au rămas cîteva opere, cu armonie în ele, cîteva frînturi de cînturi, idei dezlînate, zgomote năprasnice, zboruri, triumfuri, lănci, glorii, şoapte, victorii peste victorii, arii ce vor dăinui în vecii vecilor; e nepotul aceluia care, după ce l-a înmormîntat pe Lulli florentinul, va fi îngropat la rîndul său de virtuozii italieni; e nepotul muzicianului care, presimţind lucrul acesta, devenise posomorît, trist, arţăgos, fiindcă nimeni nu poate fi mai necăjit – nici chiar o femeie frumoasă care se trezeşte cu o bubuliţă pe nas – decît un autor ameninţat să trăiască după ce i s-a uitat numele, ca de pildă Marivaux şi Crébillon-fiul[3].

EL se apropie de mine. „Ah, ah! iată-te şi pe dumneata, domnule filozof; ce cauţi pe aici, în ceata asta de trîntori? Oare îţi pierzi şi dumneata vremea împingînd lemnele[4]?“ (Fiindcă aşa se spune, în batjocură, jocului de şah sau de dame.)

[1] Cînt liturgic *(cantus choralis, cantus planis)* al bisericii catolice, datînd de la începuturile creştinismului, cunoscut şi sub numele de cîntare gregoriană, căci elementele sale au fost revăzute şi clasate pe vremea papei Grigore (anul 600).

[2] Jean-Baptiste Lulli (1633-1687) – muzician, fondatorul operei clasice franceze. S-a născut la Florenţa.

[3] Pierre Carlet Marivaux (1688-1763) – autor a peste treizeci de comedii şi al unor romane în care critică prejudecăţile aristocraţiei franceze, fără a ajunge însă la ascuţimea satirei. Cît despre Crébillon-fiul, Diderot se referă la romancierul francez Claude Crébillon (1707-1777), autor al *Sofalei*, al *Rătăcirilor dragostei* şi al altor lucrări frivole şi licenţioase. Îşi spunea „fiul“ spre a se deosebi de tatăl său, poetul tragic Prosper Crébillon (1674-1762).

[4] Diderot juca el însuşi şah, destul de slab însă, fiind întotdeauna învins de Rousseau, a cărui superioritate în acest domeniu o recunoştea bucuros.

EU: Nici gînd, dar cînd n-am altceva mai bun de făcut, îmi place să mă distrez o clipă, uitîndu-mă la cei care le împing bine.

EL: În cazul ăsta, te distrezi rar; în afară de Légal şi de Philidor, ceilalţi habar n-au de joc.

EU: Nici măcar domnul de Bissy[1] nu se pricepe?

EL: Domnul de Bissy, ca jucător de şah, e ceea ce domnişoara Clairon[2] este ca actriţă: amîndoi ştiu din jocurile astea numai atît cît se poate învăţa.

EU: Greu îţi poate intra cineva în voie, şi, după cîte văd, nu-ţi plac decît oamenii care sînt mai presus de semenii lor.

EL: Aşa e, cînd este vorba de şah, de joc de dame, de poezie, oratorie, muzică şi alte asemenea nerozii. La ce-i bună mediocritatea în lucrurile pe care ţi le-am înşirat?

EU: La nimica toată, adevărat. Numai că e nevoie să se ocupe cu ele o mulţime de oameni, ca să se poată ivi un geniu. El e unul, în mijlocul mulţimii. Dar să lăsăm asta. Nu te-am mai văzut de-o veşnicie. Nu mă gîndesc la dumneata, cînd nu te văd, dar îmi face totdeauna plăcere să te întîlnesc. Ce-ai mai făcut?

EL: Ceea ce faci şi dumneata, şi eu, şi alţii, adică bine, rău şi nimic. Şi-apoi mi-a fost foame şi-am mîncat cînd am avut prilejul; după ce-am mîncat, mi s-a făcut sete şi-am băut cîteodată. Între timp, îmi creştea barba şi, după ce a crescut, am ras-o.

EU: Rău ai făcut; barba e singurul lucru care îţi lipseşte, ca să fii un înţelept.

[1] E vorba de Claude de Thyard de Bissy (1721-1810) – autor al *Istoriei sufletului* (1752), atribuită de către Formay lui Diderot.

[2] Domnişoara Clairon (1723-1803) – cunoscută actriţă, cea mai bună interpretă a pieselor lui Voltaire şi prietenă a enciclopediştilor.

EL: Ce spui! Am fruntea lată şi zbîrcită, privirea înflăcărată, nasul cocîrjat, obrajii lătăreţi, sprîncenele negre şi dese, gura bine croită, buzele răsfrînte şi faţa pătrată. Dacă bărbia asta cît toate zilele mi-ar fi acoperită de-o barbă lungă, ştii că aş arăta frumos turnat în bronz sau cioplit în marmură?

EU: Lîngă vreun Cezar, Marc-Aureliu, Socrate.

EL: Nu. M-aş simţi mai bine între Diogene şi Frineea[1]. Sînt necuviincios ca Diogene şi mă duc bucuros la celelalte[2].

EU: Cu sănătatea cum o mai duci?

EL: De obicei, o duc bine; astăzi însă nu prea mă simt în apele mele.

EU: Cum se poate! Ai un pîntece de Silen[3] şi un obraz...

EL: Un obraz pe care l-ai putea lua drept potrivnicul lui. După cîte se pare, amărăciunea care-l usucă pe unchi îl îngraşă pe scumpul său nepot.

EU: Fiindcă veni vorba de unchi, îl mai vezi cîteodată?

EL: Da, trecînd pe stradă.

EU: Şi nu te-ajută cu nimic?

EL: Dacă face cuiva vreun bine, apoi fii sigur că-l face fără s-o ştie. E un filozof, în felul lui; nu se gîndeşte decît la el, de restul universului îi pasă cît de-un cui de papuc. Fiică-sa şi nevastă-sa n-au decît să moară cînd or pofti; numai clopotele parohiei care se vor trage pentru ele să sune şi de-aici înainte a

[1] Ca şi Laïs, Frineea a fost o faimoasă curtezană greacă, tip al trufiei şi al lăcomiei.

[2] Pentru a explica acest „celelalte“, unele ediţii franceze i-au adăugat-o pe Laïs lîngă Frineea. „Celelalte“ e un exemplu de felul în care Diderot acordă nu cuvintele, ci ideile, Frineea reprezentînd curtezanele în general.

[3] Personaj mitologic care l-ar fi crescut pe Bacchus, zeul vinului.

douăsprezecea şi a şaptesprezecea[1], şi totul va fi în regulă. Asta e spre fericirea lui, dar e totodată şi ceea ce îmi place mai mult la oamenii de geniu. Nu sînt buni decît pentru un singur lucru, şi atîta tot; habar n-au ce înseamnă să fie cetăţeni, taţi, mame, fraţi, rude, prieteni. Fie vorba între noi, e bine să le semeni din toate punctele de vedere, numai că nu e de dorit să fie prea mulţi ca ei pe lume. De oameni e nevoie, dar de oameni geniali nu-i nevoie deloc; nu, pe legea mea, nu-i nici o nevoie. Ei schimbă faţa pămîntului; iar în cel mai mic lucruşor prostia e atît de obişnuită şi atît de înrădăcinată, încît n-o poţi schimba fără tămbălău. O parte din ce-au imaginat oamenii de geniu se înfăptuieşte, iar restul rămîne aşa cum a fost; de aci, două scripturi, ceva ca un veşmînt pestriţ de arlechin. Adevărata înţelepciune pentru liniştea sa şi a celorlalţi era înţelepciunea călugărului lui Rabelais[2]. Să-ţi faci datoria aşa şi aşa, să nu spui decît vorbe bune despre părintele stareţ şi să laşi lumea să-şi facă de cap. Şi totul merge, fiindcă gloata se declară mulţumită. Dacă aş cunoaşte istoria, ţi-aş arăta că răul pe pămînt s-a tras totdeauna de la vreun geniu; dar habar n-am de istorie, fiindcă nu ştiu nimic. Să mă ia naiba dacă am învăţat vreodată ceva şi dacă mă simt mai prost din pricina asta! Într-o zi, mă găseam la masa unui ministru al regelui Franţei, un om foc de deştept; ei bine, ministrul ne-a arătat limpede că, aşa cum unu şi cu unu fac doi, nimic nu le foloseşte popoarelor mai mult decît minciuna şi nimic nu le e mai vătămător decît

[1] E vorba de anumite sisteme, pentru a crea un fel de armonie din sunetele mai multor clopote.

[2] Diderot se referă aici la personajul numit Jean des Entommeures (*Pantagruel*, cartea I, capitolele XXXIX şi XL).

adevărul. Nu prea mi-aduc bine aminte cum ne-a dovedit-o, dar se înţelegea, fără putinţă de îndoială, că oamenii de geniu sînt netrebnici şi că, dacă un copil ar avea pe frunte, de la naştere, semnul acestui periculos dar al naturii, ar trebui să fie sugrumat sau zvîrlit la cîini.

EU: Şi, totuşi, cei care duşmănesc într-atît geniul pretind cu toţii că-l au ei înşişi.

EL: Nici vorbă că aşa îşi spun în sinea lor, dar nu cred defel că îndrăznesc s-o mărturisească.

EU: Asta, din modestie. Aşadar, nutreşti o ură cumplită împotriva geniului?

EL: Şi n-o să mi se domolească niciodată.

EU: Dar, după cîte îmi amintesc, pe vremuri sufereai groaznic la gîndul că nu eşti decît un muritor de rînd. N-ai să fii niciodată fericit, dacă te mîhneşte la fel de mult un lucru şi opusul său; va trebui să te hotărăşti pentru unul din două şi să rămîi legat de el. Recunoscînd, o dată cu dumneata, că oamenii de geniu sînt îndeobşte ciudaţi sau, cum spune proverbul, că unde e un car de minte, acolo e şi un grăunte de nebunie, lumea o să creadă mai departe tot aşa; vor fi dispreţuite veacurile care nu vor da naştere nici unui geniu. Ei vor face cinste popoarelor în sînul cărora au trăit; mai curînd sau mai tîrziu, li se înalţă statui şi sînt priviţi ca binefăcători ai neamului omenesc. Nu-i fie cu supărare măreţului ministru pe care l-ai pomenit, dar cred că, dacă minciuna poate folosi o clipă, în cele din urmă ea devine neapărat vătămătoare; iar adevărul, dimpotrivă, devine neapărat folositor pînă la urmă, cu toate că se poate întîmpla să vatăme la un moment dat. După toate astea, m-aş simţi îndemnat să închei spunînd că omul de geniu, care spulberă o eroare generală sau care se face chezaşul unui înalt

adevăr, e totdeauna o ființă demnă de cel mai adînc respect din partea noastră. Se poate întîmpla ca ființa aceasta să fie victima prejudecăților și a legilor; dar există două feluri de legi: unele de o dreptate și de o generalitate desăvîrșită, iar altele ciudate, consfințite numai datorită unei orbiri sau unei necesități de moment. Acestea din urmă nu-l acoperă pe vinovatul care le calcă decît cu o ocară trecătoare, ocară ce se întoarce, cu timpul, asupra judecătorilor și asupra popoarelor, ca să rămînă acolo, pentru totdeauna. Dintre Socrate și magistratul care l-a condamnat să bea cucută, care e astăzi dezonorat?

EL: Și cu ce s-a ales Socrate? De condamnat, tot l-au condamnat; de ucis, tot l-au ucis; și tot a fost socotit un cetățean răzvrătit. Disprețuind o lege nedreaptă, nu i-a îndemnat oare pe nebuni să disprețuiască legile drepte? Și n-a fost tot un ins cutezător și ciudat? Mai adineauri era cît pe-aci să pui o vorbă bună pentru oamenii de geniu.

EU: Ascultă-mă, omule dragă! O societate n-ar trebui să aibă deloc legi rele și, dacă n-ar avea decît legi bune, nu s-ar găsi nicicînd în situația de a-l persecuta pe un geniu. Doar nu ți-am spus că geniul e legat trup și suflet cu răutatea, nici răutatea cu geniul. Mai curînd are să fie rău un om mărginit decît unul inteligent. Și dacă un geniu ar fi îndeobște neprietenos, anevoie de mulțumit, țepos, nesuferit, dacă ar fi chiar rău la suflet, ce-ai spune la urma urmei?

EL: Că e bun de înecat.

EU: Încetișor, omule dragă! Știi, n-am să-ți iau ca pildă unchiul. El e un om aspru și grosolan; lipsit de omenie, e avar, e tată rău, soț rău, unchi rău; dar nu e dovedit că e geniu, că arta lui a atins cine știe ce culmi și că peste zece ani se va mai vorbi încă despre lucrările lui. Dar Racine? El, fără îndoială că

avea geniu și nu trecea deloc drept un om prea cumsecade. Dar Voltaire?...

EL: Nu mă înghesui cu întrebările, căci știu să-mi duc gîndurile pînă la capăt.

EU: Care din două ți-ar fi plăcut mai mult: să fi fost un om de treabă, cu gîndul numai și numai la tejghea, ca Briasson[1], ori la metru, ca Barbier, turnîndu-i nevestei în fiecare an cîte un copil legitim, fiind soț bun, tată bun, unchi bun, vecin bun, negustor cinstit, dar nimic mai mult; sau să fi fost mîrșav, trădător, ambițios, pizmaș, rău, dar să fi scris *Andromaca, Britanicus, Ifigenia, Fedra, Atalia?*

EL: Pentru el, pe legea mea dacă n-ar fi fost mai bine să se asemene cu primul dintre cei doi!

EU: Vorbele dumitale au în ele mai mult adevăr decît crezi.

EL: Oh! cum sînteți voi, filozofii! Dacă spunem și noi o vorbă mai ca lumea, atunci o facem din întîmplare, ca nebunii sau ca inspirații. Numai voi vă pricepeți; da, domnule filozof, află că mă pricep și eu; și mă pricep la fel de bine ca și dumneata.

EU: Nu te supăra; dar, ia ascultă, de ce-ai zis „pentru el“?

EL: Fiindcă toate minunățiile astea pe care le-a făcut nu i-au adus nici măcar douăzeci de mii de franci, iar dacă ar fi fost un bun negustor de mătăsuri pe strada Saint-Denis sau Saint-Honoré, sau măcar un bun băcan cu toptanul, un spițer cu mușterii mulți, ar fi strîns o avere uriașă; și, strîngînd-o, n-ar mai fi existat nici un soi de plăcere de care să n-aibă parte; și ar fi dat din cînd în cînd cîte o băncuță vreunui biet bufon ca mine, fiindcă,

[1] Briasson – librar parizian, asociat la *Enciclopedie*, mort în 1775. Cît despre Barbier, unii cred că ar fi fost un negustor de mătăsuri din Paris.

la nevoie, i-aş fi făcut rost de vreo fetişcană, să-i mai îndulcească plictisul veşnicului trai alături de nevastă; am fi făcut nişte chefuri straşnice la el acasă, am fi jucat din gros, am fi băut vinuri grozave, lichioruri grozave, cafele grozave, ne-am fi plimbat la ţară; vezi bine că mă pricep; rîzi?... dar lasă-mă să-ţi spun: ar fi fost mai bine pentru cei din jurul lui.

EU: Nu te contrazic. Numai să nu-şi fi folosit în vreun fel ruşinos bogăţia dobîndită prin negoţ legal; să-i fi dat afară din casă pe toţi jucătorii, pe toţi paraziţii, pe toţi inşii ăştia serbezi, care nu fac decît să aprobe, pe toţi trîntorii, pe toţi pezevenghii nefolositori; şi să-i fi pus pe băieţii din prăvălie să-l ciomăgească zdravăn pe binevoitorul care, prin anumite schimbări, mai alungă soţilor sila de traiul zilnic lîngă soţiile lor.

EL: Să-l ciomăgească, domnule, să-l ciomăgească? Nimeni nu mai e ciomăgit aşa, cu una, cu două, într-un oraş civilizat. Iar meseria împotriva căreia te ridici e cinstită; se îndeletnicesc mulţi oameni cu ea, ba unii dintre ei au chiar titluri. Şi, la urma urmei, pe ce naiba ai vrea dumneata să fie cheltuiţi banii, dacă nu pe mese bune, prieteni veseli, vinuri straşnice, femei frumoase, plăceri de toate soiurile, distracţii de toate felurile? Aş prefera să fiu cerşetor decît să stăpînesc ditamai averea şi să mă lipsesc de toate bucuriile astea. Dar să ne întoarcem la Racine! Cred că el n-a fost bun decît pentru cei cu care n-a avut a face şi pentru timpurile cînd n-a mai trăit.

EU: Aşa e; dar cumpăneşte răul şi binele. Peste o mie de ani, Racine va face să curgă lacrimi; va fi admirat de oameni pe întregul pămînt; va inspira omenia, mila, duioşia. Cei care vor trăi atunci se vor întreba cine a fost, în ce ţară s-a născut şi vor invidia Franţa. A făcut să sufere cîteva fiinţe care au pierit, cărora noi nu le mai dăm aproape nici o importanţă; n-avem de ce să ne

temem acum nici de viciile, nici de păcatele lui. Fără îndoială că ar fi fost mai bine dacă natura i-ar fi hărăzit virtuţile unui om cumsecade, împreună cu talentele unui mare om. El e asemenea unui arbore care a silit să se usuce alţi cîţiva arbori plantaţi în preajma lui şi a înăbuşit plantele ce îi creşteau la picioare, dar şi-a înălţat creştetul pînă în nori, şi-a întins ramurile pînă în zare şi a dăruit umbră celor care au venit, vin şi vor mai veni să se odihnească în jurul trunchiului său măreţ; şi le-a dat pe toate cu un gust minunat, care se împrospătează fără încetare. Ar fi bine ca Voltaire să mai aibă şi gingăşia lui Duclos[1] şi nevinovăţia abatelui Trublet[2], să fie drept ca abatele d'Olivet[3], dar, fiindcă asta nu e cu putinţă, să privim lucrurile din unghiul care ne poate arăta ceea ce au ele cu adevărat interesant; să uităm o clipă locul unde ne aflăm în timp şi în spaţiu, şi să privim spre secolele viitoare, spre ţinuturile cele mai depărtate, spre popoarele care se vor naşte. Să ne gîndim la binele speciei omeneşti; dacă noi nu sîntem prea darnici, măcar să-i iertăm naturii că a fost mai înţeleaptă decît noi. Dacă

---

[1] Charles-Pinot Duclos (1704-1772) – scriitor şi istoric francez, autor de romane şi nuvele.

[2] Literat francez mediocru (1697-1770); după douăzeci şi cinci de ani de aşteptare, a fost ales, prin înalte protecţii, membru al Academiei. E acelaşi Trublet despre care se vorbeşte în Prefaţa anexă a *Călugăriţei*. Între el şi Diderot domnea o antipatie stăruitoare. Trublet s-a opus la intrarea lui Diderot în Academie. Tot acest pasaj trebuie înţeles ca o ironie la adresa lui Duclos, Trublet şi d'Olivet.

[3] Abatele d'Olivet (1682-1768) – crescut de iezuiţi, devine apoi academician. A tradus în limba franceză lucrările lui Cicero. În ceea ce priveşte activitatea în domeniul gramaticii, Goethe îl apreciază pe d'Olivet ca „duşman al reînnoirii limbii, purist şi rigorist", arătînd că, de multe ori, fără să se priceapă, corecta lucrările poeţilor, din care pricină era duşmănit de aceştia.

arunci cu apă rece în capul lui Greuze[1], poate că o dată cu vanitatea îi vei stinge şi talentul. Dacă ai să-l faci pe Voltaire mai puţin simţitor faţă de critică, n-o să mai poată pătrunde în sufletul Meropei[2], n-o să te mai mişte.

EL: Dar dacă natura a fost tot atît de puternică, pe cît s-a arătat de înţeleaptă, de ce nu i-a făcut la fel de buni, pe cît sînt de mari?

EU: Oare nu-ţi dai seama că printr-o asemenea judecată răstorni ordinea generală, nu-ţi dai seama că, dacă totul în lume ar fi fost cît se poate mai bun, n-ar mai fi existat nici un fel de: „Cît se poate mai bun“?!

EL: Ai dreptate; principalul e ca dumneata şi cu mine să fim, şi să fim dumneata şi cu mine; altminteri, meargă totul cum o putea. Cea mai bună ordine a lucrurilor, după părerea mea, e aceea în care trebuie să fiu şi eu, şi ducă-se naibii cea mai perfectă dintre lumi, dacă nu sînt şi eu în ea. Îmi place mai mult să fiu, chiar dacă nu sînt decît un neobrăzat care contrazice întruna, decît să nu fiu deloc.

EU: Nu există om care să nu gîndească aşa cum gîndeşti dumneata şi să nu condamne ordinea existentă, nedîndu-şi seama că renunţă la propria existenţă.

EL: E-adevărat.

EU: Să luăm deci lucrurile aşa cum sînt. Să vedem cît ne costă şi cît ne aduc, şi să lăsăm deoparte tot ce nu cunoaştem îndeajuns pentru a putea lăuda sau defăima şi care poate că nu e

[1] Jean-Baptiste Greuze (1725-1807) – pictor francez. Tablourile sale sînt, mai cu seamă, portrete sau scene de familie. Arta lui e, în mare parte, îndreptată împotriva picturii rafinate şi lipsite de idei a reprezentanţilor aristocraţiei. A fost prieten cu Diderot, căruia i-a făcut portretul.

[2] Eroina piesei cu acelaşi nume, scrisă de Voltaire şi reprezentată pentru prima oară la 20 februarie 1743.

nici bine, nici rău, dacă e trebuitor, după cum îşi închipuie atîţia oameni cumsecade.

EL: Nu prea înţeleg mare lucru din tot ce mi-ai înşirat. S-ar părea că e filozofie; îţi atrag atenţia că în lucruri de-astea nu mă amestec. Tot ce ştiu e că aş vrea să fiu un altul, cu riscul chiar de-a fi un om de geniu, un om însemnat; da, trebuie să recunosc, mi-o spune ceva dinăuntrul meu. N-am putut niciodată să ascult cum e lăudat cineva, fără ca lauda să nu mă facă să turbez. Sînt invidios. Ascult cu plăcere cînd aud povestindu-se vreun lucru înjositor din viaţa personală a celor cu faimă; asta mă apropie de ei; aşa îmi rabd mai uşor mediocritatea. Atunci îmi spun: sigur, tu n-ai fost niciodată în stare să scrii *Mahomet*, dar nici *Elogiul lui Maupeou*[1]. Am fost, aşadar, şi mai sînt, încă, necăjit din pricina mediocrităţii mele. Da, da, sînt mediocru şi necăjit. N-am ascultat niciodată cîntîndu-se uvertura *Indiile galante*[2], n-am ascultat niciodată cîntîndu-se *Adîncile abisuri din Tenara; Noapte, veşnică noapte*, fără să-mi spun cu durere în suflet: iată ceea ce tu nu vei putea face niciodată. Eram deci gelos pe unchiul meu şi, dacă i s-ar fi găsit la moarte cîteva bucăţi frumoase pentru clavecin, rătăcite prin portofoliu, n-aş fi stat la îndoială între a rămîne eu şi a fi el.

EU: Dacă numai asta te mîhneşte, nu merită să-ţi baţi capul pentru atîta lucru.

EL: Nu-i nimic, o să-mi treacă!

[1] *Mahomet* şi *Elogiul lui Maupeou* – două lucrări ale lui Voltaire, în care scriitorul se situează pe poziţii cu totul diferite, ceea ce relevă şi Rameau-nepotul. Tragedia *Mahomet* biciuieşte fanatismul religios; Maupeou, pe care Voltaire l-a elogiat, a fost prim-ministru al Franţei, cunoscut ca zbir.

[2] Balet eroic în trei acte şi un prolog, cu muzică de Rameau-unchiul, reprezentat pentru prima dată în 1735.

Apoi începu să cînte din nou uvertura *Indiile galante* şi aria *Adîncile abisuri*, şi adăugă:

„Ceva-ul acela dinăuntrul meu îmi spune: Rameau, cît de mult ai fi vrut să compui tu bucăţile astea două; şi, dacă le-ai fi compus tu, ai mai fi făcut încă două; şi, cînd ai fi avut mai multe, te-ar fi jucat şi te-ar fi cîntat pretutindeni. Cînd ai fi mers, ai fi ţinut fruntea sus, conştiinţa ta ţi-ar fi dovedit ţie însuţi propriul merit, ceilalţi te-ar fi arătat cu degetul şi-ar fi spus: El e cel care a compus frumoasele gavote *(şi cînta gavotele).*“ Apoi, cu aerul unui om adînc mişcat, al cărui suflet se scaldă în bucurii şi ai cărui ochi sînt, din pricina aceasta, umezi, adăuga, frecîndu-şi mîinile: „Ai fi avut o casă bună *(şi-i măsura întinderea cu braţele),* un pat bun *(şi se tolănea acolo, alene),* vinuri bune *(din care gusta, plescăindu-şi limba de cerul gurii),* o trăsură bună *(şi ridica piciorul ca să se urce în ea),* femei frumoase *(pe care le şi lua de după gît, privindu-le voluptuos);* o sută de puşlamale ar fi venit să mă tămîieze în toate zilele *(şi i se părea că-i şi vede în jurul lui; îi vedea pe Palissot[1], pe Poincinet[2], pe Fréron tatăl şi fiul[3], pe La Porte[1]; îi auzea, se umfla în pene, îi aproba, le zîmbea, îi dispreţuia, nu-i lua în seamă, îi alunga, îi rechema, apoi vorbea mai departe)*; şi aşa, ţi s-ar spune dimineaţa că eşti un om mare; ai citi în *Istoria celor trei secole*[2] că eşti un om mare; seara ai fi convins că eşti un om mare, şi marele om, Rameau-nepotul, ar adormi în murmurul dulce al laudelor, care i-ar suna în urechi în timpul somnului chiar; ar părea mulţumit; pieptul i s-ar umfla, i s-ar ridica şi i s-ar coborî în tihnă; ar sforăi ca un mare om...“

Şi, vorbind astfel, Rameau se aşeza binişor pe o bancă, închidea ochii şi imita somnul fericit pe care şi-l închipuia. Iar după ce gusta cîteva clipe din dulceaţa odihnei acesteia, se trezea, întindea braţele, căsca, îşi freca pleoapele şi-şi căuta din nou în preajmă serbezii linguşitori.

EU: Aşadar, crezi că omul fericit are un somn al lui?

EL: Cum să nu cred? Eu, bietul păcătos, cînd ajung seara în pod şi cînd mă vîr în aşternutul meu de zdrenţe, mă zgribulesc sub pătură, cu pieptul apăsat şi cu respiraţia îngreunată; atunci, abia dacă se aude un fel de scîncet uşor, pe cîtă vreme un financiar sforăie de duduie toată casa, ba chiar toată strada. Dar ceea ce mă mîhneşte astăzi nu e faptul că sforăi şi dorm într-un mod meschin, ca un nefericit.

EU: Totuşi, e şi acest lucru destul de trist.

EL: Ceea ce mi s-a întîmplat e şi mai trist încă.

EU: Dar ce ţi s-a întîmplat?

EL: Totdeauna ai ţinut niţeluş la mine, fiindcă sînt un băiat bun, pe care în fond îl dispreţuieşti, dar care te distrează...

---

[1] Charles de Montenoy Palissot (1730-1814) – scriitor francez, caracterizat de Goethe drept „mediocritate, cu oarecare talent, dar grozav de pretenţios“; s-a făcut cunoscut mai cu seamă prin atacurile sale înverşunate şi dezgustătoare împotriva lui Rousseau, a lui Diderot şi a prietenilor lor. Lupta lui împotriva enciclopediştilor era susţinută de cercurile conducătoare ale Franţei monarhiste şi catolice.

[2] Antoine-Alexandre-Henri Poincinet (1735-1769) – publicist francez din grupul lui Palissot, Fréron etc., potrivnic enciclopediştilor. Întreaga viaţă a servit confraţilor săi drept ţintă a ironiilor.

[3] Fréron-tatăl (1719-1776) – publicist francez. Duşman înverşunat al gîndirii înaintate, îi atacă pe Voltaire şi pe enciclopedişti, sprijinit fiind de cercurile reacţionare. Ambiţios din fire, se înconjoară de mediocrităţi, spre a domina asupra lor. Pînă la urmă însă nu face decît să se compromită. În demascarea lui Fréron, Voltaire a jucat un rol activ. Fiul său, cunoscut sub numele de Fréron-fiul, i-a urmat pilda.

[1] Abatele de La Porte (1713-1779) – publicist francez.

[2] E vorba de *Trei secole ale literaturii franceze,* lucrare a abatelui Sabatier de Castres, în colaborare, după unii, cu Palissot şi cu abatele Martin, apărută în anul 1772.

EU: Nimic mai adevărat.

EL: De aceea, am să-ţi povestesc.

Înainte de a începe, el oftează adînc, îşi duce amîndouă palmele la frunte, apoi se linişteşte şi-mi spune:

„Ştii că sînt un nepriceput, un prost, un nebun, un neobrăzat, un leneş, ceea ce noi, burgunzii, numim o *haimana patentată,* un potlogar, un mîncău...“

EU: Ce mai panegiric!

EL: E în întregime adevărat; trebuie să recunoşti, cu voia dumitale, că nu-i nici un cuvînt de prisos în el. Nu mă cunoaşte nimeni mai bine decît mă cunosc eu; şi încă nu spun tot.

EU: N-am să te contrazic deloc, fiindcă nu vreau să te supăr.

EL: Ei bine, îmi duceam zilele pe lîngă nişte oameni care mă plăceau tocmai fiindcă sînt înzestrat din belşug cu toate aceste însuşiri.

EU: Ciudat lucru; crezusem pînă acum că oamenii îşi ascund însuşirile astea faţă de ei înşişi sau şi le iartă, şi că le disprețuiesc atunci cînd le văd la alţii.

EL: Să şi le ascundă? Oare pot s-o facă? Nici nu te îndoi că Palissot, cînd e singur şi se gîndeşte la sine, îşi spune cu totul alte lucruri; fii sigur că, atunci cînd se găseşte între patru ochi cu vreun coleg de-al lui, îşi mărturisesc deschis că nu sînt amîndoi decît nişte lichele nemaipomenite. Şi nici pomeneală să-şi disprețuiască însuşirile, atunci cînd le văd la alţii! Oamenii despre care vreau să-ţi vorbesc ştiau să cîntărească mai bine lucrurile, şi firii mele îi mergea de minune pe lîngă ei; mă ţineau ca în vată; mă sărbătoreau, nu se puteau lipsi o clipă de mine fără să le pară rău; eram micuţul lor Rameau, nebunul lor Rameau, neobrăzatul, nepriceputul, leneşul, mîncăul, bufonul, nătîngul. Şi nu exista unul printre epitetele acestea care să nu-mi fi adus un zîmbet, o mîngîiere, o bătaie pe umăr, o palmă, o lovitură de picior; la masă, oricare dintre ele îmi aducea o bucăţică bună, care mi se arunca în farfurie; iar după-masă, îmi aduceau o libertate pe care mi-o luam singur şi n-avea nici o importanţă, fiindcă eu, unul, sînt un om fără importanţă. Se face din mine, cu mine, în faţa mea, tot ce vrei, fără să mă simt jignit. Şi ce de mai dăruleţe îmi picau! Dar, javră păcătoasă, cum mă ştii, am pierdut totul! Am pierdut totul, fiindcă am avut judecata sănătoasă o dată, o singură dată în viaţă. Ah! Dacă mi se mai întîmplă vreodată!

EU: Dar despre ce e vorba?

EL: Despre o prostie de neasemuit, de neînţeles şi de neiertat.

EU: Care mai e şi prostia asta?

EL: Rameau! Rameau! Pentru asta te angajaseră? E o neghiobie să ai un pic de bun-gust, un pic de inteligenţă, un pic de judecată; Rameau, prietene, asta te va învăţa minte să rămîi cum te-a făcut Dumnezeu şi cum te doreau protectorii tăi. Aşa, te-au luat de umeri, te-au condus la uşă şi ţi-au spus: „Secătură, şterge-o şi să nu mai apari pe-aici; ia uitaţi-vă la el, mi se pare că vrea să aibă bun-simţ şi judecată! Şterge-o! Însuşiri de-astea avem şi noi.“ Ai plecat, muşcîndu-ţi degetele; blestemata de limbă ar fi trebuit să ţi-o muşti mai întîi. Fiindcă nu te-ai gîndit la asta, iată-te în drum, fără un gologan şi neştiind cum s-o scoţi la capăt. Ţi se dădea să mănînci după pofta inimii, ce mai! Şi acum vei fi silit să mănînci resturile care se vînd prin hale; aveai o locuinţă, şi acum ai fi fericit dacă ţi s-ar da iar podul tău; dormeai bine, şi acum te aşteaptă paiele, între vizitiul domnului de Soubise[1] şi prietenul

[1] Grajdurile domnului de Soubise serveau ca adăpost cîtorva scriitori şi artişti aflaţi în mizerie.

Robbé[1]; în locul somnului dulce şi tihnit pe care-l aveai, de-acum înainte ai să asculţi cu o ureche nechezatul şi tropăitul cailor, iar cu cealaltă zgomotul de o mie de ori mai nesuferit al versurilor seci, aspre şi barbare. Nefericitule, nechibzuit şi apucat de-un milion de draci!

EU: Şi nu vă puteţi, oare, împăca? Greşeala pe care ai făcut-o e chiar atît de gravă? Dacă aş fi în locul dumitale, m-aş duce la oamenii aceia; le eşti mai trebuitor decît crezi.

EL: Oh! sînt sigur că acum, cînd nu-i mai fac să rîdă, se plictisesc cîineşte.

EU: Aşadar, m-aş duce să-i caut; nu le-aş da răgaz să mă uite şi să se întoarcă spre vreo distracţie mai cuviincioasă; fiindcă nu se ştie ce se poate întîmpla!

EL: De aşa ceva nu mă tem; n-o să se întîmple niciodată.

EU: Oricît ai fi de neîntrecut, un altul te-ar putea înlocui.

EL: Cu greu.

EU: Să zicem; m-aş duce totuşi, cu mutra asta deznădăjduită, cu ochii rătăciţi, cu gulerul descheiat, cu părul vîlvoi, în starea tragică în care te găseşti. M-aş arunca la picioarele divinităţii. Mi-aş lipi faţa de ţărînă şi, fără să mă ridic, i-aş spune cu voce stinsă şi suspinătoare: „Iartă-mă, doamnă! Iartă-mă! Sînt un nemernic şi un mişel. A fost o clipă nenorocită, fiindcă ştiţi foarte bine că nu sînt făcut să am o judecată sănătoasă, şi vă făgăduiesc că nu voi avea niciodată, cît voi trăi."

Nostim e că, pe cînd îi ţineam discursul acesta, el îi executa pantomima. Căzuse în genunchi; îşi lipise obrazul de ţărînă,

[1] Robbé de Beauveset (născut în Vendôme, în 1725) – poet submediocru, care a încercat, fără succes, aproape toate genurile literare.

părea că ţine în palme vîrful unui pantof, plîngea, suspina şi spunea: „Da, micuţa mea regină, da, făgăduiesc, n-o să am cît voi trăi, cît voi trăi..." Apoi, ridicîndu-se în picioare, adăugă pe un ton serios şi chibzuit:

EL: Da, ai dreptate! Cred că aşa ar fi cel mai bine. Ea e bună; domnul Vieillard[1] spune că e atît de bună! Şi eu îi cunosc, oarecum, bunătatea; totuşi, să te umileşti în faţa unei maimuţe, să ceri îndurare la picioarele unei mici paiaţe, pe care o urmăresc fără răgaz fluierăturile spectatorilor! Eu, Rameau, fiul domnului Rameau, spiţerul din Dijon, care-i un om cumsecade şi nu şi-a îndoit niciodată genunchii înaintea nimănui! Eu, Rameau, nepotul celui numit marele Rameau, care pot fi văzut plimbîndu-mă ţeapăn şi cu braţele ridicate prin Palais-Royal, de cînd domnul Carmontelle[2] l-a desenat încovoiat şi cu mîinile vîrîte sub pulpanele surtucului! Eu, care am compus bucăţi pentru clavecin, necîntate de nimeni, singurele bucăţi care vor trece poate în posteritate şi vor fi cîntate; eu! eu... în sfîrşit!... Să mă duc! Dar iată, domnule, îmi e cu neputinţă *(şi punîndu-şi mîna dreaptă pe piept, adăugă):* Simt, aici, ceva care se împotriveşte şi-mi spune: Rameau, n-ai să faci una ca asta. Trebuie să existe o oarecare demnitate, legată de natura omului, pe care nimic n-o poate înăbuşi. Demnitatea asta se trezeşte ca din senin, da, iac-aşa; fiindcă sînt zile în care nu mi-ar păsa deloc dacă aş fi cît de

[1] Vieillard sau Vielard – fiul „directorului apelor" din Passy, amant al actriţei Hus.

[2] Louis-Carrogis Carmontelle (1717-1806) – pictor, gravor şi scriitor francez; a făcut portretul lui Rameau-unchiul, care se poate vedea şi astăzi la Cabinetul de stampe din Paris.

josnic vrei; în zilele acelea, aş fi în stare, pentru o para, să o pup în c... pe micuţa Hus[1].

EU: Ehei! prietene, dar ea e albă, e drăguţă, dulce, dolofană, şi la un asemenea act de umilinţă s-ar putea înjosi cîteodată chiar şi unul mai năzuros decît dumneata.

EL: Să ne înţelegem; există pupatul în c... la propriu şi pupatul în c... la figurat. Întreabă-l pe grăsunul de Bergier care o pupă în c... pe doamna de La Marck[2], şi la propriu, şi la figurat; şi, la ea, pe cinstea mea că mi-ar displăcea şi propriul, şi figuratul.

EU: Dacă nu-ţi place calea pe care ţi-o arăt, atunci ai curajul să fii cerşetor!

EL: E nespus de greu să fii cerşetor, cînd există atîţia neghiobi înstăriţi, pe socoteala cărora se poate trăi. Şi apoi, sila de tine însuţi este de nesuferit.

EU: Oare dumneata cunoşti simţămîntul acesta?

EL: Dacă îl cunosc! De cîte ori mi-am spus: Cum, Rameau, sînt zece mii de mese bune în Paris, cu cîte cincisprezece sau douăzeci de tacîmuri fiecare, şi printre toate aceste tacîmuri nu e nici unul pentru tine! Există pungi pline, din care curge aur în dreapta şi-n stînga, şi ţie nu-ţi pică un gologan! Atîţia deştepţi mărunţi şi fără talent, fără merite; atîţia tipi lipsiţi de farmec; atîţia intriganţi josnici sînt îmbrăcaţi ca lumea, şi tu să umbli gol! Şi tu să fii atît

[1] Adélaïde-Louise-Pauline Hus – născută la Rennes în 1734 – a jucat la Comedia Franceză între anii 1753-1780 şi a murit în 1805. Era întreţinuta lui Bertin, despre care se vorbeşte în text.

[2] La Marck (ducesa de) – una dintre doamnele care s-au străduit cel mai mult să asigure reprezentarea piesei lui Palissot, *Filozofii*. Se înţelege lesne de ce Diderot îi pomeneşte numele în atare condiţii... Cît despre Bergier, se presupune că ar fi vorba de teologul şi academicianul Nicolas L. Bergier (1718-1790), duşman al iluminiştilor.

de neghiob? Oare nu ştii să linguşeşti, ca oricare altul? N-ai putea să minţi, să juri, să-ţi calci jurămintele, să făgăduieşti, să-ţi ţii sau nu cuvîntul, ca oricare altul? Oare tu n-ai putea să stai în patru labe, ca oricare altul? N-ai putea să înlesneşti aventurile amoroase ale doamnei şi să duci bileţele dulci domnului, ca oricare altul? N-ai putea să-l încurajezi pe tinerelul acela să-i vorbească domnişoarei şi s-o convingi pe domnişoară să-l asculte, ca oricare altul? Oare n-ai putea tu s-o faci să înţeleagă pe fiica vreunuia dintre burghezii noştri că e prost îmbrăcată, să-i arăţi că nişte cercei frumoşi, un pic de roşu, cîteva dantele sau o rochie *à la polonaise* i-ar veni de minune? N-ai putea tu s-o convingi că picioruşele ei nu sînt făcute să umble pe jos? Că există un tînăr domn, frumos şi bogat, cu veşmîntul gătit în fireturi de aur, cu o trăsură superbă, cu şase lachei tot unu' şi unu'? N-ai putea tu să-i spui că tînărul acela a văzut-o trecînd, că a găsit-o încîntătoare şi că de atunci nu mai bea, nu mai mănîncă, nu mai doarme şi-are să moară?

– Dar ce-o să zică tăticu'?

– Ei, ei, tăticu'! La început, o să se supere niţel.

– Şi mămica, ea, care-mi spune întruna să fiu fată cuminte şi mă învaţă că nu există nimic de preţ pe lumea asta, în afară de cinste!

– Vorbe învechite, care n-au nici o noimă.

– Şi duhovnicul meu?

– N-o să-l mai vezi sau, dacă tot o să-ţi mai vină chef să te duci să-i povesteşti distracţiile dumitale, o să te coste cîteva livre de zahăr şi de cafea.

– Nici nu ştii cît e de neîngăduitor; odată n-a vrut să-mi ierte păcatele, fiindcă am cîntat *Vino în chilia mea.*

– Asta din pricină că nu i-ai dat nimic; dar cînd ai să apari în dantele...

– Vasăzică, voi avea dantele?

– Nici vorbă, tot felul de dantele... şi cu cercei de diamante...

– Vasăzică, voi avea cercei frumoşi, cu diamante?

– Sigur.

– La fel cu ai marchizei care vine uneori să-şi cumpere mănuşi din dugheana noastră?

– Întocmai... Cînd vei apărea într-o trăsură frumoasă, cu cai suri-rotaţi, cu doi lachei grozavi, cu un negru mic şi cu alergătorul dinainte; cînd vei apărea fardată, cu benghiuri, cu trenă lungă.

– La bal?

– La bal, la Operă, la teatru... *(Inima îi tresaltă de pe acum, de bucurie... Tu te joci cu o hîrtiuţă, pe care o ţii între degete.)*

– Ce ai acolo?

– Nimic.

– Ba mi se pare că ai ceva.

– Am un bilet.

– Pentru cine?

– Pentru dumneata, dacă ai fi cît de cît curioasă.

– Curioasă? Sînt foarte curioasă, haide... *(Ea citeşte.)* O întîlnire! E cu neputinţă.

– Poate cînd te duci la biserică...

– Mama merge totdeauna cu mine; dar dacă ar veni el aici mai de dimineaţă, eu mă trezesc prima şi sînt la tejghea înaintea celorlalţi...

El vine şi place; iar într-o bună zi, pe înserat, micuţa dispare, şi mie mi se numără cei două mii de scuzi care mi se cuvin... Păi cum! Adică să ai asemenea talente şi să n-ai o bucată de pîine? Nu ţi-e ruşine, nenorocitule? Îmi aminteam o serie de secături care nu-mi ajungeau nici pînă la călcîie măcar şi erau totuşi ticsiţi de bani. Eu purtam un surtuc de lînă grosolană, în timp ce ei se înveleau în catifele; se sprijineau în bastoane cu măciulie de aur şi cu ciocul încovrigat, aveau Aristotelul şi Platonul[1] la deget. Şi cine erau, mă rog? Nişte lăutari păcătoşi; iar astăzi sînt boieri mari. Atunci simţeam cum prind curaj, îmi simţeam sufletul înălţat, mintea ascuţită şi capabilă de orice; dar, după cîte se pare, stările astea nu durează cine ştie cît şi pînă în clipa de faţă n-am izbutit să mă căpătuiesc. Orice s-ar spune, iată despre ce discut adeseori, de unul singur; îmi poţi parafraza vorbele după cum ai chef, numai să pricepi, pînă la urmă, că şi eu cunosc sila de mine însumi sau zbuciumul acesta al conştiinţei care se naşte din zădărnicia darurilor pe care ni le-a împărţit cerul; e cel mai cumplit dintre toate. Aproape că ar fi mai bine ca omul să nu se fi născut.

Îl ascultam şi, pe măsură ce juca scena pezevenghiului şi a tinerei fete seduse, îmi simţeam sufletul frămîntat de două imbolduri potrivnice: nu ştiam dacă o să izbucnesc în rîs sau dacă o să mă las pradă mîniei care mă cuprindea. Sufeream; de zeci de ori un hohot de rîs mi-a stăvilit mînia; de zeci de ori mînia, stîrnită în fundul inimii mele, s-a sfîrşit printr-un hohot de rîs. Mă uimise atîta agerime a minţii şi atîta josnicie, mă uimiseră ideile, rînd pe rînd juste şi false, perversitatea atît de deplină a sentimentelor, mîrşăvia desăvîrşită şi sinceritatea atît de neobişnuită. El îmi observă frămîntarea şi mă întrebă: „Ce ai?“

EU: Nimic.

EL: Pari tulburat.

EU: Chiar sînt.

EL: La urma urmei, ce mă sfătuieşti să fac?

---

[1] E vorba de inele, pe ale căror pietre erau gravate figurile acestor filozofi antici.

EU: Să schimbi vorba. Ah, nefericitule! Cît de josnic te-ai născut sau ai ajuns!

EL: Nu te contrazic; totuşi, n-aş vrea ca starea mea să te mişte prea mult; dacă mi-am deschis inima în faţa dumitale, n-am făcut-o cu gîndul să te mîhnesc. Am pus ceva bani deoparte, cît am stat la oamenii aceia; gîndeşte-te numai că n-aveam nevoie de nimic, dar absolut de nimic; şi mi se dădeau atîtea pentru micile mele plăceri!

Începu din nou să-şi lovească fruntea cu unul din pumni; să-şi muşte buzele, să-şi dea peste cap ochii rătăciţi, adăugînd: „De-acum s-a isprăvit; am pus ceva deoparte; timpul s-a scurs şi ce aveam a sporit încă pe-atîta."

EU: Vrei să spui că s-a pierdut?

EL: Nu, nu, a sporit. Te îmbogăţeşti cu fiecare clipă; o zi mai puţin din viaţă sau un ban mai mult e acelaşi lucru; principalul e să te duci în tihnă, în fiecare seară, la privată: *O, stercus pretiosum!*[1] Iată marele rezultat al vieţii, oricine ai fi! În ultima clipă, toţi sînt la fel de bogaţi; şi Samuel Bernard[2], care, după numeroase furturi, jafuri şi falimente, lasă în urma lui douăzeci şi şapte de milioane aur, ca şi Rameau, în urma căruia nu va rămîne nimic. Rameau, căruia mila publică îi va face rost de giulgiu, ca să-l înfăşoare. Mortul n-aude dangătele clopotelor. Degeaba răguşesc o sută de preoţi cîntînd pentru el, degeaba merge înainte şi în urma lui un şir de oameni cu făclii aprinse; sufletul lui nu păşeşte lîngă maestrul de ceremonie. A putrezi

[1] „O, excrement preţios!" (lat.)

[2] Samuel Bernard – bancher al regilor Ludovic al XIV-lea şi Ludovic al XV-lea; a murit în 1739, lăsînd în urma lui o avere evaluată la treizeci şi trei de milioane de franci.

sub marmură ori a putrezi sub ţărînă înseamnă tot a putrezi, şi nimic altceva. La ce-ţi foloseşte dacă ai în jurul coşciugului copii roşii, copii albaştri[1] sau dacă n-ai pe nimeni? Şi apoi, ia uită-te la încheietura asta a mîinii: era ţeapănă ca naiba; toate cele zece degete păreau nişte beţe înfipte într-o palmă de lemn, iar tendoanele ei erau asemenea unor coarde vechi, făcute din maţe mai uscate, mai ţepoase, mai nemlădioase decît cele pe care le foloseşte strungarul la roată; dar mi ţi le-am chinuit atîta, mi ţi le-am frămîntat atîta, şi atîta le-am frînt... Tu nu vrei să te clinteşti, dar eu, mii de draci!, eu spun că te voi clinti şi aşa va fi...

Şi, spunînd acestea, îşi apucase cu mîna dreaptă degetele şi încheietura mîinii stîngi şi le răsucea în sus, în jos; vîrfurile degetelor îi atingeau braţul, încheieturile trosneau; mă temeam ca oasele să nu sară de la locul lor.

EU: Bagă de seamă, i-am spus, ai să te schilodeşti!

EL: N-ai grijă, sînt obişnuite; de zece ani le-am tot schimbat forma; în ciuda lor, ticăloasele au fost nevoite să se deprindă, să înveţe să se aşeze pe clape şi să zburde pe coarde; aşa că acum merge, da, merge...

Spunînd acestea, el ia poziţia unui violonist, cîntă încetişor din gură un *allegro* de Locatelli[2], cu mîna dreaptă imită mişcarea arcuşului, în timp ce mîna stîngă şi degetele par a i se plimba de-a lungul gîtului viorii; dacă scoate un ton fals, se opreşte şi întinde

[1] Copii roşii – orfani parizieni de la azilul înfiinţat de Francisc I în 1536 şi purtînd costume roşii; copii albaştri – orfani de la azilul Sfintei Treimi din Paris. Şi unii, şi alţii erau folosiţi în cortegiile funerare, ca purtători de făclii sau corişti.

[2] Pietro Locatelli (1639-1764) – violonist şi compozitor italian, unul dintre primii reprezentanţi ai muzicii instrumentale dramatice, avînd caracter programatic. A locuit multă vreme la Paris.

sau slăbeşte coarda; o ciupeşte apoi cu unghia, ca să vadă dacă a acordat-o exact: reia bucata de unde se oprise. Bate măsura cu piciorul, dă din cap, din mîini, din picioare, îşi mişcă palmele, se zvîrcoleşte tot, aşa cum i-am văzut făcînd uneori, la concertele religioase, pe Ferrari, pe Chiabran[1] ori pe vreun alt virtuoz cuprins de aceleaşi convulsii, înfăţişîndu-mi imaginea aceleiaşi cazne şi cauzîndu-mi aproape aceleaşi suferinţe; căci nu e oare groaznic să vezi durere cumplită la cel care vrea să-ţi înfăţişeze plăcerea? Lăsaţi să cadă o cortină între omul acesta şi mine, ca să nu-l mai văd, dacă e vorba să-mi arate un nefericit pus la cazne. Cînd, printre zvîrcoliri şi strigăte, ajungea la un *tenuto,* una dintre acele părţi armonioase în care arcuşul se mişcă încetişor, pe mai multe coarde deodată, chipul lui părea cuprins de extaz, vocea i se îndulcea, se asculta singur, beat de încîntare; sînt sigur că acordurile răsunau şi în urechile lui, şi în ale mele; apoi, repunîndu-şi instrumentul sub braţul stîng, cu aceeaşi mînă în care îl ţinea, şi lăsînd să-i alunece în jos mîna dreaptă cu arcuşul, mă întrebă: „Ei bine, ce-ai de zis?“

EU: Minunat!

EL: Mi se pare că merge, sună aproape ca şi celelalte...

Şi se lăsă îndată pe vine, ca un muzician care s-ar aşeza la clavecin.

EU: Te rog să te cruţi şi să mă cruţi...

EL: Nu, nu, acum că am pus mîna pe dumneata, ai să mă asculţi. N-am nevoie de laude aduse fără să ştii pentru ce. După asta, ai să mă lauzi cu şi mai multă convingere, şi poate că am să capăt vreun elev.

EU: Cunosc atît de puţină lume, încît te ostenesti de pomană.

[1] Ferrari Dominic (violonist) sau Louis (violonist), ca şi violonistul piemontez Chiabran, au concertat pe la mijlocul secolului al XVIII-lea.

EL: Nu mă ostenesc niciodată.

Cînd am văzut că încerc zadarnic să-l cruţ, căci sonata la vioară făcuse să-i curgă năduşelile, m-am hotărît să-l las să cînte; iată-l stînd la clavecin, cu picioarele îndoite, cu capul ridicat spre tavan, unde s-ar fi spus că vedea o partitură; iată-l cîntînd, improvizînd, executînd o bucată de Alberti[1] sau de Galuppi[2], nu mai ştiu de care anume din amîndoi. Vocea îi zbura ca vîntul, iar degetele îi fluturau pe clape, cînd lăsînd discantul[3] ca să ia notele joase, cînd părăsind acompaniamentul ca să revină la discant. Pe chip i se iveau pasiunile, una după alta; puteam deosebi dragostea, mînia, plăcerea, durerea; se simţeau nuanţele de *piano* şi *forte,* şi sînt sigur că totuşi cineva mai iscusit decît mine ar fi putut recunoaşte bucata pe care o cînta după ritm, după stil, după expresia feţei lui şi după cele cîteva frînturi de cîntec, ce îi scăpau uneori. Dar lucrul cel mai ciudat era că el dibuia din cînd în cînd, începea de la capăt, ca şi cum ar fi greşit, şi se necăjea că nu mai ştie bucata pe dinafară.

„În sfîrşit, îmi spuse el, ridicîndu-se şi ştergîndu-şi picăturile de sudoare care-i şiroiau de-a lungul obrajilor, îţi dai seama că ştim şi noi să plasăm un triton, o chintă superfluă, şi că înlănţuirea dominantelor ne este foarte cunoscută. Pasajele enarmonice[4],

[1] Giuseppe Matteo Alberti (născut în 1685) – compozitor italian.

[2] Baldasare Galuppi (1706-1785) – compozitor venetian. E socotit întemeietor al operei-bufe.

[3] Discantul înseamnă: a) partea superioară a unei partituri vocale sau instrumentale; b) cea mai ridicată categorie de voci (de pildă, sopranul, într-un cor) sau de instrumente.

[4] Triton (de la latinescul *tritonus* – trei tonuri) – denumire dată unui interval absolut interzis în muzica veche. De asemenea, „chinta superfluă“, „înlănţuirea dominantelor“, „pasajele enarmonice“ sînt termeni tehnici folosiţi în muzică.

despre care scumpul meu unchi a făcut atîta vîlvă, nu sînt cine ştie ce mare lucru, şi ne descurcăm şi noi în ele.“

EU: Ţi-ai dat prea multă osteneală, ca să-mi arăţi că eşti foarte priceput. Eu te-aş fi crezut pe cuvînt.

EL: Foarte priceput? A, nu! Cînd e vorba de meseria mea, pot spune că mă pricep oarecum, şi asta e mai mult decît trebuie, ori poate crezi că în ţara noastră eşti dator să şi ştii ceea ce îi înveţi pe alţii?

EU: Nu mai mult decît să ştii ceea ce se învaţă.

EL: Asta e adevărat, pe toţi dracii! Ba încă foarte adevărat! Ia spune, domnule filozof, spune cu mîna pe conştiinţă, cinstit! Pe vremuri nu erai atît de procopsit ca acum, nu-i aşa?

EU: Nici astăzi nu sînt prea procopsit.

EL: Dar nu mai umbli prin Luxembourg[1], vara... Îţi mai aduci aminte?

EU: Să lăsăm asta; sigur că mi-aduc aminte.

EL: În redingotă cenuşie, de pluş...

EU: Da, da.

EL: Făcută ferfeniţă într-o parte, cu dantelele de la mîneci sfîşiate şi cu ciorapi de lînă negri, cîrpiţi pe dos cu aţă albă.

EU: Bine, bine, fie cum spui!

EL: Ce făceai pe-atunci în Aleea Suspinelor?

EU: Mergeam destul de plouat.

EL: Şi cînd plecai de-acolo, băteai trotuarele.

EU: Nu zic ba.

EL: Dădeai lecţii de matematică.

EU: Fără să mă pricep deloc; la asta voiai să ajungi, nu-i aşa?

[1] Pe atunci existau în grădina Luxembourg, din Paris, două alei de platani, numite Aleea Suspinelor şi Aleea Filozofilor.

EL: Exact.

EU: Învăţam eu însumi, învăţîndu-i pe alţii, şi unora le-a prins bine.

EL: Tot ce se poate; numai că, vezi, cu muzica nu e tot aşa cum e cu algebra sau cu geometria. Acum, cînd eşti cineva...

EU: Nu sînt chiar cineva.

EL: Cînd ai bani la ciorap...

EU: Nu prea am.

EL: Îi pui fetei dumitale profesori.

EU: Încă nu-i pun; las educaţia în grija maică-sii, fiindcă trebuie să ai linişte în casă.

EL: Linişte în casă? Mii de draci! N-ai linişte decît atunci cînd eşti slugă sau stăpîn, şi e bine să fii stăpîn... Am avut şi eu o nevastă... Dumnezeu să-i odihnească sufletul; dar cînd îi venea cîteodată chef să deschidă pliscul, mă răţoiam la ea, începeam să tun şi să fulger, şi spuneam ca Dumnezeu: „Să se facă lumină“, şi lumină se făcea. În felul ăsta, timp de patru ani n-am avut nici o ceartă. Cîţi ani are fata dumitale?

EU: Asta n-are a face.

EL: Cîţi ani are fata dumitale?

EU: La naiba! Să lăsăm în pace copilul şi vîrsta lui, şi să ne întoarcem la profesorii pe care-i va avea.

EL: Doamne! N-am văzut de cînd sînt lighioane mai încăpăţînate decît filozofii. Dacă v-aş ruga frumos, domnule filozof, nu s-ar putea să-mi spuneţi cam ce vîrstă poate avea fiica domniei voastre?[1]

EU: Să zicem că are opt ani.

[1] Marie-Angélique Diderot, devenită mai apoi doamna de Vandeul, se născuse pe la sfîrşitul anului 1753, aşadar, prin 1762 avea ceva mai mult de opt ani.

EL: Opt ani! De patru ani trebuia să-i pui degetele pe clape.

EU: Să zicem că n-am vrut să-i încarc programul cu un studiu care-i cere atîta vreme şi-i foloseşte foarte puţin.

EL: Şi cam ce-ai s-o înveţi, dacă nu te superi?

EU: Dacă am să pot, am s-o învăţ să judece drept; e un lucru pe care îl ştiu puţini bărbaţi şi încă şi mai puţine femei.

EL: Eh! las-o să judece cît de aiurea o vrea, numai să fie frumoasă, veselă şi cochetă.

EU: Fiindcă natura a fost vitregă cu ea, dîndu-i un trup plăpînd şi un suflet sensibil şi punînd-o în faţa aceloraşi necazuri ale vieţii, ca şi cum ar fi avut un trup zdravăn şi o inimă de piatră, am s-o învăţ, dac-am să pot, să le facă faţă cu curaj.

EL: Eh! las-o să plîngă, să sufere, să facă mofturi, să se enerveze, ca toţi ceilalţi, numai să fie frumoasă, veselă şi cochetă. Şi cum adică? N-o înveţi nici dansul?

EU: O învăţ doar atît cît îi trebuie ca să ştie să facă o reverenţă, să aibă o ţinută cuviincioasă, să ştie să se prezinte în lume şi să meargă frumos.

EL: Şi n-o înveţi nici cîntul?

EU: Atîta doar cît îi trebuie ca să pronunţe bine.

EL: Şi nici muzica?

EU: Dacă aş găsi un profesor de armonie bun, i-aş încredinţa-o bucuros două ore pe zi, timp de un an sau doi, nu mai mult.

EL: Şi ce pui în locul obiectelor de bază pe care le suprimi?...

EU: Pun gramatică, mitologie, istorie, geografie, puţin desen şi multă morală.

EL: Ce uşor mi-ar fi să-ţi dovedesc cît de nefolositoare sînt toate cunoştinţele astea într-o lume ca a noastră; şi nu numai

nefolositoare; periculoase chiar! Dar, deocamdată, mă mulţumesc cu o întrebare: nu cumva o să aibă nevoie de-un profesor, doi?

EU: Fără îndoială!

EL: Aha! iată-ne din nou aici! Şi speri că profesorii ăştia au să cunoască gramatica, mitologia, istoria, geografia şi morala, din care îi vor da lecţii? Mofturi, maestre dragă, mofturi; dacă ei ar şti din toate astea atîta cît să-i înveţe pe alţii, n-ar da lecţii deloc.

EU: De ce nu?

EL: Pentru că ar fi trebuit să-şi petreacă toată viaţa studiindu-le. Trebuie să pătrunzi adînc în artă sau în ştiinţă, ca să ştii bine primele noţiuni. Lucrările clasice nu pot fi înlocuite ca lumea decît de cei care au încărunţit trăgînd la jug; numai cunoscînd mijlocul şi sfîrşitul poţi să limpezeşti negurile începutului; întreabă-l pe prietenul dumitale D'Alembert, corifeul ştiinţelor matematice, dacă s-ar pricepe să predea primele noţiuni. Unchiul meu abia după treizeci sau patruzeci de ani de exerciţiu a întrezărit primele licăriri ale teoriei muzicii.

EU: O, nebunule, căci eşti nebun de legat, strigai eu, cum se face că în capul tău scrîntit se găsesc idei atît de juste, învălmăşite cu atîtea ţicneli?

EL: Naiba ştie cum! Vin aşa, la întîmplare, şi rămîn acolo. Oricum, atunci cînd nu ştii tot, nu ştii nimic aşa cum trebuie; habar n-ai unde duce un lucru, de unde vine altul, unde trebuie puse amîndouă; care trebuie să aibă precădere, care e mai bine să urmeze. Se poate oare preda bine fără metodă? Iar metoda cum ia naştere? Iată, filozofule, pe mine, unul, mă bate gîndul că fizica va fi totdeauna o biată ştiinţă, o picătură luată cu vîrful unui ac dintr-un ocean uriaş, un grăunte desprins din crestele muntoase

ale Alpilor! Şi cauzele fenomenelor? Într-adevăr, ar fi mai bine să nu le cunoaştem deloc decît să le cunoaştem atît de puţin şi de prost; şi tocmai la ideile astea ajunsesem, cînd am început să dau lecţii de acompaniament. La ce te gîndeşti?

EU: Mă gîndesc că tot ce mi-ai spus pare adevăr la prima vedere, dar e lipsit de trăinicie; să lăsăm asta însă; şi spui că ai dat lecţii de acompaniament şi de compoziţie?

EL: Da.

EU: Şi nu cunoşteai deloc, nici una, nici alta?

EL: Nu, pe cinstea mea; ba încă în privinţa asta, alţii stăteau şi mai rău decît mine: cei care îşi închipuiau că ştiu ceva. Eu, cel puţin, nu stricam nici mintea şi nici mîinile copiilor. Cînd treceau de la mine la un profesor bun, nu erau nevoiţi să se dezbare de nimic, fiindcă nu-i învăţasem nimic şi cu asta le economiseam şi timpul, şi banii.

EU: Dar cum făceai?

EL: Aşa cum fac toţi. Soseam şi mă trînteam pe un scaun. „Ce vreme păcătoasă! Cît e de obositor să umbli!“ Apoi flecăream despre ultimele noutăţi: Doamna Lemierre[1] trebuia să joace un rol de vestală într-o operă nouă; dar e însărcinată pentru a doua oară; nu ştiu cine o va înlocui. Domnişoara Arnould[2] l-a părăsit pe micul ei conte; se spune că e în vorbă cu Bertin[3]. Cu toate astea, micuţul conte a găsit porţelanul domnului de Montamy[4]. La ultimul concert dat de amatori, era

[1] Faimoasă cîntăreaţă din acele timpuri.

[2] Madeleine-Sophie Arnould (1740-1802) – celebră cîntăreaţă de operă.

[3] Bertin d'Antilly – demnitar din acea vreme.

[4] Arclais de Montamy (mort în 1765), de ale cărui cercetări asupra culorilor pentru pictura pe porţelan Diderot s-a interesat îndeaproape. Contele de Lauraguais a publicat şi el, în 1766, o lucrare privind porţelanurile.

o italiancă despre care pot spune că avea o voce de înger. E cineva Preville ăsta, trebuie să-l vedeţi în *Mercur galant*[1]; scena cu ghicitoarea e de nepreţuit; biata Dumesnil[2] nu mai ştie nici ce face, nici ce spune... „Hai, domnişoară, luaţi-vă cartea!“

Şi pe cînd domnişoara, care nu se grăbeşte deloc, îşi caută cartea pe care nu ştie unde a pus-o, o mai cheamă şi pe servitoare şi o ceartă, iar eu vorbesc mai departe: „La Clairon[3] e cu adevărat de neînţeles. Se vorbeşte despre un măritiş cum nu se poate mai caraghios: acela al domnişoarei... cum o cheamă?... fetişcana aceea pe care... o întreţinea, căreia i-a făcut vreo doi-trei copii; aceea care fusese întreţinută de atîţia alţii.“

– Vai, Rameau, vorbeşti prostii! E cu neputinţă!

– Nu vorbesc deloc prostii; se spune chiar că s-a şi măritat. Se aude c-ar fi murit Voltaire; cu atît mai bine.

– De ce „cu atît mai bine“?

– Fiindcă iar o să ne facă vreo năzbîtie; de obicei, moare cu două săptămîni înainte de a le face...

Ce să-ţi mai spun? Dădeam drumul cîtorva lucruri mai deocheate aduse de prin casele pe unde fusesem, pentru că noi toţi sîntem mari răspînditori de ştiri. Făceam pe nebunul, ei mă ascultau, rîdeau şi strigau: „Vai, cît e de încîntător!“ În răstimp, cartea domnişoarei fusese găsită sub un jilţ, unde o tîrîse, o morfolise şi o sfîşiase vreun dog tinerel sau vreo pisicuţă. Domnişoara se aşeza la clavecin şi, mai întîi, făcea ea singură

[1] *Mercur galant* sau *Comedia fără titlu de Bourdault*, deşi scrisă în secolul al XVII-lea (1683), a fost reluată în 1753. Actorul Preville (Pierre-Louis-Dubus, 1721-1799) juca în ea cinci roluri diferite.

[2] E vorba de actriţa Dumesnil Marie-Françoise-Marchant (1714-1803).

[3] Faimoasă actriţă din acele timpuri.

zgomot, apoi mă apropiam şi eu de ea, după ce-i făceam maică-sii un semn de aprobare.

Mama: Merge binişor; n-ar fi nevoie decît să vrea; dar nu vrea; îi place mai mult să-şi piardă vremea pălăvrăgind, dichisindu-se, alergînd sau făcînd mai ştiu eu ce. Dumneata nici n-apuci bine să pleci, că ea şi închide cartea, ca să n-o mai deschidă decît atunci cînd vii din nou; şi n-o dojeneşti deloc.

Fiindcă totuşi trebuia să facem ceva, îi luam mîinile domnişoarei şi i le aşezam altfel; mă supăram, strigam: „Sol, sol, sol, e un sol, domnişoară!"

Mama: Nu mai ai ureche deloc, domnişoară? Eu, care nu sînt la clavecin şi nici nu-ţi văd cartea, tot simt că trebuie un sol. Tare îţi mai necăjeşti profesorul; nu pricep cum poate fi atît de răbdător; nu reţii nimic din ce-ţi spune, nu faci măcar un pas înainte...

Atunci eu param puţin loviturile şi, clătinînd din cap, spuneam: „Iertaţi-mă, doamnă, iertaţi-mă; ar putea merge mult mai bine dacă domnişoara ar vrea, dacă ar studia puţin, dar şi aşa merge binişor."

Mama: Dac-aş fi în locul dumitale, aş ţine-o un an la aceeaşi bucată.

– O, n-aveţi nici o grijă; n-o să treacă mai departe pînă cînd n-o să cînte bucata asta fără nici o greutate; şi n-o să dureze atît de mult cît credeţi!

– Domnule Rameau, o măgulești! Eşti prea bun! Ce-ai spus acum e singurul lucru pe care-l va reţine din lecţie şi mi-l va repeta ori de cîte ori va avea prilejul...

Ora trecea, şcolăriţa îmi dădea bănuţii cu o mişcare graţioasă a mîinii şi cu o reverenţă pe care o învăţase de la profesorul de dans; iar eu îi puneam în buzunar, în timp ce

mama spunea: „Foarte bine, domnişoară; dacă Javillier[1] ar fi pe-aici, te-ar aplauda..." Mai flecăream apoi o clipă, după cum se cuvine; apoi dispăream, şi iată ceea ce se numea o lecţie de acompaniament.

EU: Şi astăzi e oare altfel?

EL: La naiba! Cred şi eu că e altfel; sosesc; sînt grav; mă grăbesc să-mi scot manşonul, deschid clavecinul, încerc clapele. Sînt mereu grăbit; dacă sînt lăsat să aştept cît de puţin, ţip de parcă mi-ar fura banii; peste o oră trebuie să fiu la cutare, peste două ore la doamna ducesă cutare; sînt aşteptat la masă de o frumoasă marchiză, iar la plecarea de-acolo trebuie să merg la un concert, la domnul baron de Bagge[2], în strada Neuve-des-Petits-Champs.

EU: Şi în tot acest timp nu eşti aşteptat nicăieri. Nu-i aşa?

EL: Aşa e.

EU: Atunci, ce rost au vicleşugurile astea murdare?

EL: Murdare? De ce mă rog? Sînt lucruri obişnuite în meseria mea; nu mă înjosesc deloc făcînd ceea ce face toată lumea. Nu le-am inventat eu şi ar fi ciudat şi stîngaci din partea mea dacă nu m-aş conforma lor. Nici vorbă, ştiu că, dacă o să le supui unor principii generale, ale nu ştiu cărei morale, pe care toţi o au pe buze, dar nimeni n-o pune în practică, o să scoţi că albul e negru şi negrul e alb; dar, domnule filozof, există o conştiinţă generală, aşa cum există o gramatică generală, şi apoi mai sînt

---

[1] Jacques-Letarig Javillier – faimos dansator al Operei, maestru de dans la curtea regelui Franţei.

[2] După cum arată Goethe, baronul de Bagge a fost un aristocrat german sau brabanson, mare amator de muzică şi organizator al multor concerte bune în locuinţa sa din Paris.

şi excepţii în fiecare limbă, pe care voi, savanţii, le numiţi... asta... cum le numiţi?

EU: Idiotisme.

EL: Exact. Ei bine, fiecare meserie are excepţiile ei de la conştiinţa generală, excepţii pe care le-aş numi bucuros idiotisme ale meseriei.

EU: Înţeleg, Fontenelle vorbeşte bine, scrie bine, cu toate că în stilul lui mişună idiotismele franţuzeşti.

EL: Şi regele, ministrul, financiarul, magistratul, militarul, scriitorul, avocatul, procurorul, bancherul, meseriaşul, profesorul de cînt, profesorul de dans sînt oameni foarte cumsecade, cu toate că purtarea lor se depărtează în multe privinţe de conştiinţa generală şi e plină de idiotisme morale. Cu cît orînduirea e mai veche, cu atît sînt mai multe idiotisme în ea; cu cît vremurile sînt mai nefericite, cu atît se înmulţesc idiotismele. Cît preţuieşte omul, atît preţuieşte meseria şi reciproc; pînă la urmă, cît preţuieşte meseria, atît preţuieşte şi omul. Aşadar, trebuie să te străduieşti pe cît poţi să-ţi faci preţuită meseria.

EU: Ce pricep eu din toate frazele astea încurcate e faptul că puţine meserii sînt făcute cinstit sau că există puţini oameni cinstiţi în meseriile lor.

EL: Bun! Să zicem că nu există deloc; în schimb, însă, există puţini potlogari care să lucreze în afara meseriei lor; şi totul ar merge binişor, dacă n-ar mai exista şi vreo cîţiva oameni aşa-numiţi sîrguincioşi, punctuali, îndeplinindu-şi cu stricteţe datoria, riguroşi sau, ceea ce e cam totuna, nescoţîndu-şi nasul din meseria lor, făcînd-o de dimineaţă pînă seara şi nefăcînd nimic altceva. Ăştia sînt singurii care se umplu de bani şi sînt stimaţi.

EU: Ţinînd seama cu strictеţe de idiotisme.

EL: Aşa e; văd că m-ai înţeles. Ei bine, un idiotism comun tuturor oamenilor, fiindcă există lucruri comune tuturor ţărilor, tuturor timpurilor, după cum există şi neghiobii comune; un idiotism comun, aşadar, este acela de a avea cît mai mulţi clienţi; iar o neghiobie comună este să crezi că e mai iscusit cine are mai mult. Iată două excepţii de la conştiinţa generală, în faţa cărora trebuie să te pleci. Ele n-au nimic în sine, sînt aşa, ca un fel de credit, dar au preţ din pricina opiniei celorlalţi. S-a spus că *faima bună face mai mult decît punga plină;* şi, cu toate astea, cine are faimă bună n-are deloc punga plină, ba chiar văd că în zilele noastre cine are punga plină are şi faimă. Pe cît poţi, e bine să ai şi punga plină, şi faimă; iată care-mi e scopul cînd mă fac preţuit prin ceea ce dumneata numeşti vicleşuguri murdare. Predau lecţii şi le predau bine: iată regula generală; las să se creadă că am de dat mai multe lecţii decît încap într-o zi: iată idiotismul!

EU: Şi spui că predai bine lecţiile?

EL: Da, nu prea rău, binişor. Basul fundamental[1] al scumpului meu unchi a simplificat destul lucrurile. Pe vremuri furam banul elevului meu, da, i-l furam, nici vorbă; astăzi îl cîştig, cel puţin tot aşa cum îl cîştigă şi ceilalţi.

EU: Şi n-aveai remuşcări cînd furai?

EL: Oh! N-aveam remuşcări! Se spune că atunci cînd un hoţ îl fură pe altul, diavolul rîde. Părinţii erau plini de bani cîştigaţi numai Dumnezeu ştie cum; erau curteni, financiari, mari negustori, bancheri, oameni de afaceri; eu, împreună cu mulţi alţii, pe care îi foloseau ca şi pe mine, îi ajutam să dea banii înapoi. În natură, toate speciile se mănîncă una pe alta; în societate, toate

[1] Numele unui element din sistemul armonic al lui Rameau.

stările se sfîşie una pe alta. Ne facem dreptate unii altora, fără ca legea să se amestece. Pe vremuri actriţa Deschamps, iar acum actriţa Guimard îl răzbună pe prinţ în dauna financiarului, iar modista, giuvaiergiul, tapiţerul, lenjereasa, escrocul, camerista, bucătarul, curelarul îl răzbună pe financiar în dauna actriţei Deschamps. În vîrtejul acesta, doar nătîngul sau trîndavul poate fi jignit fără să fi supărat pe nimeni, şi e foarte bine aşa. De unde se poate vedea că excepţiile de la conştiinţa generală sau, după cum le-am numit, idiotismele morale, despre care se face atîta zarvă sub denumirea de *potlogării,* nu sînt nimic, şi că la urma urmei nu-i nevoie decît să ştii să vezi cum trebuie.

EU: În privinţa asta, eşti de admirat.

EL: Şi-apoi, nu uita mizeria: vocea conştiinţei şi a onoarei nu prea se aude cînd îţi chiorăie maţele. E de ajuns să-ţi spun că, dacă mă voi îmbogăţi vreodată, voi fi silit să dau înapoi ce-am luat şi că sînt hotărît s-o fac în toate felurile posibile: prin mese, joc, vin, femei.

EU: Mă tem doar că n-ai să te îmbogăţeşti niciodată.

EL: Aşa bănuiesc şi eu.

EU: Şi dacă s-ar întîmpla totuşi, ce-ai face?

EL: Aş face ca toţi golanii îmbogăţiţi; aş fi cea mai neruşinată lichea care s-a născut vreodată. Abia atunci mi-aş aduce aminte de cîte m-au făcut să sufăr şi le-aş întoarce cu vîrf şi îndesat toate ticăloşiile. Îmi place să poruncesc şi aş porunci. Îmi place să fiu lăudat şi aş fi lăudat. Aş lua pe socoteala mea toată trupa villemoriană[1] şi i-aş spune, aşa cum mi s-a spus şi mie: „Hai, secăturilor, distraţi-mă!“ şi m-ar distra; „să-mi fie bîrfiţi oamenii cumsecade“, şi-ar fi bîrfiţi, dacă ar mai exista; şi apoi

[1] Rameau se referă la fermierul-general Villemorien.

am avea fetişcane şi ne-am tutui cînd am fi beţi; ne-am îmbăta, ne-am spune năzdrăvănii, am avea tot felul de toane şi de vicii, şi ar fi cît se poate de plăcut. Am dovedi că Voltaire n-are pic de geniu, că Buffon[1], veşnic scrobit şi plin de ifose, nu-i decît un retor cu stil umflat; că Montesquieu nu-i decît un scriitor abil; l-am surghiuni pe d'Alembert în matematicile lui. I-am învăţa minte pe toţi catonaşii[2] de teapa dumitale, care ne disprețuiesc din invidie, cărora modestia le serveşte drept mantie a orgoliului, iar cumpătarea – drept lege a sărăciei. Şi muzica? Abia atunci am face muzică.

EU: După demna întrebuinţare pe care ai da-o averii dumitale, văd ce păcat e că nu eşti decît un calic. Ai trăi într-un mod cu totul onorabil pentru specia omenească, folositor pentru concetăţenii dumitale şi glorios pentru dumneata însuţi.

EL: Mi se pare că mă cam iei peste picior. Domnule filozof, nu ştii cu cine ai de-a face; nu-ţi dai seama că în clipa de faţă sînt reprezentantul celor mai de seamă oameni din oraş şi de la Curte. Fie că bogătaşii noştri de toate soiurile şi-au spus în sinea lor ceea ce ţi-am mărturisit eu, fie că nu şi-au spus, adevărul e că, dacă aş fi în locul lor, aş duce o viaţă leită cu aceea pe care o duc ei. Rău aţi mai ajuns voi, ăştia, care vă închipuiţi că fericirea e aceeaşi pentru toţi! Ciudată nălucire! Fericirea voastră presupune o oarecare înclinare romantică, pe care noi n-o avem, un suflet deosebit, un gust aparte. Ciudăţenia asta o împodobiţi cu numele de virtute şi îi spuneţi

[1] Georges Buffon (1707-1788) – naturalist francez, unul din precursorii evoluţionismului în biologie. Autor al *Istoriei naturale a animalelor* în 36 de volume.

[2] În sensul de personaje jalnice. Denumirea este ironică, formată de la numele faimosului orator, om politic şi scriitor roman Marcus Porcius Cato.

filozofie; dar te întreb: oare virtutea şi filozofia sînt făcute pentru toată lumea? Le are şi le păstrează cine poate. Închipuie-ţi universul înţelept şi filozof; recunoaşte că ar fi al naibii de trist. Aşa că, trăiască filozofia, trăiască înţelepciunea lui Solomon: să bei vinuri bune, să te îmbuibi cu mîncăruri alese, să te tăvăleşti peste femei frumoase, să-ţi odihneşti oasele pe paturi moi; în afară de asta, restul nu-i decît deşertăciune.

EU: Cum! Dar să-ţi aperi patria?...

EL: Deşertăciune! Patria nu există: de la un capăt la altul al lumii, nu văd decît tirani şi robi.

EU: Dar să-ţi slujeşti prietenii?...

EL: Deşertăciune! Are cineva prieteni? Şi dacă ar avea, trebuie neapărat să faci din ei nişte nerecunoscători? Uită-te bine în jurul tău şi-ai să vezi că la asta duc aproape întotdeauna serviciile făcute prietenilor. Recunoştinţa e un jug şi orice jug e făcut ca să fie scuturat.

EU: Dar să ai o funcţie în societate şi să-ţi îndeplineşti îndatoririle?...

EL: Deşertăciune! Ce contează dacă ai sau n-ai o funcţie? Totul e să fii bogat, fiindcă o funcţie n-o iei decît pentru a te îmbogăţi. Să-ţi îndeplineşti îndatoririle; şi la ce ajungi? La gelozie, la nelinişte, la persecuţie. Oare îndeplinindu-ţi datoriile devii cineva? Să linguşeşti, pe toţi dracii! Să linguşeşti, să te ţii după granguri; să le studiezi gusturile, să le satisfaci toanele, să le slugăreşti viciile, să le aprobi nedreptăţile: iată secretul!

EU: Dar să veghezi la educaţia copiilor tăi?

EL: Deşertăciune! Asta e treaba învăţătorului.

EU: Dar dacă învăţătorul e pătruns de principiile dumitale şi nu-şi vede de treabă, cine o păţeşte?

EL: Pe legea mea că n-o s-o păţesc eu; poate că, într-o bună zi, o s-o păţească soţul fiicei mele sau soţia fiului meu.

EU: Dar dacă şi unul, şi celălalt se aruncă în braţele desfrîului şi ale viciilor?

EL: Asta-i ceva obişnuit pentru ei.

EU: Şi dacă-şi pierd onoarea?

EL: Orice ai face, cînd eşti bogat nu-ţi poţi pierde onoarea.

EU: Dar dacă se ruinează?

EL: Cu atît mai rău pentru ei.

EU: Mă gîndesc că, dacă îţi cruţi osteneala de-a veghea asupra purtării soţiei, copiilor şi servitorilor, ar fi destul de lesne să nu-ţi mai pese nici de afacerile dumitale.

EL: Iartă-mă, dar uneori e greu să dai de bani, aşa că în privinţa afacerilor e mai cuminte să fii prevăzător.

EU: Iar de soţie o să ai puţină grijă?

EL: Ba n-o să am deloc, dacă nu te superi. Cred că metoda cea mai bună pe care o poţi avea faţă de scumpa jumătate este s-o laşi să facă ce vrea. După părerea dumitale, n-ar fi foarte plăcută societatea, dacă fiecare şi-ar vedea de treaba lui?

EU: De ce nu? Niciodată seara nu mi se pare mai frumoasă decît atunci cînd sînt mulţumit de felul cum mi-am petrecut dimineaţa.

EL: Şi mie la fel.

EU: Doar trîndăvia în care sînt cufundaţi îi face pe cei suspuşi să fie atît de năzuroşi cînd e vorba de distracţii.

EL: Să nu crezi asta; se frămîntă şi ei destul.

EU: Nu se odihnesc niciodată, fiindcă nu se ostenesc niciodată.

EL: Să nu crezi una ca asta; sînt frînţi de oboseală totdeauna.

EU: Pentru ei, plăcerea nu-i niciodată o nevoie, ci o afacere.

EL: Cu atît mai bine; nevoia înseamnă bătaie de cap.

EU: Cei sus-puşi nu cruţă nimic. Sufletul le este toropit de plictiseală. În mijlocul belşugului lor copleşitor, cel care le-ar răpi viaţa le-ar face un bine; şi asta pentru că nu ştiu să-i ceară fericirii decît partea care se toceşte cel mai repede. Să nu-ţi închipui cumva că eu disprețuiesc plăcerile simțurilor; am un cer al gurii căruia îi place grozav o mîncare fină sau un vin desfătător; am inimă şi ochi, şi-mi place să privesc o femeie frumoasă, îmi place să-i simt în palmă tăria şi rotunjimea sînului, să-mi apăs gura pe buzele ei, să-i sorb voluptatea din priviri, să-mi dau sufletul în braţele ei. Cîteodată, nu-mi displace deloc să trag un chef cu prietenii mei, ba chiar unul mai zgomotos; dar n-am să-ţi ascund că-mi face infinit mai multă plăcere să-i ajut pe nefericiţi, să termin o treabă spinoasă, să dau un sfat salvator şi să citesc o carte frumoasă, să mă plimb cu un bărbat sau cu o femeie care-mi sînt dragi, să-mi petrec cîteva ore pline de învăţăminte lîngă copiii mei, să scriu o pagină bună, să-mi îndeplinesc îndatoririle slujbei, să-i spun iubitei mele cîteva cuvinte duioase şi dulci, care s-o facă să mă cuprindă în braţe. Cunosc o faptă pe care mi-ar fi plăcut s-o fi săvîrşit eu, chiar dacă ar fi trebuit să dau în schimb tot ce am; *Mahomet* e o operă măreaţă, dar mi-ar fi plăcut şi mai mult să reabilitez amintirea familiei Calas[1]. Unul dintre cunoscuţii mei pribegise în Cartagina; era mezinul familiei, într-o ţară în care există obiceiul ca întreaga avere să treacă în mîinile celui mai mare dintre fraţi. Acolo

[1] Diderot se referă la Jean Calas din Toulouse, care, învinovăţit de fanatici că şi-ar fi ucis fiul, a fost omorît (tras) pe roată, strigîndu-şi nevinovăţia. Ceea ce urmează i s-a întîmplat însă scoţianului Hoope, pe care Diderot l-a cunoscut prin anul 1759, în casa baronului d'Holbach, după cum reiese din scrisorile către domnişoara Volland.

află că fratele său mai mare, un copil răsfăţat, după ce-şi jefuise cu uşurinţă tatăl şi mama de tot ce aveau, îi alungase din castelul lor. Bieţii bătrîni abia-şi tîrau zilele în sărăcie, într-un orăşel din provincie. Ce face atunci mezinul, pentru părinţii care se purtaseră cu el atît de aspru, încît îl siliseră să-şi încerce norocul departe? Le trimite ajutoare, se grăbeşte să-şi pună la punct treburile, se întoarce bogat, îşi readuce tatăl şi mama în vechea lor locuinţă, îşi măritä surorile. Ah! dragă Rameau, el socotea clipele acelea drept cele mai fericite din viaţa lui; îmi vorbea despre ele cu lacrimi în ochi; şi eu, povestindu-ţi, simt cum mi se tulbură sufletul de bucurie şi cum plăcerea îmi înecă glasul.

EL: Eşti o fiinţă cu totul ciudată.

EU: Şi dumneata eşti o fiinţă vrednică de plîns, dacă nu poţi pricepe că unii îşi înfruntă soarta şi că e cu neputinţă să fii nefericit, cînd ai săvîrşit fapte de felul celei pe care ţi-am povestit-o.

EL: Iată un soi de fericire netulburată cu care mi-ar fi greu să mă deprind, fiindcă arareori o întîlneşti. Aşadar, după socoteala dumitale, ar trebui să fim oameni cumsecade?

EU: Nici vorbă, dacă vrei să fii fericit.

EL: Şi, cu toate astea, văd nenumăraţi oameni cumsecade care nu sînt deloc fericiţi şi nenumăraţi oameni fericiţi care nu sînt deloc cumsecade.

EU: Ţi se pare.

EL: Şi oare nu mă întreb unde o să mănînc diseară numai pentru că am avut o clipă judecata sănătoasă şi pentru că am fost sincer?

EU: O, nu! ci fiindcă n-ai fost mereu aşa, fiindcă n-ai simţit din vreme că, mai întîi de toate, trebuie să-ţi cauţi mijloacele de trai nelegate de slugărnicie.

EL: Legate sau nelegate, ale mele sînt măcar cele mai comode.

EU: Şi cele mai nesigure şi mai puţin cinstite.

EL: Dar se potrivesc cel mai bine firii mele de trîntor, de neghiob şi de secătură.

EU: Nu te contrazic.

EL: Şi fiindcă pot să-mi cîştig fericirea prin vicii înnăscute, dobîndite fără muncă, păstrate fără sforţări, potrivite cu moravurile naţiei mele, pe placul celor care mă ocrotesc şi mai asemănătoare cu micile lor nevoi personale decît virtuţile care i-ar stingheri acuzîndu-i de dimineaţă pînă seara, ar fi ciudat să încep să mă frămînt ca un suflet blestemat, să mă schimonosesc şi să mă fac altul decît sînt. Ar fi ciudat să plămădesc o fire care-mi e străină; ar fi ciudat să-mi caut însuşiri – hai să zicem demne de toată stima, ca să nu mai lungim vorba –, însuşiri a căror dobîndire şi punere în practică m-ar costa mult de tot şi nu m-ar duce la nimic, ba poate chiar la mai rău decît nimic, făcîndu-i de batjocură pe bogătaşii pe lîngă care cerşetorii de teapa mea încearcă să trăiască. Virtutea e lăudată, dar în schimb e urîtă şi fugi de ea, fiindcă te îngheaţă cu răceala ei, iar în lumea asta e bine să trăieşti mai la căldură. Şi-apoi aş deveni morocănos; de ce-ţi închipui oare că vezi, adeseori, cum cei cucernici sînt aspri, supărăcioşi şi neprietenoşi!? Fiindcă şi-au luat în spinare o sarcină care nu li se potriveşte; ei suferă şi, cînd suferi, îi faci şi pe alţii să sufere; un asemenea lucru nu-mi convine nici mie, nici ocrotitorilor mei; trebuie să fiu vesel, să ştiu să mă plec, să fiu glumeţ, bufon, caraghios. Virtutea se cere respectată, iar respectul e stînjenitor; virtutea se cere admirată şi nu e prea distractiv să tot admiri. Eu am de-a face cu oameni care se plictisesc şi trebuie să-i fac să rîdă. Iar pentru că numai caraghiosul şi nebunul îi fac pe oameni să rîdă, trebuie să fiu caraghios şi nebun, şi dacă natura nu m-ar fi făcut aşa, cel mai simplu lucru ar fi să par că sînt. Din fericire, nu-i nevoie să mă prefac; există şi aşa destui prefăcuţi, de toate soiurile, chiar dacă nu-i mai punem la socoteală pe cei care se prefac faţă de ei înşişi. Cavalerul ăsta de La Morlière[1], care-şi pune pălăria pe sprînceană, umblă cu nasul în vînt, se uită peste umăr la trecători, îşi bălăngăne ditamai spada la şold şi are totdeauna o înjurătură la îndemînă pentru cel fără spadă, cavalerul de La Morlière, care pare că sfidează pe oricine, ce face el de fapt? Tot ce poate ca să se convingă pe sine însuşi că e îndrăzneţ, dar e un laş. Dă-i un bobîrnac peste nas, şi-l va primi cu blîndeţe. Vrei să-l faci să-şi moaie glasul? Strigă la el, arată-i bastonul şi dă-i un picior între buci. Mirîndu-se singur de laşitatea lui, o să te întrebe cine ţi-a spus că e laş, de unde ştiai? El însuşi, cu o clipă mai înainte, habar n-avea de asta; o îndelungă şi obişnuită maimuţăreală a curajului îl făcuse să se creadă brav; făcuse atîtea strîmbături, încît începuse şi el să le creadă.

Dar femeia asta, care-şi chinuieşte trupul prin posturi, vizitează închisorile, ia parte la toate adunările de binefacere, merge cu ochii în jos şi n-ar îndrăzni să privească nici un bărbat în faţă, femeia asta care se fereşte mereu să nu-i ademenească cineva simţurile? Oare tot ce face îi împiedică inima să ardă, suspinele să-i umfle pieptul, sîngele să i se aprindă, dorinţele s-o frămînte şi închipuirea să-i amintească, noaptea şi ziua, scenele

[1] Charles-Jacques-Louis-Auguste Rochette, La Morlière (1701-1785) – scriitor francez, autor al lucrării *Angola,* destul de preţuită la vremea ei. La Morlière a fost însă un mare intrigant în lumea teatrelor şi un faimos desfrînat.

din *Portarul Şartrezilor*[1] sau poziţiile Aretinului[2]? Ce se petrece cu ea atunci? Ce gîndeşte camerista cînd se trezeşte şi dă fuga numai în cămaşă, ca să-şi ajute stăpîna care se prăpădeşte? Justino, du-te şi te culcă din nou; stăpîna, în delirul ei, nu te cheamă pe tine.

Iar prietenul Rameau, dacă s-ar apuca într-o bună zi să arate dispreţ pentru bogăţie, pentru femei, pentru traiul bun, pentru trîndăvie; dacă s-ar apuca să facă pe virtuosul, ce-ar fi atunci? Un ipocrit. Rameau trebuie să fie ceea ce este, adică un tîlhar fericit printre tîlharii bogaţi, şi nu un fanfaron al virtuţii ori un virtuos silit să-şi ronţăie coaja de pîine singur sau printre calici. Şi-apoi, ca să-ţi vorbesc deschis, nu mă împac defel cu fericirea dumitale netulburată, nici cu aceea a cîtorva visători de teapa dumitale.

EU: Văd, dragul meu, că nici n-o cunoşti şi nici nu pari făcut s-o înţelegi.

EL: Pe naiba! Cu-atît mai bine; poate că m-ar face să crăp de foame, de plictiseală şi de remuşcare.

EU: După toate astea, singurul sfat pe care ţi-l pot da este să te întorci cît mai grabnic în casa din care ai fost alungat, fiindcă n-ai ştiut să te porţi cu destulă dibăcie.

EL: Şi să fac ceea ce dumneata nu dezaprobi la propriu, iar mie îmi cam face scîrbă la figurat.

---

[1] Lucrare literară pornografică, apărută pe la 1744, atribuită lui J.Ch. Gervaise de Latouche.

[2] Pietro Aretino (1491-1566) – umanist italian din epoca Renaşterii, scriitor, autor de tragedii şi comedii, vestit prin satirele sale necruţătoare împotriva papilor şi a monarhilor, pentru care a fost supranumit „biciul regilor". Adeseori, însă, şi-a folosit talentul pentru a-i şantaja pe bogătaşi. Diderot se referă aici la o lucrare imorală a lui Aretino.

EU: Asta e părerea mea.

EL: Fără nici o legătură cu metafora care-mi displace în clipa de faţă, dar nu-mi va displăcea deloc altă dată.

EU: Ce mai ciudăţenie!

EL: Nu-i nimic ciudat în asta; vreau cu adevărat să fiu mîrşav, dar fără să mă silească nimeni. Vreau să-mi înjosesc demnitatea... Rîzi?

EU: Da, demnitatea dumitale mă face să rîd.

EL: Fiecare o are pe a lui. Eu aş vrea s-o uit pe a mea, dar de bunăvoie, şi nu la porunca altuia. Oare trebuie să mi se spună: tîrăşte-te, şi eu să fiu silit să mă tîrăsc? Tîrîtul e mersul viermelui şi al meu; şi unul, şi altul ne îndeletnicim cu el cînd sîntem lăsaţi în pace, dar ne ridicăm atunci cînd sîntem călcaţi pe coadă; am fost călcat pe coadă şi mă voi ridica... Şi apoi, habar n-ai ce sat fără cîini e acolo! Închipuie-ţi un personaj melancolic şi posac, ros de nevricale, cu halatul înfăşurat de două ori în jurul trupului, un personaj căruia îi e silă de el însuşi şi de toate; pe care abia îl poţi face să zîmbească, spărgîndu-ţi ţeasta şi mintea în o sută de chipuri; un personaj care se uită cu răceală atît la schimonoselile hazlii ale obrazului meu, cît şi la cele şi mai hazlii încă, ale minţii mele. Căci, fie vorba între noi, Moş Crăciunul despre care vorbesc, benedictinul ăsta josnic, atît de renumit pentru maimuţărelile lui, cu toate succesele pe care le are la Curte, fără să mă laud nici pe mine, nici pe el, nu-i decît o paiaţă de lemn în comparaţie cu mine. Degeaba mă frămînt ca să ating măreţia nebunilor, nimic nu mă ajută. O să rîdă? N-o să rîdă? Iată ce sînt forţat să mă întreb în mijlocul strîmbăturilor şi poţi să-ţi dai seama în ce măsură neliniştea asta dăunează talentului meu. Ipohondrul, cu ţeasta înfundată într-o scufă de noapte care îi acoperă ochii, pare

un idol neclintit. Parcă i s-ar fi legat un fir de bărbie şi-apoi firul ar fi fost coborît pînă sub jilţ. Aştepţi să se tragă de fir şi nu se trage sau, dacă se întîmplă să i se caşte fălcile idolului, atunci el nu face decît să rostească vreo vorbă care să te mîhnească pînă în fundul inimii, o vorbă care să-ţi arate că nici nu te-a luat măcar în seamă şi că te-ai maimuţărit de pomană. Odată rostită vorba asta (drept răspuns la vreo întrebare pe care i-ai pus-o cu patru zile mai înainte), resortul mastoidian se destinde şi fălcile se închid.

Spunînd acestea, începu să-şi imite omul. Se aşezase pe un scaun; ţinea capul ţeapăn, avea pălăria trasă pe ochi şi pleoapele pe jumătate închise; braţele îi atîrnau în jos; îşi mişca fălcile asemenea unui automat, zicînd: „Da, da, aveţi dreptate, domnişoară, e nevoie de fineţe."

Ăsta hotărăşte, ăsta hotărăşte mereu şi fără putinţă de apel, seara, dimineaţa, la spălat, la masă, la cafenea, la joc, la teatru, la cină, în pat, şi, Dumnezeu să mă ierte, cred că pînă şi în braţele amantei. Hotărîrile luate în braţele amantei nu le-am auzit, dar de celelalte sînt sătul pînă în gît... Trist, întunecat şi neînduplecat ca destinul, aşa e patronul nostru.

În faţa lui stă o mironosiţă care-şi dă aere. Te-ai putea hotărî să-i spui că e drăguţă, fiindcă mai este încă, deşi are ici-colo, pe obraz, cîteva plăgi şi nu mai are mult pînă să ajungă la proporţiile doamnei de Bouvillon[1]. Îmi plac cărnurile, cînd sînt frumoase; dar ce-i prea mult nu-i bun, iar mişcarea e atît de esenţială materiei! *Item*[2], e mai rea, mai îngîmfată şi mai proastă decît o gîscă. *Item,* face pe deşteapta. *Item,* trebuie s-o convingi că o crezi grozav de deşteaptă. *Item,* habar n-are de nimic, dar dă şi ea decizii. *Item,* trebuie să aplauzi deciziile şi cu mîinile, şi cu picioarele, să sari în sus de bucurie, să te înfiori de admiraţie: „Vai, ce frumos, ce delicat, ce bine aţi vorbit! Cu cîtă sensibilitate şi fineţe! Ce părere originală! De unde iau femeile toate astea? Fără să le fi învăţat cineva, numai aşa, din instinct şi din inteligenţa lor înnăscută! Asta-i minune curată. Şi apoi să ni se mai spună că experienţa, studiul, gîndirea, educaţia sînt bune la ceva!..." Şi alte multe asemenea prostii şi plînsete de bucurie; să te ploconeşti de zeci de ori pe zi, cu un genunchi îndoit, cu piciorul celălalt tras înapoi, cu braţele întinse spre zeiţă, căutîndu-i dorinţa în ochi, cu privirea aţintită la buzele ei, aşteptîndu-i porunca şi pornind ca o săgeată. Cine s-ar putea supune unui asemenea rol, dacă nu nefericitul care găseşte acolo, de două sau de trei ori pe săptămînă, cu ce să-şi potolească necazurile maţelor! Ce să mai spun de alţii, ca Palissot, Fréron, Poinsineţii, Baculard[1], care au cu ce să-şi ţină zilele şi a căror josnicie nu poate fi scuzată prin chiorăiturile unui stomac bolnav?

EU: Nu te-aş fi crezut niciodată atît de preţios.

EL: Nici nu sînt. La început, mă uitam cum fac ceilalţi, făceam şi eu la fel ca ei, ba poate ceva mai bine chiar, pentru că sînt mai neruşinat din fire, mai bun măscărici, mai flămînd şi am plămîni mai zdraveni. Se pare că sînt urmaş direct al vestitului Stentor[2].

[1] Personaj gras şi îndesat din *Romanul comic* al lui Scarron.

[2] „În plus, între altele" (lat.)

[1] Baculard d'Arnaud sau Darnaud-Baculard (1718-1805) – scriitor submediocru, prieten cu Poincinet.

[2] Ostaş grec, erou al războiului troian, dotat cu o voce grozav de puternică. La această ultimă însuşire se referă aici Rameau.

Şi, ca să-mi arate ce bojoci grozavi are, începu să tuşească atît de puternic, încît zbîrnîiau geamurile cafenelei, din care pricină jucătorii de şah îşi uitară pentru o clipă de jocul lor.

EU: Şi la ce foloseşte un asemenea talent?

EL: Nu ghiceşti?

EU: Nu; sînt cam mărginit.

EL: Închipuie-ţi că a început sfada şi că nu sînt încă sigur de victorie; atunci mă ridic şi spun cu un glas răsunător: „Aşa e, cum zice domnişoara... asta înseamnă să judeci! Nici unul din cei care fac pe deştepţii în saloanele noastre n-ar putea-o egala. Ceea ce spune e genial.“ Dar nu trebuie să aprobi întotdeauna în acelaşi fel; ar fi monoton, ar suna fals, ar deveni insipid. Ca să scapi de asemenea lucru e nevoie de chibzuială şi de inventivitate; trebuie să ştii să-ţi pregăteşti şi să plasezi la timp tonurile majore şi definitive, să prinzi prilejul şi momentul potrivit. Cînd, de pildă, sentimentele sînt împărţite, cînd discuţia a ajuns la punctul culminant, cînd nu se mai înţeleg şi vorbesc toţi o dată, trebuie să te aşezi undeva, deoparte, în colţul camerei cel mai depărtat de cîmpul de luptă, să-ţi pregăteşti explozia printr-o tăcere îndelungată şi să pici în mijlocul conversaţiilor pe neaşteptate, ca o bombă *Comminges*[1]; în arta asta sînt neîntrecut. Dar sînt şi mai uimitor în contrara ei: am tonuleţele mele pe care le întovărăşesc cu zîmbete şi cu nenumărate mutre aprobatoare; atunci aprob cu nasul, cu gura, cu fruntea, cu ochii; am o uşurinţă de-a mă ploconi, un fel al meu de a-mi muia spinarea, de-a ridica sau de-a coborî din umeri, un fel de a-mi întinde degetele, de a-mi înclina capul, de-a închide ochii şi de-a rămîne uluit, ca şi cum aş asculta coborîndu-se din

[1] Bombă de asediu, numită astfel după numele inventatorului ei, de Comminges.

ceruri o voce îngerească şi divină; asta măgulеşte. Nu ştiu dacă îţi dai seama de puterea unei asemenea atitudini; n-am inventat-o eu, dar nu mă întrece nimeni în executarea ei. Ia priveşte, priveşte!

EU: E, într-adevăr, nemaipomenită.

EL: Crezi că există o minte de femeie, cît de cît înfumurată, care să-i reziste?

EU: Nu; sînt nevoit să recunosc că ai dus foarte departe talentul de-a face pe nebunul şi de-a te înjosi.

EL: N-au decît să facă orice, toţi, oricîţi or fi, şi n-au să mă întreacă niciodată; Palissot, de pildă, cel mai tare dintre ei, n-o să fie niciodată decît un învăţăcel pe lîngă mine. Dar dacă la început rolul ăsta te distrează şi dacă simţi o oarecare plăcere să-ţi rîzi în sinea ta de neghiobia celor pe care îi ameţeşti, pînă la urmă, el nu mai face nici două parale: şi-apoi, după ce-l joci de cîteva ori, eşti silit să te repeţi; fiindcă inteligenţa şi arta au şi ele limitele lor; numai Dumnezeu şi cîteva rare genii îşi lărgesc orizontul, pe măsură ce merg mai departe. Poate că unul dintre ăştia e Bouret[1]: face nişte isprăvi care îmi dau pînă şi mie, da, mie însumi, idei grozave. *Căţeluşul, cartea marii fericiri, făcliile* de pe drumul Versailles-ului sînt fapte care mă copleşesc şi mă umilesc; atunci cînd le auzi, nu-ţi mai vine să te-apuci de nimic.

EU: Nu înţeleg despre ce căţeluş vorbeşti.

EL: Pe ce lume trăieşti? Chiar, serios, nu ştii cum a făcut omul ăsta nemaipomenit ca să-şi deprindă căţeluşul să nu mai ţină la el şi să se gudure la ministrul Justiţiei, căruia îi plăcea javra?

[1] Financiar bogat, cu mare trecere la Curtea Franţei. La moartea lui Ludovic al XV-lea, a dat faliment şi după aceea, ajuns în neagră mizerie, s-a sinucis.

EU: Mărturisesc că nu ştiu.

EL: Cu atît mai bine. E unul din cele mai frumoase lucruri care se pot imagina; a uimit toată Europa şi n-a existat măcar un curtean să nu-l pizmuiască. Dumneata, care ai o minte ageră, cum ai fi făcut? Ţine seama de faptul că ciudăţenia veşmîntului ministerial speria căţeluşul şi că javra îl iubea pe Bouret; mai ţine seama că acesta n-avea decît opt zile la îndemînă ca să înlăture piedicile. Trebuie să cunoşti toate datele problemei; doar aşa ai să înţelegi cum trebuie meritul dezlegării ei. Hai, spune!

EU: Ce să spun? Mărturisesc că, în astfel de împrejurări, cele mai uşoare piedici mă stingheresc.

EL: Atunci ascultă (şi spunîndu-mi asta mă bătu uşurel pe umăr, fiindcă e prietenos de felul lui), ascultă şi admiră! Bouret îşi face o mască asemănătoare cu obrazul ministrului; împrumută, cu ajutorul unui valet, uriaşa lui robă; îşi pune masca pe faţă; îmbracă roba. Îşi cheamă cîinele, îl mîngîie, îi dă un covrig; apoi, schimbîndu-şi pe neaşteptate găteala, nu mai e ministrul Justiţiei, ci Bouret care îşi cheamă cîinele şi-l biciuieşte. În mai puţin de două sau trei exerciţii de felul ăsta, făcute de dimineaţă pînă seara, cîinele se deprinde să fugă de Bouret fermierul-general şi să alerge după Bouret – ministrul de Justiţie. Dar sînt prea bun; dumneata eşti un profan care n-ar merita să cunoască minunile înfăptuite sub ochii lui.

EU: Totuşi, te rog să-mi vorbeşti şi despre *carte,* şi despre *făclii*[1].

[1] În timpul unei vizite pe domeniile lui Bouret, regele Franţei primi un infolio, intitulat *Adevărata fericire.* Deschizîndu-l, văzu scris pe fiecare filă: „Regele a venit la Bouret". Cît despre isprava cu făcliile, se spunea că în timpul unei călătorii a regelui, pentru a-l linguşi, Bouret îi aşeză în cale, din douăzeci în douăzeci de paşi, cîte un om purtînd o torţă aprinsă.

EL: Nu, nu. Întreabă-l pe mutu'! Poate-o să-ţi spună el; şi foloseşte împrejurarea care ne-a adus faţă-n faţă, ca să afli lucruri neştiute de nimeni pe lume.

EU: Adevărat.

EL: Să împrumuţi roba şi peruca ministrului – de perucă uitasem să-ţi spun – să împrumuţi roba şi peruca ministrului Justiţiei! Să-ţi faci o mască după chipul şi asemănarea lui! Masca asta, mai ales, mă înnebuneşte. Iată pentru ce se bucură Bouret de cel mai înalt respect; iată pentru ce are milioane! Sînt unii, decoraţi cu crucea Sfîntului Ludovic, care n-au nici cu ce să-şi cumpere pîine; aşa că la ce bun să alergi după cruci şi să te speteşti, cînd poţi duce un trai tihnit, răsplătit totdeauna cum se cuvine? Asta se cheamă a lucra în stil mare. Cînd îi iei drept model pe oameni de felul acesta, te simţi descurajat; ţi se face milă de tine însuţi şi te plictiseşti. Masca! Masca! Mi-aş fi dat un deget, numai să-mi fi trăsnit mie prin cap ceva asemănător.

EU: Dar dumneata, cu înflăcărarea pentru minunăţiile astea şi cu fertilitatea genială pe care o ai, oare n-ai inventat nimic?

EL: Ba să mă ierţi; ia, de pildă, felul de a admira, despre care ţi-am vorbit şi în care dai o anumită poziţie spinării, îl socotesc invenţia mea, deşi poate fi contestat de unii invidioşi. Sînt convins că a fost folosit şi mai înainte; dar cine şi-a dat seama cît e de bun ca să-ţi poţi rîde pe ascuns de vreun neobrăzat pe care te prefaci că-l admiri? Am apoi peste o sută de metode ca să izbuteşti să seduci o fată, sub nasul maică-sii, fără ca bătrîna să bage măcar de seamă, ba chiar făcînd-o complice. De-abia îmi începusem cariera, cînd m-au şi dezgustat toate metodele vulgare, folosite pentru strecurarea bileţelelor dulci; acum am zece mijloace ca să fac să-mi fie smulse, şi, printre mijloacele astea, îndrăznesc să mă laud că sînt unele noi. Am talent mai ales cînd e

vorba să-l încurajez pe vreun bărbat sfios; i-am dus la izbîndă pe unii care erau şi neghiobi, şi sluţi. Dacă toate astea ar fi scrise, cred că mi s-ar recunoaşte oleacă de geniu.

EU: Ţi-ar face o cinste neobişnuită.

EL: Cred şi eu.

EU: În locul dumitale, le-aş aşterne pe hîrtie. Ar fi păcat să se piardă.

EL: Aşa e, dar habar n-ai ce puţin caz fac eu de metodă şi de învăţăminte luate de-a gata. Cine simte nevoia de a le avea scrise n-o să ajungă niciodată departe; geniile citesc puţin, fac multe şi se formează de la sine. Uită-te la Cezar, la Turenne[1], la Vauban[2], la marchiza de Tencin[3], la fratele ei, cardinalul[4], şi la secretarul acestuia, abatele Trublet. Şi Bouret'? Cine i-a dat lecţii lui Bouret'? Nimeni; pe oamenii ăştia mari îi formează natura. Crezi că ai să găseşti scrisă undeva povestea cîinelui şi a măştii?

EU: Dar cînd n-ai ce face, cînd chinurile pîntecelui gol sau osteneala pîntecelui încărcat îţi alungă somnul...

EL: Am să mă mai gîndesc. E mai bine să scrii lucruri mari decît să faci nimicuri. Atunci ţi se înalţă sufletul, imaginaţia ţi se

[1] Henri de la Tour d'Auvergne Turenne (1611-1675) – mareşal al Franţei.

[2] Sebastien le Prestre de Vauban (1633-1707) – inginer şi economist francez; a deschis căi noi în arta militară a timpului său, în special în ceea ce priveşte construirea fortăreţelor. În anul 1703, a primit titlul de mareşal, dar, criticînd sistemul de impozite al Franţei, a căzut în dizgraţie, iar lucrările economice i-au fost arse şi distruse.

[3] Claudine-Alexandrine Guerin, marchiză de Tencin (1681-1749). Salonul ei a fost frecventat de numeroşi scriitori din secolul al XVIII-lea, printre care Fontenelle şi Marivaux. După cum se vede, Diderot îi adresează cuvinte de laudă.

[4] Cardinalul Pierre Guerin de Tencin (1679-1758) – a fost ministru, mai ales datorită influenţei surorii sale, după cîte se spunea. La retragerea din viaţa politică, se pare că şi-a pierdut minţile.

încălzeşte, ţi se înflăcărează şi creşte; nu ţi se îngustează peste măsură, aşa cum se întîmplă cînd e vorba să te miri în faţa micuţei Hus de aplauzele pe care un public tîmpit se încăpăţînează să le risipească pentru sclifosita de Dangeville[1], care joacă fără pic de gust, se mişcă pe scenă aproape încovoiată, ba mai are încă şi prefăcătoria de-a se uita în ochii celui cu care vorbeşte, jucînd cu subînţelesuri şi luîndu-şi propriile schimonoseli drept fineţe, iar tropăiala drept graţie; sau despre afectata de Clairon, care e mai uscată, mai scrobită, mai artificială şi mai bătoasă decît îţi poţi închipui. Iar imbecilii de spectatori bat din palme pînă nu mai pot, fără să-şi dea seama că dumneata, micuţă Hus, eşti un mănunchi de graţii (e adevărat că mănunchiul se cam îngroaşă, dar ce-are a face?), că ai cea mai frumoasă piele, cei mai frumoşi ochi, cea mai frumoasă guriţă, cam puţină simţire, ce e drept, şi un mers nu tocmai sprinten, dar nici atît de greoi pe cît se spune. În schimb, cînd e vorba de temperament, nu-i nici una care să te întrecă.

EU: Şi toate astea le spui în batjocură sau ca pe nişte adevăruri?

EL: Nenorocirea e că împeliţatul ăsta de temperament stă pitit înăuntru şi nu vrea să dea la iveală nici o licărire măcar; dar eu, cel care îţi vorbesc, ştiu, ştiu bine că ea are temperament. Şi dacă nu chiar temperament, atunci în orice caz ceva asemănător. S-o vezi numai cînd o apucă toanele, cum se poartă cu valeţii, cum le cîrpeşte pe cameriste, ce mai picioare le trage în părţile moi pentru cea mai mică abatere de la respectul cuvenit. E un drăcuşor, ţi-o spun eu, un drăcuşor plin de temperament şi de demnitate... Oh, te-ai zăpăcit, nu-i aşa?

[1] Numele de scenă al familiei Botot. Claude Charles Botot (1655-1743) – actor la Comedia Franceză, ca şi fiul, Charles Etienne Botot (1707-1787), şi fiica sa, Marie-Anne Botot (1714-1796), despre care e vorba în text şi care a debutat pe scenă la vîrsta de opt ani. A jucat un rol important în piesa lui Palissot, *Filozofii*.

EU: Îţi spun drept că nu-mi dau seama dacă buna-credinţă sau răutatea te face să vorbeşti astfel. Eu sînt un biet naiv; fii bun şi lasă-ţi arta deoparte, vorbeşte-mi mai de-a dreptul!

EL: Cam aşa îi vorbim noi micuţei Hus despre Dangeville şi despre Clairon, amestecînd pe ici, pe colo, cîteva cuvinte care te-ar face să bănuieşti adevărul. Admit să mă iei drept o secătură, însă nu drept un prost, şi numai un prost sau un nebun din dragoste ar putea să spună cu seriozitate asemenea obrăznicii.

EU: Dar cum te poţi hotărî să le spui?

EL: Asta nu se face dintr-o dată, ci încetul cu încetul. *Ingenii largitor venter*[1].

EU: Cumplită trebuie să fie foamea care te îmboldeşte!

EL: Se prea poate; totuşi, oricît de tari ţi s-ar părea cuvintele, crede-mă că oamenii cărora li se adresează sînt mai obişnuiţi să le asculte decît sîntem noi să le dăm drumul.

EU: Şi mai există pe-acolo vreunul care să îndrăznească să fie de aceeaşi părere cu dumneata?

EL: Ce vrei să spui cînd vorbeşti de vreunul? Asta e doar părerea şi limbajul tuturor.

EU: Acela dintre voi care nu e o mare secătură trebuie să fie un mare dobitoc.

EL: Dobitoci printre noi? Îţi jur că nu găseşti decît unul singur, şi anume gazda care ne prăznuieşte ca să fie dusă de nas.

EU: Dar cum se poate lăsa dusă de nas în mod atît de grosolan? La urma urmei, superioritatea talentelor lui Dangeville şi Clairon nu mai poate fi pusă la îndoială.

EL: Minciuna care măgulеşte se înghite dintr-o sorbitură, iar adevărul care amărăşte se bea picătură cu picătură. Şi apoi părem atît de convinşi, atît de sinceri!

[1] „Pîntecele dăruitor de talent“ (lat.)

EU: Trebuie totuşi să fi greşit vreodată faţă de principiile artei ăsteia şi să fi scăpat, din nebăgare de seamă, vreunul din adevărurile amare care jignesc; fiindcă, în ciuda rolului ticălos, mîrşav, josnic, groaznic, pe care-l joci, cred că, de fapt, ai un suflet simţitor.

EL: Da' de unde! Să mă ia naiba dacă, de fapt, ştiu cum sînt! Mai totdeauna drumul gîndurilor mele e neted ca-n palmă; la mine, cum s-ar zice, ce e-n guşă, şi-n căpuşă. Nu spun niciodată neadevăruri, cînd am cît de cît interes să fiu sincer, şi nu sînt niciodată sincer, cînd am cît de cît interes să mint. Spun lucrurile aşa cum îmi vin; dacă sînt mintos, cu atît mai bine; dacă torn la obrăznicii, nu se ţine seama. Vorbesc fără pic de fereală. Nu m-am gîndit în viaţa mea, nici înainte de-a vorbi, nici cînd vorbesc, nici după ce-am vorbit; aşa că nu jignesc pe nimeni.

EU: Şi totuşi, ţi s-a întîmplat să-i jigneşti pe oamenii de treabă care te întreţineau şi-ţi arătau atîta bunăvoinţă.

EL: Ce să-i faci? A fost o nenorocire, un ceas rău, cum vine cîteodată în viaţă. Fericire fără sfîrşit nu există; prea o duceam bine şi nu putea să mai dureze mult. După cum ştii, tagma noastră este cea mai numeroasă şi mai bine aleasă. E o şcoală de omenie, reînnoirea ospitalităţii antice; îi culegem pe toţi poeţii care cad; pe Palissot l-am luat după ce a scris *Zara*[1], pe Bret după *Falşii mărinimoşi*[2]; îi adunăm pe toţi muzicanţii rău famaţi, pe toţi autorii care nu mai sînt citiţi, pe toate actriţele fluierate,

[1] E vorba de *Zara* (1751), tragedie pe care, deşi publicul a primit-o cu bunăvoinţă, Palissot a retras-o după a treia reprezentaţie, pretinzînd, mai tîrziu, că actorii au jucat altă piesă decît aceea pe care le-o dăduse.

[2] *Orfelina* sau *Falşii mărinimoşi* – comedie scrisă în 1752 de către Antoine Bret (1717-1792), autor mediocru şi editor la fel de mediocru al operelor lui Molière. *Falşii mărinimoşi* a fost retrasă după cinci reprezentaţii, „pentru a fi corectată“, şi n-a mai fost reluată.

pe toţi actorii huiduiţi, o ceată întreagă de bieţi mofluzi, de paraziţi neghiobi, în fruntea cărora am cinstea să mă aflu eu, ca şef viteaz al unei armate nu prea cutezătoare. Cînd vin pentru prima oară, eu îi îndemn să mănînce, eu cer de băut pentru ei, atît de neînsemnaţi sînt! Se găsesc printre ei cîţiva tineri zdrenţăroşi care nu ştiu cu ce să înceapă, dar au înfăţişare plăcută; restul nu sînt decît nişte ticăloşi, buni doar să-l linguşească pe patron şi să-l adoarmă, ca să culeagă de la patroană ce-a mai rămas în urma lui. Părem veseli; dar de fapt sîntem cu toţii amărîţi şi grozav de flămînzi. Nici lupii nu sînt mai hămesiţi, nici tigrii nu sînt mai cumpliţi decît noi. Înghiţim ca lupii la vreme de iarnă, cînd troienele acoperă zile de-a rîndul pămîntul; sfîşiem, ca tigrii, tot ce şi-a făcut un drum în viaţă. Cîteodată gaşca lui Bertin se adună cu a lui Monsauge[1] şi cu a lui Villemorien, şi atunci e mare tămbălău în menajerie. Nu s-au mai pomenit nicicînd atîtea jivine triste, arţăgoase, vătămătoare şi întărîtate, strînse laolaltă. Şi n-ai s-auzi altceva decît numele lui Buffon, al lui Duclos, al lui Montesquieu, al lui Rousseau, Voltaire, D' Alembert sau Diderot, şi numai Dumnezeu ştie de ce epitete sînt însoţite. Nu-i recunoaştem nimănui inteligenţa, dacă nu-i tot atît de neghiob ca noi. Acolo am conceput planul comediei *Filozofilor;* scena cu cel care bate toba în sat am făcut-o eu, inspirîndu-mă din *Teologia pe mîna femeilor*[2]. N-ai fost cruţat de ea nici dumneata şi nici nimeni altul.

[1] D. Ph. Thiroux de Monsauge, care în unele copii ale manuscrisului lui Diderot e numit Mesenge, a fost ginerele lui Bouret, ca şi Villemorien, şi afacerist, amator de muzică şi spectacole, ca şi socrul şi cumnatul său.

[2] *Femeia doctor* sau *Teologia pe mîna femeilor,* comedie în cinci acte de părintele Bougeant, îndreptată împotriva jansenîştilor, nu pare să fi fost reprezentată, dar a fost tipărită în 1731.

EU: Cu atît mai bine! Poate mi s-a făcut mai multă cinste decît merit. M-aş simţi înjosit dacă bîrfitorii atîtor oameni pricepuţi şi cinstiţi s-ar gîndi să mă vorbească de bine.

EL: Sîntem mulţi şi fiecare trebuie să-şi dea obolul; după sacrificarea vitelor mari, le jertfim şi pe celelalte.

EU: Scump vă mai costă pîinea, dacă pentru a o dobîndi ocărîţi ştiinţa şi virtutea!

EL: Ţi-am mai spus că sîntem oameni de nimic; înjurăm pe toată lumea şi nu mîhnim pe nimeni. Cîteodată îi avem printre noi pe greoiul abate d'Olivet, pe abatele Le Blanc[1] cel gras sau pe ipocritul Batteux[2]. Abatele Le Blanc e răutăcios numai înainte de masă. Cum şi-a luat cafeaua, se şi trîntește într-un fotoliu, cu picioarele sprijinite de policioara vetrei, şi adoarme ca un papagal bătrîn pe-o vergea. Dacă zarva se înteţeşte peste măsură, abatele cască, se întinde, se freacă la ochi şi spune:

– Ei, ce s-a-ntîmplat, ce s-a-ntîmplat?

– Discutăm dacă Piron[3] are mai mult spirit decît Voltaire.

– Să fim lămuriţi: spirit aţi spus? Nu cumva vorbiţi despre gust? Fiindcă, în ce priveşte gustul, Piron al vostru e ageamiu de tot.

– Adică, habar n-are?

– N-are...

Şi iată-ne vîrîţi într-o discuţie despre gust. Atunci patronul face semn cu mîna să i se dea cuvîntul, fiindcă el se crede tare,

[1] Abatele Le Blanc (1707-1781) – caracterizat de Goethe drept „o mediocritate ajunsă la situaţie înaltă şi onoruri prin favoarea celor mari". Anecdota povestită de Diderot arată tocmai relaţiile acestea dintre Le Blanc şi Academie.

[2] Abatele Charles Batteux (1713-1780) – scriitor, prieten al abatelui d'Olivet şi duşman înverşunat al lui Voltaire.

[3] Alexis Piron (1689-1773) – scriitor francez mediocru.

mai ales cînd e vorba de gust. „Gustul, spune el... gustul e ceva...“ Pe legea mea că nu ştiu ce îndrugă despre gust şi nici el nu ştie!

Cîteodată vine printre noi amicul Robbé şi ne desfată cu povestirile lui cinice, cu minunile convulsionarilor[1] pe care le-a văzut el însuşi, cu vreo cîteva cînturi din poemul său, a cărui temă o cunoaşte cum nu se poate mai bine[2]. Nu pot să-i sufăr versurile, dar îmi place să-l ascult; cînd recită, ai zice că-i apucat. În jurul lui toţi strigă: „Ăsta, da, poet!...“ Fie vorba între noi însă, poezia lui nu-i decît un talmeş-balmeş alcătuit din toate soiurile de zgomote nedesluşite, e încîlceala sălbatică a limbii locuitorilor turnului Babel.

Mai vine cîteodată pe-acolo şi un nerod cu o înfăţişare ştearsă şi nătîngă, dar deştept ca un diavol şi viclean ca o maimuţă bătrînă. E una din mutrele care parcă-ţi cer batjocura şi bobîrnacele, una din mutrele lăsate de Dumnezeu spre îndreptarea celor care judecă după înfăţişare şi cărora oglinda ar fi trebuit să le arate că e tot atît de uşor să fii deştept şi să pari neghiob, pe cît e de uşor să fii neghiob şi să te ascunzi sub o înfăţişare isteaţă. Ştii că e destul de obişnuită laşitatea de a jertfi un naiv pentru a-i distra pe ceilalţi; faţă de omul nostru, laşitatea aceasta se comite întotdeauna. E o cursă pe care o întindem nou-veniţilor şi aproape nici unul nu scapă fără să cadă în ea...

Mă uimea cîteodată justeţea observaţiilor nebunului de Rameau asupra oamenilor şi a caracterelor, şi i-am mărturisit-o.

[1] Mistici religioşi care, în timpul rugăciunilor, ajung într-o stare asemănătoare cu epilepsia.

[2] Povestirile lui Robbé, apărute în două volumaşe, nu sînt numai cinice, ci de-a dreptul pornografice. Cît despre „tema“ poemului, ea era sifilisul, boala de care suferea poetul.

EL: Ştii, îmi răspunse, şi de la puşlamale te alegi cu ceva, şi chiar desfrînarea te poate învăţa destule; îţi pierzi nevinovăţia, dar o dată cu ea scapi şi de prejudecăţi; printre ticăloşi, unde viciul se arată fără mască, înveţi să-l cunoşti; şi apoi, am şi citit puţin.

EU: Ce-ai citit?

EL: Am citit, citesc şi recitesc întruna cărţile lui Teofrast, La Bruyère şi Molière.

EU: Sînt cărţi cum nu se poate mai bune.

EL: Ba chiar mai bune decît s-ar crede; dar cine ştie oare să le citească?

EU: Toată lumea; fiecare după mintea lui.

EL: Eu cred că aproape nimeni nu ştie să le citească. Ai putea să-mi spui ce se caută în ele?

EU: Distracţie şi învăţăminte.

EL: Dar ce fel de învăţăminte? Asta e principalul.

EU: Cunoaşterea îndatoririlor, dragostea pentru virtute, ura faţă de viciu.

EL: Eu culeg din ele tot ce trebuie făcut şi tot ce nu trebuie spus. Aşa, de pildă, cînd citesc *Avarul* îmi spun: Fii avar dacă vrei, dar fereşte-te să vorbeşti ca avarul! Cînd citesc *Tartuffe*, îmi spun: Fii ipocrit dacă ai chef, dar nu vorbi ca ipocritul! Păstrează viciile care îţi sînt folositoare, dar lasă la o parte şi tonul, şi aparenţele care te-ar face ridicol! Ca să te păzeşti de tonul şi de aparenţele astea, trebuie să le cunoşti; iar sus-pomeniţii autori le-au zugrăvit cum nu se poate mai bine. Eu sînt eu şi rămîn ceea ce sînt, dar fac şi spun ceea ce trebuie. Nu-i disprețuiesc deloc pe moralişti: ai multe de cîştigat de la ei, mai ales de la cei care au pus morala în acţiune. Viciul nu-l vatămă pe om decît din cînd în cînd; manifestările viciului însă te lovesc la orice pas. Poate că e mult mai bine să fii

obraznic decît să ai înfăţişarea unui obraznic; obraznicul din fire nu insultă decît din cînd în cînd, cel cu înfăţişare de obraznic insultă fără răgaz. Şi să nu-ţi închipui că sînt singurul cititor de soiul ăsta; n-am alt merit decît că, procedînd cu sistem, judecînd limpede, văzînd lucrurile cum trebuie, am făcut ceea ce aproape toţi ceilalţi fac din instinct. Din pricina asta, pe ei lecturile nu-i ajută să fie mai buni decît mine şi, în ciuda lor, rămîn ridicoli; pe cîtă vreme eu nu sînt aşa decît dacă vreau, şi atunci le-o iau cu mult înainte. Aceeaşi artă care, în unele ocazii, mă învaţă să mă feresc de ridicol, mă învaţă de asemenea ca în altele să-l utilizez cît mai bine. Atunci îmi aduc aminte de tot ce-au spus alţii, de tot ce-am citit şi adaug tot ce iese din străfundul meu, care, pentru asemenea lucruri, e de o rodnicie uimitoare.

EU: Bine-ai făcut că mi-ai dezvăluit tainele astea; altfel, aş fi crezut că te contrazici.

EL: Nu mă contrazic deloc: pentru o singură dată cînd trebuie să eviţi ridicolul, ai o sută de prilejuri în care trebuie să cauţi cu tot dinadinsul să fii ridicol. Nu există alt rol de jucat pe lîngă cei mari decît rolul de nebun. Nebunul titular al regelui a existat vreme îndelungată, dar niciodată regii n-au avut vreun înţelept titular. Eu, unul, sînt nebunul lui Bertin şi al multor altora, poate chiar şi al dumitale în clipa de faţă; sau poate că dumneata eşti nebunul meu: înţeleptul n-are nevoie de nebun; aşadar, cel care are un nebun nu e înţelept; şi, dacă nu e înţelept înseamnă că e nebun; şi poate fi, chiar dacă e rege, nebunul nebunului său. De altfel, adu-ţi aminte că atunci cînd e vorba de ceva atît de schimbător cum sînt moravurile, nu există nimic absolut, nimic esenţial, nimic adevărat sau fals pe deplin, în afară de faptul că trebuie să fii cum îţi cere interesul, să fii bun sau rău, înţelept sau nebun, cu bun-simţ sau ridicol, cinstit sau vicios. Dacă, din întîmplare, virtutea ar duce la bogăţie, atunci ori aş fi fost virtuos, ori aş fi simulat virtutea, ca oricare altul; oamenii m-au vrut ridicol şi ridicol m-au făcut; iar vicios sînt din născare şi din bunăvoinţa naturii. Spun vicios doar ca să vorbesc pe limba voastră, fiindcă, de-am sta să ne lămurim, s-ar putea întîmpla ca voi să înţelegeţi prin viciu tocmai ceea ce eu numesc virtute, iar prin virtute tocmai ceea ce eu numesc viciu.

Şi-i mai avem printre noi pe autorii de la Opera Comică, pe actorii şi pe actriţele lor, şi cel mai adesea pe antreprenorii lor, Corbie, Moette[1], toţi oameni pricepuţi şi deosebit de merituoşi.

Ei, dar uitam să-ţi pomenesc de marii critici ai literaturii: cei de la *l'Avant-Coureur, les Petites-Affiches, l'Année littéraire, l'Observateur littéraire, le Censeur hebdomadaire*[2], toată gaşca celor care scriu fiţuici.

EU: *L'Année littéraire* şi *l'Observateur littéraire?* Asta nu-i cu putinţă; doar nu se pot suferi unul pe altul.

EL: Adevărat; dar calicii se împacă în faţa blidului. Blestematul de *Observateur littéraire,* lua-l-ar naiba cu fiţuicile lui cu tot! Cîinele ăsta, puiul ăsta de popă[3] zgîrcit, împuţit şi cămătar,

---

[1] E vorba atît de Corbie (sau Corby), mort pe la 1815, care a editat *Teatrul Bulevardier* (3 vol., 1756) şi a fost antreprenor al Operei Comice, cît şi de asociatul său, Moette (Jean-Pierre), mort pe la 1806. După numele lor, Diderot a lăsat un spaţiu liber în manuscris, urmînd pesemne să adauge numele unui asociat al acestora.

[2] Publicaţii ale timpului, la care scriau numai duşmanii enciclopediştilor.

[3] E vorba de abatele Joseph de La Porte (1718-1779), redactor al *Observatorului literar.* La Porte fusese colaboratorul lui Fréron şi se certase apoi cu acesta; de aceea nu se puteau suferi unul pe altul.

e cauza nenorocirii mele. Ieri ne-a ieşit pentru prima oară în cale: a sosit la ora care ne scoate pe toţi din bîrlogurile noastre, la ora mesei, şi la ora asta, dacă e vremea urîtă, fericit acela dintre noi care are în buzunar douăzeci şi patru de gologani, ca să-şi plătească o trăsură! Cutare şi-a bătut joc de confratele lui, care sosise dimineaţa stropit de noroi pînă-n gît şi muiat pînă la oase, iar seara s-a întors el însuşi acasă, în acelaşi hal. Ba a fost unul, nu mai ştiu cine, care acum cîteva luni s-a certat straşnic cu savoiardul care ni se proţăpise în uşă; era vorba de datorii: creditorul ţinea morţiş ca datornicul să-i plătească, iar acesta din urmă nu era în fonduri şi nici nu putea să se urce la noi fără să treacă prin mîinile celuilalt.

Se aduce mîncarea şi i se dă abatelui locul de cinste în capul mesei. Intru; îl zăresc.

– Cum, părinte, prezidezi? îl întreb eu... Asta-i foarte bine pentru astăzi, dar mîine, dacă nu-i cu supărare, ai să te cobori cu un tacîm mai încoace, poimîine cu încă unul şi tot aşa, mergînd din tacîm în tacîm, cînd la dreapta, cînd la stînga, din locul pe care l-am ocupat eu, la rîndul meu, înaintea dumitale; Fréron, la rîndul lui, după mine; Dorat, la rîndul lui, după Fréron; Palissot, la rîndul lui, după Dorat, şi o să înlemneşti lîngă mine, biet amărît care *siedo sempre come un maestoso cazzo fra duoi coglioni*[1].

Abatele, care e băiat bun şi ştie de glumă, începe să rîdă; domnişoara, pătrunsă de adevărul observaţiei mele şi de justeţea comparaţiei, începe şi ea să rîdă; toţi cei care stau la dreapta şi la stînga abatelui, ca şi cei pe care îi deplasase cu un loc, încep să rîdă. Rîde toată lumea, numai patronul se supără

[1] Expresie pornografică, pe care n-o vom traduce (ital.)

şi începe să-mi spună nişte cuvinte care, dacă am fi fost numai noi doi, n-ar fi avut nici o importanţă...

– Rameau, eşti un neruşinat.

– O ştiu prea bine, doar pentru asta sînt primit aici.

– Eşti o secătură.

– Ca oricare altul.

– Eşti un golan.

– Dacă n-aş fi golan, m-aş mai găsi oare aici?

– Am să te dau afară.

– După masă plec eu singur.

– Chiar te-aş sfătui s-o faci.

Am luat masa şi n-am lăsat să-mi scape nici un dumicat. După ce am mîncat bine, am băut din plin, fiindcă, la urma urmei, tot un drac ar fi fost; jupîn-burtă e un personaj căruia i-am făcut întotdeauna pe plac: m-am împăcat cu gîndul că trebuie să plec şi tocmai mă pregăteam s-o fac; îmi dădusem cuvîntul în faţa atîtor oameni şi trebuia să mi-l ţin! Am pierdut o grămadă de timp cotrobăind prin casă, căutîndu-mi bastonul şi pălăria acolo unde nu erau şi aşteptînd dintr-o clipă în alta ca patronul să dea drumul unui nou val de insulte, să intervină cineva, şi, pînă la urmă, tot supărîndu-ne mereu, să sfîrşim prin a ne împăca. Mă suceam şi mă învîrteam, fiindcă în sinea mea nu-i purtam deloc pică; dar patronul, el, mai întunecat şi mai crunt decît Apollo al lui Homer cînd îşi zvîrlea săgeţile asupra armiei greceşti şi cu boneta mai trasă peste urechi decît de obicei, se plimba în lung şi-n lat, cu bărbia în pumn. Domnişoara se apropie de mine:

– Dar ce lucru neobişnuit am făcut, domnişoară? Am fost astăzi mai altfel decît mi-e felul?

– Vreau să pleci.

– Voi pleca... Dar nu eu l-am ofensat pe patron.

– Iartă-mă; domnul abate e invitat şi...

– Patronul a dovedit că nu ştie ce i se cuvine cînd l-a invitat pe abate, cînd m-a primit în casă pe mine şi, o dată cu mine, pe atîţia alţi golani de teapa mea...

– Haide, micuţul meu Rameau, trebuie să-i ceri iertare domnului abate!

– Puţin îmi pasă de iertarea lui!

– Haide, haide, aşa au să se potolească toate...

Sînt luat de mînă, tras spre jilţul abatelui; îi întind braţele şi mă uit la el cu oarecare admiraţie, căci s-a mai pomenit să-i ceară vreodată cineva iertare abatelui?

– Abate, îi spun, abate, toate astea sînt caraghioase, nu-i aşa?

Şi-apoi încep să rîd, iar abatele rîde şi el. Aşadar, abatele mă iertase; dar mai trebuia să-i vorbesc patronului şi ce-aveam să-i spun era cu totul altă chestie. Nu prea mi-aduc aminte cum mi-am ticluit scuzele:

– Domnule, uită-te la nebunul de mine...

– Mă amărăşte de prea multă vreme; nu vreau să mai aud de el.

– E supărat...

– Da, sînt foarte supărat.

– Asta n-o să se mai întîmple.

– Cea mai mare puşlama...

Nu ştiu dacă se găsea într-una din zilele de proastă dispoziţie, în care domnişoara se teme să se apropie de el şi nu îndrăzneşte să-i vorbească decît cu mănuşi, nu ştiu dacă a înţeles greşit ce i-am spus sau dacă eu i-am vorbit anapoda, dar ştiu că după asta a fost şi mai rău ca înainte. Ce naiba! Oare nu mă cunoaşte deloc? Oare nu ştie că sînt ca un copil şi că uneori îmi dau drumul la gură, fără să mă gîndesc? Şi apoi, Dumnezeu să mă ierte, cred că mi se cuvine şi mie o clipă de răgaz. Şi o paiaţă făcută din oţel s-ar toci, dacă ai juca-o aşa, de dimineaţă pînă seara şi de seara pînă-n zori. Sînt silit să-i înveselesc, altfel nici nu se poate, dar trebuie să mă mai distrez şi eu cîteodată. Şi în toată harababura aceea mi-a trăsnit prin minte un gînd nenorocit, un gînd care m-a umplut de trufie, insuflîndu-mi mîndrie şi obrăznicie; mi-a trăsnit prin minte că nu se pot lipsi de mine, că le eram un om neapărat trebuincios.

EU: Da, şi eu cred că le eşti foarte folositor, dar ei îţi sînt şi mai folositori dumitale. Doar nu poţi găsi cînd vrei o casă atît de primitoare; pe cînd ei, pentru un nebun care le lipseşte, vor găsi o sută în loc.

EL: O sută de nebuni ca mine?! Domnule filozof, aşa ceva nu se prea găseşte pe toate drumurile. Nebuni obişnuiţi, da, poţi găsi. Dar oamenii sînt mai greu de mulţumit cînd e vorba de nerozii decît atunci cînd e vorba de talent sau de virtute. Eu sînt o raritate în felul meu, da, o adevărată raritate. Acum, cînd nu mă mai au, ce crezi că fac? Se plictisesc cîneşte. Eu sînt un izvor nesecat de obrăznicii. În fiecare clipă aveam cîte-o glumă care-i făcea să rîdă cu lacrimi; eram pentru ei un ospiciu întreg.

EU: Iar dumneata aveai masă, pat, haină, vestă şi nădragi, pantofi şi gologani în fiecare lună.

EL: Asta e partea frumoasă, e beneficiul; dar despre îndatoririle mele nu sufli o vorbă. Mai întîi, dacă se zvonea că s-a scris o piesă nouă, oricum ar fi fost vremea, trebuia să plec să scotocesc toate podurile caselor din Paris, pînă dădeam peste autor; trebuia să fac rost de textul lucrării şi să-i dau să înţeleagă, cu dibăcie, că există un rol pe care l-ar juca grozav de bine una din cunoştinţele mele.

– Şi care, mă rog?

– Care? Mai şi întrebi! O persoană plină de graţii, de drăgălăşenii, de fineţe.

– Vrei să vorbeşti de doamna Dangeville? Nu cumva o cunoşti?

– Ba o cunosc puţin, dar nu despre ea e vorba.

– Atunci despre cine?

Îi şopteam numele.

– Ea?!

– Da, ea, repetam eu oarecum ruşinat, fiindcă mi se mai întîmplă să mă ruşinez uneori. Şi-ar fi trebuit să vezi cum i se lungea faţa poetului cînd auzea numele sau cum îmi pufnea în nas cîteodată. Cu toate astea, cu sau fără voia lui, trebuia să-l poftesc la masă; iar el, temîndu-se să nu intre prea tare în horă, dădea înapoi şi-mi tot mulţumea. Şi să fi văzut ce păţeam cînd nu-mi reuşeau negocierile; mă făceau bădăran, neghiob, ţărănoi; nu eram bun de nimic; nu preţuiam nici cît paharul cu apă care mi se dădea de băut. Dar cel mai rău era cînd ea juca şi cînd trebuia să merg plin de curaj în mijlocul huiduielilor unui public care, orice s-ar spune, judecă bine; să fac să se audă aplauzele mele izolate, să atrag privirile asupra mea, să abat cîteodată fluierăturile adresate actriţei şi să aud şuşotindu-se în jurul meu: „E vreunul din valeţii deghizaţi ai amantului ei. O să tacă odată derbedeul ăsta?...“ De obicei, nu se ştie ce te poate împinge la asemenea isprăvi; se crede că o faci din prostie, pe cîtă vreme tu ai un motiv care scuză totul.

EU: Pînă la încălcarea legilor civile.

EL: Totuşi, în cele din urmă, mă recunoşteau şi atunci se spunea: „Oh! E Rameau...“ Nu-mi mai rămînea altceva de făcut decît să arunc cîteva cuvinte ironice, ca să-mi salvez de ridicol aplauzele singuratice, care erau interpretate de-a-ndoaselea.

Recunoaşte că trebuie să te împingă un interes puternic, ca să poţi înfrunta astfel întregul public, şi că fiecare din corvoadele astea merita mai mult decît un bănuţ.

EU: De ce nu-ţi luai ajutoare?

EL: Ba îmi luam, dar şi atunci aveam parte de cîte ceva. Înainte de a merge la locul de tortură, eram silit să-mi încarc memoria cu pasaje strălucite la care trebuia să dau tonul aplauzelor. Dacă se întîmpla să le uit şi să mă înşel, tremuram cînd mă duceam apoi la ei; nici nu-ţi închipui ce tărăboi ieşea. Şi unde mai pui că tot acolo mai aveam de îngrijit şi o haită de cîini; e adevărat că eu singur îmi luasem, prosteşte, sarcina asta; eram, de asemenea, şeful aprovizionării pisicilor. Mă simţeam prea fericit dacă Micou mă binecuvînta cu o zgîrietură care îmi sfîşia manşeta sau mîna. Criquette suferă de colici; eu trebuie să-i frec pîntecele. Pe vremuri, domnişoara avea nevricale, acum are nervi. Nici nu mai vorbesc despre alte indispoziţii uşoare, pentru care nu se sfia deloc faţă de mine. Asta hai, treacă-meargă; nu i-am cerut niciodată să se abţină; am citit nu mai ştiu unde că un prinţ, supranumit Cel Mare, stătea uneori sprijinit de spătarul jilţului cu fundul găurit în care amanta lui îşi făcea nevoile. Faţă de-ai casei poţi doar să faci ce vrei şi cine era pe-atunci mai de-al casei decît mine? Am propovăduit întotdeauna că oamenii trebuie să trăiască laolaltă şi să facă tot ce le place; dădeam eu însumi pilda şi nimeni nu mă ţinea de rău; n-aveam decît să-mi dau frîu liber. Ţi l-am schiţat pe patron. Domnişoara începe să se cam îngraşe, şi să te ţii cîte au mai scornit pe seama ei!

EU: Şi dumneata ai făcut parte dintre cei care-au scornit?

EL: De ce nu?

EU: Fiindcă e cel puţin necuviincios să-ţi batjocoreşti binefăcătorii.

EL: Dar nu-i şi mai rău încă să-l înjoseşti pe cel ocrotit de tine, în numele milei pe care i-o arăţi?

EU: Dacă cel ocrotit n-ar fi el însuşi josnic, atunci ocrotitorul n-ar mai avea putinţa să-l înjosească.

EL: Dar şi dacă oamenii n-ar fi ridicoli prin ei înşişi, nu s-ar rîde pe seama lor. Ce vină am eu dacă se înhăitează cu toţi nemernicii şi sînt trădaţi sau ocărîţi? Cînd te hotărăşti să ai de-a face cu oameni de teapa noastră şi cînd ai mintea sănătoasă, trebuie să te aştepţi la nu ştiu cîte mîrşăvii. Cînd ne ia cineva, nu ştie oare cum sîntem, nu ne cunoaşte sufletele interesate, josnice şi perfide? Dacă ne cunoaşte, atunci nu-i rău deloc. Se subînţelege că între noi există un pact, după care ni se va face bine, şi că, mai devreme sau mai tîrziu, noi vom răsplăti prin rău binele făcut. Un asemenea pact nu există oare între om şi maimuţa sau papagalul său? Brun[1] ţipă cît îl ţine gura că Palissot, care îi e comesean şi prieten, a făcut cuplete împotriva lui. Palissot a fost nevoit să scrie cuplete, şi Brun n-are dreptate. Poincinet ţipă cît poate că Palissot a pus pe seama lui cupletele făcute împotriva lui Brun. Palissot a fost nevoit să pună pe seama lui Poincinet cupletele făcute împotriva lui Brun, iar Poincinet n-are dreptate. Micul abate Rey ţipă cît îl ţine gura că prietenul său, Palissot, i-a suflat amanta cu care el îi făcuse cunoştinţă; trebuia sau să nu-i prezinte amantei un individ de teapa lui Palissot, sau să se aştepte s-o piardă; Palissot şi-a făcut datoria, iar micul abate Rey n-are dreptate. Librarul David ţipă cît poate că asociatul său, Palissot, s-a culcat sau a vrut să se culce cu nevastă-sa; nevasta librarului David ţipă şi ea cît poate că Palissot a dat să înţeleagă cui a

[1] Publicist din acea vreme.

vrut şi cui n-a vrut că s-a culcat cu ea; dacă Palissot s-a culcat sau nu cu nevasta librarului nu-i deloc uşor de ştiut sigur, fiindcă femeia a trebuit să nege adevărul, iar Palissot a putut lăsa să se creadă şi ce n-a fost. Oricum ar fi, însă, Palissot n-a făcut decît să-şi joace rolul, iar David şi nevastă-sa n-au dreptate. Helvétius[1] ţipă cît îl ţine gura că Palissot îl înfăţişează pe scenă ca pe un om necinstit, tocmai pe el, căruia îi mai datorează încă nişte bani împrumutaţi ca să-şi îngrijească sănătatea vătămată, să se hrănească şi să se îmbrace. La ce ar fi putut să se aştepte din partea unui om mînjit cu tot felul de infamii, din partea unui om care şi-a făcut prietenul să-şi lepede religia, numai ca să petreacă el[2]? La ce-ar fi putut să se aştepte din partea unui om care îşi însuşeşte bunurile asociaţilor săi, nu crede în nimic pe lume, aleargă după noroc *per fas et nefas*[3], îşi numără zilele după ticăloşiile săvîrşite, ba încă se mai şi înfăţişează el însuşi pe scenă drept unul dintre cei mai periculoşi pungaşi, neruşinare cum n-a mai existat alta în trecut şi nici nu va mai exista în viitor[4]?! Nu. Aşadar, nu Palissot, ci Helvétius n-are dreptate. Dacă îl duci pe un tînăr provincial la menajeria din Versailles şi dacă lui, din prostie, îi dă prin minte să-şi vîre mîna printre gratii în cuşca tigrului sau a panterei, dacă tînărul îşi lasă mîna în gura fiarei sîngeroase, cine e de vină? Toate

[1] Pasajul se referă la faptul că Palissot l-a înfăţişat pe Helvétius, în *Filozofii,* încercînd să-l denigreze, ca şi pe ceilalţi enciclopedişti, de altfel.

[2] Se povestea cum Palissot l-a înşelat pe Poincinet, făgăduindu-i că, dacă va trece la protestantism, va deveni profesorul unui prinţ protestant. În privinţa lui Poincinet, şi alte documente ale timpului arată cum adeseori a căzut victimă farselor sinistre făcute de Fréron-tatăl şi alţii.

[3] „Prin mijloace îngăduite şi neîngăduite“ (lat.)

[4] Se referă la lucrarea lui Pallisot, *Omul primejdios,* comedie în trei acte, în versuri.

astea sînt cuprinse în pactul despre care-ţi vorbeam; n-are decît s-o pățească cine nu le cunoaşte sau le uită. Cîţi oameni pe care îi învinuim de răutate n-aş putea dezvinovăţi prin pactul acesta universal şi consfinţit, acuzatorii trebuind, de fapt, să-şi recunoască propria neghiobie! Da, contesă dolofană, dumneata eşti vinovată cînd îţi aduni în casă ceea ce oamenii de rangul dumitale numesc fiinţe ordinare, dumneata eşti de vină cînd fiinţele astea ordinare îţi fac mîrşăvii, te împing şi pe dumneata să le faci şi-ţi atrag ura oamenilor de treabă. Oamenii de treabă fac ce li se cade să facă, fiinţele ordinare fac şi ele ce li se cade lor să facă, iar dumneata greşeşti primindu-i în casă. Dacă Bertinhus[1] trăia în pace, liniştit, împreună cu amanta lui, dacă, fiind oameni de treabă, şi-ar fi făcut prieteni de treabă, dacă ar fi chemat în jurul lor oameni talentaţi şi cunoscuţi prin virtutea lor, dacă şi-ar fi rezervat numai pentru o mînă de oameni luminaţi şi aleşi orele de distracţie în care s-ar fi smuls din plăcerea de-a fi amîndoi, de-a şi-o spune unul altuia în liniştea singurătăţii, crezi că s-ar mai fi scornit vreun lucru bun sau rău pe seama lor? Ce-au păţit? Ce meritau şi nimic altceva; şi-au primit pedeapsa pentru nesocotinţa lor; noi sîntem cei pe care soarta i-a hărăzit din vecii vecilor să-i pedepsească pe Bertin-ii zilelor noastre, iar nepoţii care ne vor semăna sînt hărăziţi să-i pedepsească pe Monsauge-ii şi Bertin-ii viitorului. Dar pe cîtă vreme noi executăm decretele juste ale sorţii asupra neghiobiei, voi, care ne zugrăviţi aşa cum sîntem, executaţi dreptele ei decrete asupra noastră. Ce-ai gîndi oare despre noi, dacă am pretinde, în ciuda tuturor moravurilor noastre ruşinoase, să ne bucurăm de respectul

[1] Numele e format din Bertin + Hus.

oamenilor? Ai gîndi că sîntem ţicniţi, nu-i aşa? Şi cei care se aşteaptă la purtări cinstite din partea unor oameni vicioşi din născare, mîrşavi şi josnici din fire, sînt ei oare înţelepţi? Toate îşi au o răsplată pe lumea asta. Există doi procurori-generali: unul e la îndemîna voastră şi pedepseşte delictele împotriva societăţii; celălalt e natura. Ea cunoaşte toate viciile care scapă legilor. Desfrînează-te cu femeile şi te vei îmbolnăvi de dropică; ţine-te de chefuri şi-ai să-ţi strici bojocii; deschide-ţi uşa pentru secături, trăieşte cu ele şi vei fi trădat, batjocorit, dispreţuit. Nimic mai simplu decît să te supui fără cîrtire dreptăţii acestor judecăţi şi să-ţi spui în sinea ta: aşa mi se cade; nimic mai simplu decît să te scuturi puţin şi să te îndrepţi sau să rămîi cum eşti, dar în condiţiile mai sus pomenite.

EU: Ai dreptate.

EL: Altminteri, să ştii că din toate bîrfelile astea nici una nu e inventată de mine; eu nu fac decît să le răspîndesc. Cică acum vreo cîteva zile, pe la orele cinci dimineaţa, s-a iscat o zarvă nemaipomenită; în toată casa zbîrnîiau soneriile şi se auzeau strigătele întrerupte şi nedesluşite ale unui om care se înăbuşea: „Ajutor... săriţi... mă înăbuş... mor...“ Strigătele acestea ieşeau din apartamentul patronului. Oamenii se reped şi-i dau ajutor. Burduhănosul acela, cu minţile rătăcite, aproape leşinat şi fără să mai vadă nimic, cum se întîmplă în asemenea clipe, îi dădea zor înainte, se ridica în mîini şi lăsa să-i cadă peste părţile moi, cît putea mai de sus, o greutate de două sau de trei sute de livre, animat de toată iuţeala pe care o dă furia plăcerii. Abia au putut să-l scoată de sub ea. Ce plăcere o fi putînd să găsească un ciocănaş cînd se vîră sub o nicovală cît toate zilele?

EU: Mare ştrengar mai eşti! Dar să vorbim despre altceva. De cînd tot flecărim împreună, îmi stă pe limbă o întrebare.

EL: De ce nu i-ai dat drumul atîta vreme?

EU: Fiindcă mă tem să nu fie indiscretă.

EL: După cele ce ţi-am destăinuit, nu ştiu ce taină aş mai putea avea faţă de dumneata.

EU: Bănuieşti cum te judec eu?

EL: Nici vorbă: în ochii dumitale sînt o fiinţă pe de-a-ntregul mîrşavă şi cu totul de dispreţuit; la fel mă văd şi eu uneori, dar nu prea des; de cele mai multe ori mă felicit, în loc să mă dojenesc pentru viciile mele; dumneata, cu dispreţul pe care îl ai, eşti mai statornic!

EU: Aşa e; dar de ce îmi arăţi toată mîrşăvia dumitale?

EL: Mai întîi, pentru că o cunoşti, în bună măsură; şi apoi, fiindcă vedeam că am mai mult de cîştigat decît de pierdut, dacă îţi mărturisesc restul.

EU: Şi cum asta, mă rog?

EL: Dacă are vreo importanţă să fii măreţ în vreun domeniu oarecare, apoi în rău e neapărată nevoie de măreţie. Peste un pungaş oarecare scuip, dar pentru un mare criminal nu se poate să n-ai un fel de respect: curajul lui te uimeşte, cruzimea lui te înfioară. În orice lucru trebuie să preţuim unitatea caracterului.

EU: Numai că dumneata n-ai încă această unitate a caracterului, vrednică de stimă; te văd din cînd în cînd şovăind în faţa propriilor principii; şi apoi nu prea e sigur dacă răutatea o ai de la natură sau ţi-ai căpătat-o prin studiu, şi nici dacă datorită studiului ai ajuns atît de departe cît poate să ajungă un om.

EL: Asta aşa e; dar am făcut tot ce-am putut. N-am avut oare modestia să recunosc că există fiinţe mai perfecte decît mine? Nu ţi-am vorbit cu cea mai adîncă admiraţie despre Bouret? Pentru mine, Bouret e omul cel mai de seamă din întreaga lume.

EU: Şi îndată după Bouret vii dumneata, nu?

EL: Da' de unde!

EU: Atunci, Palissot?

EL: Da, Palissot, dar nu singur.

EU: Cine mai e, oare, demn să-şi împartă cu el al doilea rang?

EL: Renegatul din Avignon.

EU: N-am auzit încă vorbindu-se despre renegatul din Avignon, dar trebuie să fie un om grozav.

EL: Aşa şi este.

EU: Istoria marilor personaje m-a interesat întotdeauna.

EL: Cred şi eu. Cel despre care e vorba trăia la unul dintre bunii şi cinstiţii urmaşi ai lui Avraam, făgăduiţi tatălui credincioşilor în număr egal cu numărul stelelor.

EU: La un evreu?

EL: Da, la un evreu. Dobîndise mai întîi mila, apoi bunăvoinţa şi, în cele din urmă, încrederea cea mai deplină a evreului; fiindcă aşa se întîmplă întotdeauna: ne bizuim atîta pe binefacerile noastre, încît rareori ne mai ascundem tainele faţă de cei pe care i-am copleşit cu bunătăţi; şi atunci cum să nu existe ingraţi, cînd chiar noi îi îndemnăm pe oameni să fie aşa, nepedepsiţi? Iată o cugetare adevărată, pe care evreul nostru nu s-a priceput s-o facă. El îi mărturisi, aşadar, renegatului că nu-şi simte cugetul curat, cînd gustă carne de porc. Ai să vezi cîte foloase a ştiut să tragă din mărturisirea

asta o minte isteaţă. Se mai scurseseră cîteva luni, în timpul cărora renegatul nostru îşi spori dovezile de fidelitate; cînd crezu că evreul e cu totul mişcat, robit, convins pe de-a-ntregul – prin silinţa pe care şi-o dădea el – că n-are alt prieten mai bun în toate triburile lui Israel... Admiră, te rog, grija deosebită a renegatului! Nu se grăbeşte deloc; lasă para să se coacă bine, înainte de a scutura creanga; prea mult zel ar fi putut să-i ducă de rîpă planul. De obicei, măreţia caracterului rezultă din cumpănirea firească a mai multor însuşiri potrivnice.

EU: Ei, lasă cugetările şi spune-mi mai departe povestea!

EL: Nu se poate, fiindcă există zile cînd sînt nevoit să cuget. E o boală care trebuie lăsată să-şi urmeze cursul. Unde ajunsesem?

EU: La prietenia statornicită de-a binelea între evreu şi renegat.

EL: Atunci para se copsese... Dar dumneata nu mă asculţi deloc; la ce te gîndeşti?

EU: Mă gîndeam la cît de inegal îţi este tonul: cînd sus, cînd jos.

EL: Oare tonul omului vicios poate fi mereu acelaşi? Aşadar, într-o seară renegatul vine la prietenul său. Părea înspăimîntat, abia vorbea, avea faţa pală ca moartea şi tremura din toate încheieturile.

– Ce ţi s-a întîmplat? îl întrebă evreul.

– Sîntem pierduţi.

– Pierduţi? Cum se poate?

– Îţi spun că sîntem pierduţi, fără putinţă de scăpare.

– Vorbeşte lămurit.

– O clipă, să-mi mai treacă spaima.

– Hai, vino-ţi în fire, îi spuse evreul, în loc să-i fi zis: „Mare pungaş mai eşti; habar n-am ce veste mi-aduci, dar eşti un mare pungaş şi te prefaci că eşti îngrozit."

EU: De ce-ar fi trebuit să-i vorbească aşa?

EL: Fiindcă renegatul se prefăcea şi întrecuse măsura; pentru mine e limpede, şi nu mă mai tot întrerupe. „Sîntem pierduţi... pierduţi... fără putinţă de scăpare!" Oare nu simţi prefăcătoria acestui „pierduţi" care se repetă?... „Un trădător ne-a denunţat sfintei Inchiziţii, pe dumneata ca evreu, iar pe mine ca renegat, ca renegat ticălos..." Iată cum trădătorul nu se sfieşte să utilizeze cuvintele cele mai cumplite. Îţi trebuie mult mai mult curaj decît crezi ca să-ţi poţi spune pe nume; nici n-ai idee cît te costă să ajungi pînă acolo!

EU: Sigur că n-am idee! Şi renegatul acela nemernic?

EL: E prefăcut, dar are o prefăcătorie foarte dibace. Evreul se sperie, îşi smulge barba, se tăvăleşte pe jos, îi şi vede pe zbiri la uşă, se şi vede gătit cu *san benito*[1], îşi vede *autodafé*-ul[2] pregătit.

– Prietene, dragul şi singurul meu prieten, ce-i de făcut?

– Ce-i de făcut? Să ieşim în lume, să ne prefacem că sîntem cum nu se poate mai liniştiţi, să ne purtăm ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Cercetarea Inchiziţiei e tainică, dar înceată; trebuie să folosim răgazul pe care ni-l dă şi să vindem tot. Am să închiriez eu sau am să pun pe altcineva să ne închirieze o corabie, da, am să pun pe altcineva, e mai bine

[1] Bluză de culoare galbenă, în care inchizitorii îi înveşmîntau pe cei osîndiţi să fie arşi pe rug.

[2] Arderea pe rug, poruncită de Inchiziţie.

aşa; o să ducem pe corabie toată averea dumitale, fiindcă mai ales cu averea dumitale au ei ce au; şi-o să plecăm amîndoi, să căutăm sub alt cer libertatea de a-L sluji pe Dumnezeu şi de-a urma în linişte legea lui Avraam şi a cugetului nostru. În împrejurările primejdioase prin care trecem, cel mai de seamă lucru e să nu ne dăm de gol.

Zis şi făcut. Plătesc ei corabia şi urcă pe ea merinde şi marinari; averea evreului e dusă pe bord; a doua zi, în zori, vor ridica pînzele, vor putea prînzi veseli şi vor putea dormi fără grijă; mîine vor scăpa de prigonitori. În timpul nopţii, renegatul se scoală, jefuieşte portofoliul, punga şi giuvaierurile evreului, se urcă pe bord, şi p-aci ţi-e drumul... Dar crezi că asta e totul? Aş! N-ai ghicit. Cînd mi s-a povestit mie întîmplarea, eu am ghicit ceea ce dumitale nu ţi-am spus, ca să-ţi încerc agerimea minţii. Bine ai făcut că ai rămas om cumsecade, căci n-ai fi fost în stare decît de găinării mărunte. Nu-i vorbă, pînă aici nici renegatul n-a fost decît un biet pungaş, căruia nimeni n-ar fi dorit să-i semene. Măreţia răutăţii lui stă în faptul că l-a denunţat el însuşi pe bunul său prieten israelit, care fu înhăţat chiar a doua zi de sfînta Inchiziţie, iar peste vreo cîteva zile fu ars pe un ruguleţ de mai mare dragul. Şi astfel renegatul stăpîni în tihnă averea urmaşului blestemat al celor care L-au sacrificat pe Mîntuitorul.

EU: Nu ştiu ce mă îngrozeşte mai mult: mîrşăvia renegatului dumitale sau tonul cu care povesteşti asemenea faptʼ?

EL: Păi tocmai asta îmi spuneam şi eu: cruzimea acţiunii te face să treci dincolo de dispreţ, iată de ce am fost sincer. Am vrut să-ţi dai seama cît de neîntrecut sînt în arta mea, să-ţi smulg mărturisirea că sînt cel puţin original în

josnicie, să iau loc în mintea dumitale printre marile secături şi apoi să-mi strig: *Vivat Mascarillus, furbum imperator*[1]*!* Haide, fii vesel, domnule filozof, ţine-mi isonul: *Vivat Mascarillus, furbum imperator!*

Şi, spunînd aceasta, începu să cînte o fugă întru totul ciudată; melodia era cînd gravă şi plină de măreţie, cînd uşoară şi zburdalnică; uneori, Rameau imita partea basului, alteori, imita vocile de sus; îmi făcea semn cu braţele, indicîndu-mi prin alungirea gîtului părţile de *tenuto*, şi îşi cînta, îşi compunea lui însuşi un cînt triumfal din care se vădea că e mult mai priceput în muzica bună decît în bunele moravuri.

Nu mai ştiam dacă trebuie să rămîn locului sau să fug, dacă trebuie să rîd sau să mă înfurii; stăteam acolo cu gîndul de-a abate discuţia spre vreun subiect în stare să alunge groaza care-mi umpluse sufletul. Abia mai puteam îndura prezenţa unui om care cerceta o faptă oribilă, o ticăloşie îngrozitoare, aşa cum un cunoscător în ale picturii sau poeziei ar examina frumuseţile unei lucrări de artă, sau aşa cum un moralist, ori un istoric ar da la iveală şi ar desluşi împrejurările în care s-a petrecut o faptă eroică. Mă posomorîsem, fără să vreau; el observă şi-mi spuse:

EL: Ce ai? Nu cumva ţi-e rău?

EU: Nu mă simt tocmai bine; dar o să-mi treacă.

EL: Ai aerul îngrijorat al unui om bîntuit de idei negre.

EU: Aşa e...

---

[1] Frază folosită de Molière (*L'Etourdi*, II, 8) şi însemnînd: „Trăiască Mascarillus, împăratul şmecherilor!"

După ce am tăcut amîndoi cîteva clipe, în care timp el s-a plimbat fluierînd şi cîntînd, m-am gîndit să aduc din nou vorba despre talentul lui. De aceea, l-am întrebat:

EU: Şi acum ce faci?

EL: Nimic.

EU: Asta e foarte obositor.

EL: Eram şi aşa destul de prost, dar m-am mai dus să ascult muzica lui Duni[1] şi a celorlalţi autori tineri de pe la noi, şi ea m-a dat gata.

EU: Vasăzică, nu eşti împotriva genului acestuia de muzică?

EL: Fără îndoială că nu.

EU: Şi găseşti frumuseţe în noile cînturi?

EL: Mai e vorbă! Pe cinstea mea, poţi să fii sigur că găsesc! Ce frumos se declamă! Cît adevăr şi cîtă expresie au!

EU: Orice artă de imitaţie îşi are modelul în natură. Care e modelul muzicianului, atunci cînd compune un cînt?

EL: De ce n-am lua lucrurile ceva mai de sus? Ce este melodia?

EU: Ca să-ţi spun drept, întrebarea asta mă depăşeşte. Aşa sîntem toţi: ţinem minte numai cuvintele pe care credem că le înţelegem, din pricină că le întrebuinţăm adesea şi le folosim exact; iar în cap n-avem decît noţiuni nedeslușite. Să

[1] Egidio Romoaldo Duni (1709-1775) – compozitor italian, a scris opere cu subiecte istorice şi mitologice, printre care *Neron, Artaxerse* etc. Începînd de pe la 1733, trăieşte la Paris, avînd un rol foarte important în afirmarea şi dezvoltarea operei comice franceze. În operele lui apar ca eroi pozitivi oameni din popor (ţărani, meseriaşi etc.) şi se dezvoltă elemente de dramatism cu caracter realist. S-a bucurat de preţuirea multor literaţi, printre care şi Diderot.

nu-ţi închipui că atunci cînd pronunţ cuvîntul *cînt* eu am o noţiune mai clară decît ai dumneata sau majoritatea semenilor dumitale cînd spun: *faimă, defăimare, onoare, viciu, virtute, modestie, cuviinţă, ruşine, ridicol.*

EL: Cîntul e o imitare, prin sunete, a unei scări inventate de artă sau inspirate de natură, cum vrei s-o iei; sau o imitare, fie prin voce, fie prin instrument, a zgomotelor fizice şi a accentelor pasiunii. Vezi că, schimbînd ceea ce se poate schimba înăuntrul ei, definiţia se va potrivi întocmai picturii, oratoriei, sculpturii şi poeziei. Acum să ne întoarcem la întrebarea dumitale: care este modelul muzicianului sau al cîntului? E declamaţia, dacă avem de-a face cu un model viu şi înzestrat cu gîndire; e zgomotul, dacă avem de-a face cu un model neînsufleţit. Trebuie să privim declamaţia ca pe o linie, iar cîntul ca pe o altă linie, care ar şerpui peste cea dintîi. Cu cît declamaţia aceasta, tip al cîntului, va fi mai puternică şi mai reală, cu atît cîntul care i se potriveşte o va întîlni în mai multe puncte, cu atît va fi mai adevărat şi mai frumos; iată ce au simţit foarte bine tinerii noştri muzicieni. Cînd auzi: *Sînt un biet om*[1], ţi se pare că recunoşti plîngerea unui avar; dacă avarul nu cîntă, fără îndoială că pe tonurile acestea vorbeşte el pămîntului, cînd îi încredinţează aurul său şi-i spune: *O, pămînt, primeşte-mi comoara*[2]*!* Iar fetiţa care simte că-i bate inima şi se roşeşte, fetiţa care se tulbură şi-l roagă pe monsenior s-o lase să plece, oare s-ar exprima ea altfel? Există tot felul de caractere în lucrările despre care-ţi vorbesc, există în ele o nesfîrşită varietate a declamaţiei; asta e ceva măreţ, ţi-o spun eu! Hai, ascultă

[1] Arie cîntată de avarul Sordide din *Insula nebunilor* (1760), comedie în două acte, cu muzică de Duni.

[2] *Idem.*

bucata în care tînărul, simţindu-şi moartea apropiată, strigă: *Sufletu-mi piere!* Ascultă melodia, ascultă muzica şi ai să-mi spui după aceea dacă vocea unui muribund se deosebeşte de întorsăturile cîntului; vei vedea dacă linia melodiei nu coincide în întregime cu linia declamaţiei. Nu-ţi spun nimic despre măsură, oare e şi ea una dintre condiţiile cîntului, îţi vorbesc numai despre expresie, şi nimic nu-i mai limpede decît următoarele cuvinte citite de mine, undeva: *Musices seminarium accentus,* accentul este răsadniţa melodiei. Dă-ţi acum seama cît e de greu şi ce însemnătate are să ştii să faci cum trebuie recitativul[1]. Nu există arie frumoasă din care să nu se poată face un recitativ frumos şi nu există recitativ frumos din care un om iscusit să nu poată face o arie frumoasă. Nu vreau să spun neapărat că un om care recită bine va şi cînta bine; dar m-aş mira dacă unul care cîntă bine nu va şti să recite în acelaşi fel. Şi te rog să crezi tot ce ţi-am spus, fiindcă e adevărul curat.

EU: Mi-ar plăcea grozav să te cred, dar vezi că mă împiedică ceva.

EL: Ce te împiedică?

EU: Iată: dacă muzica asta e sublimă, atunci muzica divinului Lulli, a lui Campra[2], a lui Destouches[3], a lui Mouret[4] şi

[1] Un mod de a cînta.

[2] André Campra (1660-1744) – compozitor francez. Dintre lucrările lui citäm: *Europa galantă, Carnavalul din Veneţia, Muzele, Tancred, Telemac* etc.

[3] André Destouches (1672-1749) – după o călătorie ca misionar, în Siam, devine muschetar, apoi, în 1696, părăseşte armata. Campra introduce în opera sa *Europa galantă* cîteva arii de Destouches şi-l ajută pe acesta să scrie *Issé,* operă foarte apreciată la vremea ei. Destouches a compus şi alte opere, printre care citäm: *Carnavalul şi nebunia* (1704), *Telemac* (1714), *Semiramida* (1718) etc.

[4] Jean-Joseph Mouret (1682-1738) – a scris opere, balete etc., într-un stil care, ca formă, se depărta de stilul tradiţional al lui Lulli.

chiar, între noi fie vorba, muzica scumpului dumitale unchi înseamnă că e cam searbădă.

EL *(apropiindu-se de urechea mea, îmi răspunse):* N-aş vrea să mă audă nimeni, fiindcă sînt pe-aici o mulţime de oameni care mă cunosc; dar chiar că e searbădă. Şi asta o spun încet, nu fiindcă m-aş sinchisi de scumpul meu unchi. *Scump,* vorba vine. E nesimţitor ca un pietroi şi nu mi-ar da un pahar cu apă, măcar de m-ar vedea scoţînd limba de-un cot; dar degeaba a compus el: *Hon, bon, bin, bin, tu, tu, tu, turlututu,* în septimă, în octavă, cu un tărăboi drăcesc; cei care încep să se priceapă şi nu mai iau deloc tărăboiul drept muzică nu se vor împăca niciodată cu asta. Ar trebui ca printr-o ordonanţă poliţienească să se interzică tuturor, oricît de sus-puşi sau de umili ar fi, să mai cînte *Stabat*-ul lui Pergolese[1]. Iată un *Stabat* care ar trebui ars de mîna călăului. Pe legea mea, ne-au dat destule picioare în spate bufonii ăştia cu a lor *Slujnică stăpînă* sau cu *Tracallo.* Pe vremuri, un *Tancred,* un *Issé,* o *Europă galantă, Indiile, Castor, Talentele lirice*[2] se jucau cîte patru-cinci luni; era greu de prevăzut cît vor ţine reprezentaţiile *Armidei*[3]; acum toate cad, unele peste altele, ca un castel

[1] E vorba de *Stabat mater,* poem religios, scris în ritm de cîntare plană şi analogic imnului, care se cîntă în bisericile catolice în vinerea Paştilor. Compozitorul italian Giovanni Battista Pergolese (1710-1736), a scris, în afara muzicii de operă, importantă pentru începuturile operei comice franceze, şi un *Stabat mater* renumit. *La serva padrona* („Slujnica stăpînă", 1731), *intermezzo* în două acte de Pergolese, reprezentată la Paris în 1746 şi în 1752, a jucat un mare rol în „cearta muzicală" în care iluminiştii, şi în special Diderot, au fost de partea muzicii italiene.

[2] Operă şi balet de Rameau, ca şi *Indiile galante* – balet în trei acte.

[3] *Armida* – operă de Lulli, în cinci acte şi un prolog (1686).

din cărţi de joc. Din pricina asta Rebel şi Francoeur[1] sînt foc şi pară. Îi auzi spunînd că totul e pierdut, că sînt ruinaţi şi că, de li s-o mai îngădui multă vreme să cînte pîrliţilor ăstora, buni de bîlci, se duce dracului muzica naţională, iar Academiei regale din fundătură[2] nu-i rămîne decît să-şi tragă obloanele. În spusele lor e un pic de adevăr. Bătrînele peruci care vin acolo de vreo treizeci-patruzeci de ani, în fiecare vineri, în loc să se distreze ca altădată, se plictisesc şi cască fără să prea ştie de ce, se tot întreabă şi nu prea ştiu să-şi răspundă. De ce nu mă întreabă pe mine? Prezicerea lui Duni se va împlini, şi, aşa cum merg lucrurile, să mor dacă peste patru sau cinci ani, socotind de la *Pictorul îndrăgostit de modelul său,* o să se mai audă vreun miorlăit măcar în faimoasa fundătură. Sărmanii de ei! Şi-au lăsat baltă simfoniile proprii, ca să cînte simfonii italiene. Au crezut că-şi vor deprinde urechile cu ele, fără să-şi schimbe cît de cît muzica vocală, ca şi cum simfonia (neuitînd o oarecare destrăbălare inspirată de mărimea instrumentelor şi de mobilitatea degetelor) n-ar fi pentru cînt ceea ce cîntul este pentru declamaţia reală; ca şi cum vioara n-ar fi maimuţa cîntăreţului, care la rîndul lui va deveni maimuţa viorii, într-o bună zi, cînd dificilul va înlocui frumosul. Cel care l-a cîntat primul pe Locatelli a fost apostolul muzicii noi. S-o spună altora; au crezut că ne vor obişnui cu imitarea accentelor pasiunii sau a fenomenelor naturii prin cînt, voce şi instrument, fiindcă asta e toată desfăşurarea şi obiectul muzicii, şi că noi ne vom păstra mai departe gustul pentru zboruri,

[1] Ambii au fost directori ai Operei.

[2] Pînă la incendiul din 6 aprilie 1763, Opera se afla într-o fundătură, la Palais-Royal.

lănci, glorii, triumfuri, victorii? Vezi, Ioane, dacă vin![1] Şi-au închipuit că vor plînge sau că vor rîde la scena de tragedie sau de comedie muzicală, că vor putea asculta sunetele mîniei, ale geloziei, plîngerile adevărate ale iubirii, ironiile, glumele teatrului italian sau franţuzesc şi că, în acelaşi timp, vor rămîne admiratori ai *Rogondei*[2] sau ai *Plateei*[3]. Mofturi, toate, nici vorbă! Să simtă la tot pasul cu cîtă uşurinţă, cu cîtă mlădiere şi dulceaţă se potrivesc armonia, prozodia, elipsele şi inversiunile limbii italiene cu arta, cu mişcarea, cu expresia, cu întorsăturile cîntului şi cu valoarea măsurată a sunetelor şi să n-aibă habar cît de aspră, înăbuşită, greoaie, apăsătoare, dăscălească şi monotonă e propria limbă! Ei, da, da; şi-au vîrît în cap că, după ce-şi vor amesteca lacrimile cu plînsetele unei mame deznădăjduite de moartea fiului ei, după ce se vor cutremura ascultînd cum un tiran porunceşte să se săvîrşească o crimă, după toate astea nu se vor plictisi de propriile feerii, de mitologia lor searbădă, de micile lor madrigaluri dulcege, care dovedesc în acelaşi timp şi prostul gust al poetului, şi mizeria artei ce li se potriveşte. Bieţi naivi! Ceea ce îşi închipuie ei nu există şi nici nu poate exista; adevărul, bunul, frumosul au drepturile lor, care pot fi tăgăduite, dar în cele din urmă sfîrşesc prin a fi admirate; ceea ce e lipsit de ele poate fi admirat un timp, dar pînă la urmă te face să caşti. Căscaţi deci, domnilor, căscaţi în voie, nu vă sfiiţi! Domnia naturii şi a trinităţii mele, veşnic nebiruită de porţile iadului:

[1] Refrenul unui cîntec vechi, de La Motte.

[2] *Iubirile Rogondei* – comedie lirică în trei acte, cuvinte de Destouches, muzica de Mouret (1742).

[3] *Plateea sau Junona geloasă* – balet buf de Rameau, reprezentat pentru prima oară în 1749.

adevărul-tată, zămislind bunul care îi este fiu, din care purcede frumosul ca un fel de duh sfînt; domnia naturii şi a trinităţii acesteia se statorniceşte încetul cu încetul. Zeul străin se aşază smerit pe altar, lîngă idolul ţării; încet-încet, el prinde puteri; într-o bună zi îşi împinge camaradul cu cotul, şi, buf, iată idolul prăbuşit! Tot aşa se zice că au sădit iezuiţii creştinismul în China şi în Indii; şi degeaba îi auzi pe jansenişti spunînd: cea mai bună metodă politică pare a fi aceea care merge spre scop, fără zgomot, fără vărsare de sînge, fără martiri, fără să clintească un fir de păr măcar.

EU: Ai judecat cum trebuie aproape tot ce mi-ai spus.

EL: Am judecat? Cu atît mai bine. Să mă ia naiba dacă am făcut-o cu dinadinsul! Mi-a venit aşa, pe negîndite. Fac la fel cum au făcut muzicanţii din fundătură, cînd s-a ivit unchiul meu: dacă am nimerit-o, să fiu sănătos! Un ucenic de cărbunar o să vorbească totdeauna despre meseria lui mai cu pricepere decît toată Academia şi decît toţi Duhamelii[1] din lume.

Apoi începu să se plimbe pe neaşteptate, mormăind în gîtlej cîteva din ariile *Insulei Nebunilor,* din *Pictorul îndrăgostit de modelul său,* din *Potcovarul,* din *Pricinaşa*, începu să-şi înalţe mîinile şi ochii spre cer, strigînd din cînd în cînd: „Şi se mai întreabă unii dacă muzica asta e frumoasă! Pe toţi dracii! Auzi vorbă: dacă e frumoasă! Cum poate cineva să aibă două urechi şi să mai pună o asemenea întrebare?“ Începu să se înflăcăreze

[1] Duhamel du Monceau (1709-1782) – botanist, membru al Academiei de Ştiinţe, autor a numeroase manuale, printre care şi *Meseria cărbunarului* (1760), colaborator al Enciclopediei. A lăsat un număr imens de lucrări dintre cele mai variate domenii.

şi să cînte încetişor, să-şi ridice glasul pe măsură ce se înflăcăra mai tare, să facă tot felul de gesturi, să-şi schimonosească obrazul şi trupul; şi mi-am zis: „Aha, iată-l cum îşi pierde mintile, iată cum se pregăteşte o nouă scenă!“

Într-adevăr, îşi dădu drumul vocii: *Sînt un biet nefericit... Monseniore, monseniore, lasă-mă să plec... O, pămînt, primeşte-mi aurul, păstrează-mi bine comoara, sufletul meu, sufletul meu, viaţa mea! O, pămînt!... Iată-l, micul meu prieten, iată-l, micul meu prieten*[1]*! Aspettare e non venire!... A Zerbina penserete... Sempre in contrasti con te si sta*[2]... Îngrămădea şi amesteca laolaltă treizeci de opere italiene, franceze, tragice, comice, de toate felurile. Cînd cobora pînă în infern, cu o voce de bas-prim, cînd îmi spărgea urechile, ţipînd pînă nu mai putea şi încercînd să ia un falset; imita mersul, ţinuta, gesturile diferitelor personaje pe care le interpreta; era, rînd pe rînd, furios, potolit, trufaş, rînjit. Cînd imita o fată care plîngea, şi făcea asta cu toată graţia afectată, cînd devenea preot, rege, tiran, ameninţa, poruncea, se mînia, era sclav, se supunea, se potolea, deznădăjduia, jelea, rîdea; păstrînd totdeauna tonul, măsura, sensul cuvintelor şi caracterul ariei.

Şahiştii îşi lăsară jocurile şi se strînseră în jurul lui; trecătorii, atraşi de zarvă, se îngrămădeau la ferestrele cafenelei. Rîdeau toţi, de se cutremurau pereţii. El nu-şi dădea seama de nimic şi cînta mai departe, cuprins de un delir, de un avînt atît de nebunesc, încît mă temeam că n-o să-şi mai vină în fire, că ar trebui zvîrlit într-un cupeu şi dus de-a dreptul la ospiciu,

[1] Arie din *Insula nebunilor* de Duni.

[2] „Să aştepţi şi să nu vină... Te vei gîndi la Zerbina... Eşti totdeauna în dezacord cu tine...“ (ital.) – arie din *La serva padrona* de Pergolese.

aşa, cîntînd o frîntură din *Lamentaţiile* lui Jomelli[1]. Repeta cu precizie, cu un realism şi cu o căldură de necrezut, cele mai frumoase părţi ale fiecărei bucăţi; frumosul recitativ obligat[2], în care profetul deplîngea jalea Ierusalimului, îl stropi cu un torent de lacrimi care muie ochii ascultătorilor. Punea în el de toate: delicateţea cîntului, forţa expresiei, durerea. Insista mai ales asupra părţilor în care compozitorul dovedise îndeosebi o mare măiestrie. Iar dacă părăsea partea vocii, o făcea numai ca să redea partea instrumentală, pe care, la rîndul ei, o părăsea pe neaşteptate, ca să revină la voce, înlănţuindu-le una de alta în aşa fel încît să păstreze legătura şi unitatea întregului; punînd stăpînire pe sufletele noastre şi ţinîndu-le în starea cea mai ciudată pe care am simţit-o vreodată. Îi admiram felul în care cînta? Da, fără îndoială! Mă cuprinsese mila? Da, mă cuprinsese. Dar în simţămintele acestea se amesteca o umbră de ridicol care le denatura.

Sînt sigur că aţi fi izbucnit în hohote de rîs văzîndu-l şi ascultîndu-l cum imita feluritele instrumente: cu obrajii rotunjiţi şi umflaţi, şi cu un sunet răguşit şi mohorît reda cornul şi fagotul; pentru oboi lua un ton răsunător şi nazal; ca să imite instrumentele cu coarde, ale căror sunete căuta să le redea cît mai bine, îşi repezea glasul cu o iuţeală de necrezut; fluiera ca să imite picola, gîngurea ca să imite flautele, striga, cînta, se zvîrcolea ca un turbat, reprezentînd, el singur, dansatorii, dansatoarele, cîntăreţii, cîntăreţele, o orchestră întreagă, o întreagă operă, împărţindu-se în douăzeci de roluri diferite, alergînd, oprindu-se ca un apucat, fulgerînd cu privirea şi făcînd spume la gură.

Se făcuse o căldură îngrozitoare şi din pricina asta sudoarea care aluneca pe cutele frunţii şi de-a lungul obrajilor lui Rameau se amesteca în pudra căzută de pe păr, îi şiroia şi-i brăzda partea de sus a veşmintelor. Ce nu l-am văzut făcînd? Plîngea, rîdea, suspina, privea, fie înduioşat, fie liniştit, fie mînios. Era cînd o femeie înnebunită de durere, cînd un nefericit cuprins de-o groaznică deznădejde; ne înfăţişa fie un templu care se înalţă, fie păsările care tac în amurg; fie apele care murmură într-un loc singuratic şi răcoros sau se prăvălesc în torente din vîrfurile munţilor; era o vijelie, o furtună; era jalea celor sortiţi pieirii, învălmăşită cu şuierăturile vîntului, cu bubuitul tunetului. Era noaptea cu beznele ei sau umbra şi tăcerea, fiindcă tăcerea însăşi poate fi redată prin sunete. Îşi pierduse pe de-a-ntregul minţile.

Apoi, zdrobit de oboseală, asemenea unui om care-şi revine după un somn adînc sau după o buimăceală îndelungată, rămase nemişcat, încremenit, năuc; privea în jurul lui ca un om rătăcit, care încearcă să-şi dea seama unde se găseşte, aştepta să-şi recapete puterile şi minţile; îşi ştergea obrajii în neştire. Asemenea celui care, trezindu-se, ar da cu ochii de mulţimea strînsă în jurul patului său şi n-ar mai ţine minte deloc, n-ar mai şti absolut nimic din ce a făcut, el strigă îndată: „Ia ascultaţi, domnilor, ce s-a întîmplat? De ce rîdeţi şi vă miraţi? Ce s-a întîmplat?...“ Apoi adăugă: „Iată ce-ar merita să se cheme muzică şi muzician! Totuşi, domnilor, unele arii de Lulli nu trebuie disprețuite. Desfid pe oricine să facă mai bine scena din *Ah! Voi aştepta...* fără să schimbe cuvintele. Nu trebuie

[1] Nicola Jomelli (1714-1774) – compozitor din şcoala napolitană. De cel mai mare succes s-au bucurat operele sale *Armida* (1770), *Demafoonte* (1770) şi *Ifigenia în Taurida* (1771); a scris şi un *Miserere* renumit.

[2] Termen tehnic muzical.

dispreţuite unele părţi din bucăţile lui Campra, nici ariile pentru vioară ale unchiului meu, gavotele lui sau intrările soldaţilor, ale preoţilor şi ale jertfitorilor. *Făclii palide, noapte mai groaznică decît tenebrele... Zeu al Tartarului, Zeu al uitării*[1]...“ Spunînd acestea, îşi întărea glasul, prelungea sunetele; vecinii ieşeau la ferestre, iar noi ne vîram degetele în urechi. El adăugă: „Asta fiindcă aici e nevoie de plămîni zdraveni, de o voce puternică, de respiraţie; dar mai e puţin pînă la *Adormirea Fecioarei, Postul* şi *Magii s-au dus.* Habar n-au încă despre ce trebuie pus în muzică şi, prin urmare, nu ştiu nici ce i se potriveşte muzicianului. Poezia lirică nu s-a născut încă; dar vor ajunge la ea, tot ascultîndu-l pe Pergolese, pe Saxon[2], pe Terradeglias[3], pe Traetta[4] şi pe toţi ceilalţi; vor trebui să ajungă la ea, tot citindu-l pe Metastasio[5]“.

EU: Cum adică? Oare Quinault[6], La Motte[7], Fontenelle n-au înţeles nimic din toate astea?

[1] Arie din *Castor şi Polux* de Rameau.

[2] E vorba de Hans Hasse (1699-1783), supranumit de italieni *Il Sassone*.

[3] Domenico-Michele-Barnaba Terradeglias – renumit compozitor din şcoala napolitană; născut la Barcelona (1711), mort la Roma (1751); moartea pretimpurie pare că a fost urmarea insuccesului operei sale *Sestoris*.

[4] Tommaso Traetta (1727-1779) – a compus 46 de opere şi lucrări de muzică religioasă. În 1774, i-a luat locul lui Galuppi, devenind compozitorul curţii Ecaterinei a II-a a Rusiei.

[5] E vorba de poetul italian Pietro-Bonaventura Trapassi, supranumit Metastasio (1698-1782), care a fost şi un libretist fecund.

[6] Philippe Quinault (1635-1688) – poet francez, ca şi Fontenelle şi La Motte, a scris cea mai mare parte a versurilor pentru operele lui Lulli, Campra, Destouches etc.

[7] Houdar La Motte (1678-1731) – poet şi fabulist francez.

EL: Nimic, atunci cînd e vorba de noul stil. În toate poemele lor încîntătoare n-ai să găseşti nici măcar şase versuri la rînd care să poată fi puse pe muzică. Au fost cugetări ingenioase, madrigaluri uşoare, duioase şi delicate. Dar ca să-ţi dai seama că ele nu fac doi bani pentru arta noastră, cea mai nestăvilită dintre toate artele, mai nestăvilită chiar decît arta lui Demostene, pune să ţi se recite poeziile lor şi vei vedea cît de reci, de neînsufleţite şi de monotone ţi se vor părea. Nu-i nimic în ele care să-i poată sluji drept model cîntului; mai mult mi-ar plăcea să pun pe muzică maximele lui la Rochefoucauld sau cugetările lui Pascal. Linia care ni se potriveşte trebuie să fie dictată de strigătul animalic al pasiunii; simţămintele trebuie să se îmbulzească unele în altele; fraza trebuie să fie scurtă, sensul tăiat, suspendat; muzicianul trebuie să poată dispune de întreg şi de toate părţile lui, să scoată sau să repete un cuvînt, să-i adauge un altul care lipseşte, să-l sucească încoace şi încolo ca pe un polip, fără să-l distrugă; de-asta poezia lirică franceză e mult mai anevoioasă decît a limbilor care admit inversiunea şi au în ele însele toate aceste posibilităţi... *Sălbaticule, crudule, împlîntă-ţi pumnalul în pieptul meu; sînt gata să primesc lovitura mortală; loveşte, îndrăzneşte... Ah! îmi pierd firea, mor... Un tainic foc mi se aprinde-n simţuri... Iubire crudă, ce-ai cu mine?... Lasă-mi blînda pace care-mi plăcea atît... Redă-mi judecata...* Pasiunile trebuie să fie puternice; sensibilitatea muzicianului şi a poetului liric trebuie să fie nemărginită... Aria e aproape întotdeauna peroraţia scenei. Ne trebuie exclamări, interjecţii, opriri, întreruperi, afirmări, negaţii; chemăm, invocăm, strigăm, gemem, plîngem, rîdem din toată inima. N-avem nevoie de glume, de epigrame, de

idei ingenioase; ele n-au nimic a face cu firea simplă, şi să nu credeţi că jocul actorilor de teatru şi declamaţia lor ne pot servi drept modele. Deloc! Pentru noi ar trebui să fie mai energice, mai puţin meşteşugite, mai reale; vorbirea simplă, felul cum se exprimă în mod obişnuit pasiunea ne sînt cu atît mai necesare, cu cît limba va fi mai monotonă şi mai puţin accentuată; strigătul animalic al omului pasionat le va da acest aer de adevăr.

Pe cînd îmi vorbea astfel, mulţimea care ne înconjurase pînă atunci se retrăsese, fie din pricină că nu înţelegea nimic, fie din pricină că nu dădea atenţie spuselor lui, fiindcă, în general, copilului, asemenea omului, şi omului, asemenea copilului, îi place mai mult să se distreze decît să înveţe ceva; fiecare se aşezase la locul lui, iar noi rămăseserăm singuri în ungherul nostru. Stînd pe o laviţă, cu capul sprijinit de zid, cu braţele atîrnînd în jos, cu ochii pe jumătate închişi, el îmi spuse:

EL: Nu ştiu ce am; cînd am venit aici, mă simţeam odihnit, bine dispus, şi acum iată-mă frînt, dărîmat, ca şi cum aş fi mers zece leghe pe jos; m-a apucat aşa, dintr-o dată.

EU: N-ai vrea să bei ceva?

EL: Cu plăcere. Sînt cam răguşit, nu mai am putere şi mă doare puţin pieptul. Aşa mă apucă în fiecare zi, din senin, fără să ştiu de ce.

EU: Ce vrei să bei?

EL: Mi-e totuna; nu sînt mofturos; nevoia m-a învăţat să mă deprind cu toate.

Ni se aduc bere şi limonadă; el umple un pahar mare din care bea de două sau de trei ori la rînd; apoi, ca şi cum i-ar fi revenit puterile, tuşeşte tare, se scutură şi reîncepe:

EL: Oare după părerea dumitale, mărite filozof, nu e cu totul ciudat că un străin, un italian, un Duni, vine şi ne învaţă să ne punem în valoare muzica şi să ne supunem cîntul la toate mişcările, la toate măsurile, la toate intervalele, la toate declamările, fără să stricăm prozodia? Doar nu era cine ştie ce mare lucru s-o facem noi singuri. Oricine i-a ascultat pe un pîrlit cerînd de pomană pe drum, pe un om cuprins de mînie, pe o femeie geloasă şi furioasă, pe un amant deznădăjduit, pe un linguşitor îndulcindu-şi glasul, tărăgănindu-şi cu o voce mieroasă silabele, într-un cuvînt, oricine a ascultat glasul unei pasiuni omeneşti, oricare ar fi ea, dar capabilă prin forţă să fie luată drept model de un muzician, ar trebui să observe două lucruri: mai întîi, că silabele lungi sau scurte n-au deloc o durată fixă şi nici măcar nu există un raport determinat între duratele lor; că pasiunea dispune aproape cum vrea ea de prozodie; că ea face intervalele cele mai mari şi că acela care strigă în culmea durerii: „Ah! Cît sînt de nefericit!“ ridică silaba exclamării la tonul cel mai înalt şi mai ascuţit, şi le coboară pe celelalte la tonul cel mai grav şi mai jos, luînd octava sau chiar un interval mai mare şi dînd fiecărui sunet cantitatea care se potriveşte întorsăturii melodiei, fără să supere urechea, fără ca nici silabele lungi şi nici cele scurte să fi păstrat lungimea sau scurtimea vorbirii liniştite. Sînt departe timpurile cînd citam ca pe nişte minuni ale declamaţiei muzicale paranteza *Armidei: Învingătorul lui Rénaud* (dacă-l poate învinge cineva) sau *Să ne supunem fără cîrtire* din *Indiile galante*. În clipa de faţă, minunile astea mă fac să ridic din umeri, cu milă. Nu ştiu unde va ajunge arta, aşa cum a pornit-o. În aşteptare, să mai bem o înghiţitură...

Bău două-trei înghiţituri, fără să ştie ce face. S-ar fi înecat, tot aşa cum se sfîrşise de oboseală, fără să-şi dea seama, dacă nu i-aş fi luat din faţă sticla pe care o căuta, cu gîndul la cine ştie ce. Apoi i-am spus:

EU: Cum se face că, deşi ai un simţ atît de fin, o sensibilitate atît de mare pentru frumuseţile artei muzicale, eşti atît de orb faţă de frumuseţile morale şi atît de nesimţitor la farmecele virtuţii?

EL: S-ar părea că unii au un simţ care mie îmi lipseşte, o coardă care nu mi-a fost dată, o coardă moale, pe care, oricît ai ciupi-o, vibrează; sau poate e de vină faptul că am trăit întotdeauna printre muzicieni buni şi oameni răi, de la care m-am ales cu o ureche foarte fină, în timp ce inima mi-a asurzit. Şi-apoi mai e şi ceva moştenit: sîngele tatei şi sîngele unchiului meu e acelaşi; sîngele meu e acelaşi cu al tatei; molecula paternă era dură şi mărginită, şi blestemata asta de moleculă primă şi-a asimilat tot restul.

EU: Îţi iubeşti copilul?

EL: Ce întrebare! Sălbăticuţul! Sînt nebun după el.

EU: Şi nu cauţi, cu toată seriozitatea, să opreşti urmările pe care le-ar putea avea asupra lui blestemata de moleculă paternă?

EL: Cred că m-aş osteni degeaba. Dacă îi e hărăzit să devină om de treabă, osteneala mea nu i-ar dăuna; dar dacă molecula vrea să facă din el o haimana ca taică-său, osteneala pe care mi-aş da-o ca să-l fac om cumsecade i-ar fi foarte dăunătoare. Dacă educaţia s-ar pune fără încetare de-a curmezişul înclinării moleculei, copilul s-ar simţi ca tras de două forţe potrivnice şi ar merge cu totul pieziş pe drumul vieţii, aşa cum văd că merg nenumăraţi alţii, la fel de stîngaci şi în bine, ca şi în rău. Unui asemenea om noi îi dăm cea mai cumplită poreclă din cîte există: spunem că este *un specimen,* porecla asta însemnînd şi mediocritate, şi ultimul hal de dispreţ, pe care personajul îl merită. O mare secătură e o mare secătură, dar nu e *un specimen.* Va trece timp îndelungat, copilul îşi va pierde cei mai frumoşi ani, pînă să fie stăpînit de molecula paternă şi mînat de ea la josnicia deplină în care mă găsesc eu; deocamdată, îl las în pace, îl las să se dezvolte în voie. Îl cercetez: e de pe acum mîncăcios, pişicher, pungaş, leneş, mincinos; mă tem că aşchia n-o să sară departe de trunchi.

EU: Şi-o să-l faci muzician, ca să nu-şi piardă nimic din asemănare?

EL: Muzician! Muzician! Mă uit uneori la el, scrîşnesc din dinţi şi-i spun: dac-ai să înveţi măcar o singură notă în viaţa ta, cred c-am să-ţi sucesc gîtul.

EU: Şi de ce, mă rog?

EL: Fiindcă muzica nu te duce la nimic.

EU: Ba dimpotrivă, te duce la toate.

EL: Da, te duce atunci cînd eşti desăvîrşit; dar cine poate fi sigur că fiul lui va fi desăvîrşit? Eu aş putea pune rămăşag, pe zece mii contra unu, că al meu nu va fi decît un nenorocit de lăutar prost, ca mine. Ştii oare că mai lesne s-ar putea găsi un copil în stare să conducă un regat, să fie un mare rege decît un mare violonist?

EU: Mi se pare că talentele plăcute, chiar dacă sînt mediocre, îl duc repede pe om la bogăţie, cînd trăieşte în mijlocul unui popor lipsit de moravuri, căzut în destrăbălare şi în lux.

Eu, unul, am auzit o discuţie între un fel de protector şi un fel de protejat. Acesta din urmă fusese îndrumat spre protector ca spre un om de bine, care l-ar fi putut ajuta:

– La ce te pricepi, domnule? îl întrebă protectorul.

– Ştiu puţină matematică.

– N-ai decît să predai matematicile; după ce-ai să baţi zece sau doisprezece ani toate noroaiele Parisului, o să ai un venit de trei-patru sute de livre.

– Am studiat legile şi mă pricep în chestiuni de drept.

– Dacă Puffendorf şi Grotius[1] ar învia, ar crăpa amîndoi de foame, la marginea drumului.

– Cunosc foarte bine istoria şi geografia.

– Dacă ar exista părinţi dornici să dea o creştere aleasă copiilor lor, ai scăpa de griji; dar asemenea părinţi nu există.

– Sînt muzician destul de bun.

– Eh, de ce n-ai spus aşa de la început? Şi ca să dovedesc ce-ţi poate aduce talentul ăsta, iată: am o fiică, vino zilnic între orele şapte jumătate seara şi nouă; ai să-i dai lecţii, iar eu îţi voi plăti douăzeci şi cinci de ludovici pe an; vei lua, împreună cu noi, şi micul dejun, şi prînzul, şi gustarea, şi cina; restul zilei va fi al dumitale şi îl vei folosi după plac.

EL: Şi ce-a devenit omul acela?

EU: Dacă s-ar fi purtat cum trebuie, pesemne că s-ar fi îmbogăţit; e singurul lucru care te interesează, nu-i aşa?

EL: Aur, aur, fără îndoială; aurul e totul; iar restul fără aur nu-i nimic. De aceea, în loc să-i îmbuib capul copilului cu maxime înţelepte, pe care va trebui să le uite ca să nu rămînă un biet pîrlit, de cîte ori mi se-ntîmplă să am un ludovic, şi asta nu mi se-ntîmplă prea des, mă aşez în faţa lui, scot ludovicul din buzunar, i-l arăt plin de admiraţie, ridic ochii spre cer, aplec ludovicul spre băiat şi, ca să-l fac să înţeleagă şi mai bine încă importanţa piesei sfinţite, îi îngîn, îi arăt cu degetul toate cîte se pot dobîndi cu bani: o cămăşuţă frumoasă, o scufiţă ca lumea, un biscuit gustos; apoi îmi pun ludovicul în buzunar, mă plimb mîndru, îmi salt pulpanele vestei, mă bat cu palma peste buzunăraşe; şi aşa îl fac să priceapă că din ludovicul de acolo se naşte încrederea pe care mi-o vede.

EU: Nici că s-ar putea mai bine; dar dacă se întîmplă ca într-o bună zi, pătruns de valoarea ludovicului...

EL: Te înţeleg. Atunci n-o să am încotro, va trebui să închid ochii; nu există principiu moral care să nu aibă neajunsurile lui. La urma urmei, m-aş necăji un sfert de oră şi gata.

EU: Chiar după ce ţi-am ascultat părerile atît de curajoase şi de înţelepte, rămîn la convingerea că ar trebui să-l faci muzician. Nu cunosc alt mijloc mai rapid de a-i cîştiga pe cei mari, de-a le sluji viciile şi de a-ţi putea folosi viciile proprii.

EL: E adevărat; dar mă gîndesc la un succes mai grabnic şi mai sigur. Ah! dacă aş fi avut o fată! Dar, fiindcă nu faci ce vrei, eşti nevoit să primeşti ce-ţi vine şi să tragi cît mai multe foloase cu putinţă; pentru asta trebuie să nu dai, prosteşte, unui copil care va trăi la Paris, o educaţie de lacedemonian, aşa cum fac numeroşi părinţi, care, chiar dacă ar dori să-şi nenorocească odraslele, şi tot n-ar găsi ceva mai rău. Dacă educaţia nu-i bună, nu sînt eu de vină, ci moravurile naţiunii mele. Răspundă cine poate; eu vreau ca fiul meu să fie fericit, adică să fie onorat, bogat şi puternic, ceea ce e cam acelaşi lucru. Cunosc întrucîtva căile cele mai uşoare pentru a merge într-acolo. Şi i le voi arăta de timpuriu. Dacă voi, înţelepţii, mă veţi ţine de rău pentru atîta lucru, mulţimea

[1] Grotius (1583-1645) şi Puffendorf (1632-1694) – vestiţi jurisconsulţi din secolul al XVII-lea.

şi succesele mă vor spăla de păcate. Copilul va avea aur, ţi-o spun eu, şi, dacă va avea mult, nu-i va lipsi nimic, nici chiar stima şi respectul dumitale.

EU: S-ar putea să te înşeli.

EL: Sau o să se lipsească de ele, ca atîţia alţii.

Cuvintele lui cuprindeau multe din lucrurile acelea pe care oamenii le gîndesc, după care ei se conduc chiar, dar nu le spun niciodată cu glas tare. Într-adevăr, iată deosebirea cea mai de seamă dintre omul meu şi marea parte a semenilor noştri. El mărturisea viciile proprii, vicii pe care le au şi alţii, fără a fi defel ipocrit. Nu era nici mai mult, nici mai puţin mîrşav decît ei, ci doar mai sincer, mai statornic şi uneori spunea lucruri mai adînci, în depravarea lui. Mă cutremuram gîndindu-mă la soarta copilului cu un astfel de profesor. Nici vorbă că, fiind crescut în idei despre lume luate aidoma după moravurile noastre, va trebui să ajungă departe, dacă nu va fi cumva oprit de timpuriu din drum.

EL: Oh! nu te teme; lucrul cel mai important şi mai greu, în privinţa căruia un tată trebuie să se străduiască îndeosebi, nu e să-i dea copilului năravuri care-l îmbogăţesc şi nici caraghioslîcuri preţuite de cei mari; asta o face toată lumea, dacă nu ca mine, din sistem, cel puţin prin pildă şi lecţie. Lucrul cel mai important este să-l deprinzi cu măsura justă, să-l înveţi arta de a se feri de ruină, de dezordine şi de legi. Armonia socială are unele disonanţe pe care trebuie să ştii cum să le mînuieşti, unde să le aşezi, ca să iasă bine. Nu există nimic mai plictisitor decît o suită de acorduri perfecte; e nevoie de ceva care să atîţe, să desfacă mănunchiul şi să împrăştie razele.

EU: Foarte bine; prin comparaţia asta, m-ai readus de la moravuri la muzica de care mă depărtasem fără să vreau; îţi mulţumesc, fiindcă, la drept vorbind, îmi placi mai mult ca muzician decît ca moralist.

EL: Totuşi, sînt mult inferior în muzică şi mult superior în morală.

EU: Mă îndoiesc; dar chiar dacă ar fi aşa, ţine seama că eu sînt un om corect şi că nu-ţi împărtăşesc principiile.

EL: Nu te fericesc deloc. Ah! dacă aş fi avut eu talentele dumitale!

EU: Să lăsăm în pace talentele mele şi să ne întoarcem la ale dumitale.

EL: Dacă aş fi ştiut să mă exprim ca dumneata! Dar eu abia dacă am un biet ciripit caraghios, pe jumătate de om bine crescut şi de literat, pe jumătate de tejghetar.

EU: Eu nu vorbesc frumos; nu mă pricep decît să spun adevărul, şi asta, după cum ştii, nu merge întotdeauna.

EL: Dar nu pentru a spune adevărul, ci dimpotrivă, pentru a minţi cum trebuie îţi rîvnesc talentul. Ah! de-aş şti să scriu, să cîrpăcesc o carte, să torn o epistolă cu dedicaţie, să ameţesc vreun neghiob lăudîndu-i meritele, să mă vîr pe sub pielea femeilor!

EU: Toate astea le ştii de o mie de ori mai bine decît mine; n-aş fi demn nici măcar să-ţi fiu învăţăcel.

EL: Cîte mari însuşiri pierdute, cîte însuşiri de-al căror preţ habar n-ai!

EU: Culeg tot ce semăn.

EL: Dacă ar fi aşa, n-ai purta o haină atît de grosolană, n-ai purta o vestă de etamină şi nici ciorapi de lînă, n-ai purta pantofi atît de greoi şi nici peruca asta antică.

EU: Sînt de aceeaşi părere cu dumneata; trebuie să fii tare nepriceput cînd nu eşti bogat, deşi ai făcut orice ca să te îmbogăţeşti; există însă oameni de felul meu, care nu privesc bogăţia ca pe lucrul cel mai preţios din lume; oameni ciudaţi.

EL: Chiar foarte ciudaţi; cu o asemenea fire nu te poţi naşte; ea se capătă, fiindcă nu există în natură.

EU: În natura omului?

EL: În a omului; tot ce trăieşte, şi omul însuşi, caută să trăiască bine pe socoteala cui va aparţine; sînt sigur că, dacă l-aş lăsa în pace pe sălbăticuţul meu, fără să-i spun nimic, ar dori să aibă veşminte bogate, să fie hrănit cum nu se poate mai bine, să fie drag bărbaţilor şi iubit de femei şi să-şi adune toate bucuriile vieţii.

EU: Dacă micul sălbatic ar fi lăsat de capul lui, dacă şi-ar păstra toată tîmpenia şi dacă ar adăuga la puţina lui minte de prunc violenţa pasiunilor unui om de treizeci de ani, atunci fii sigur că i-ar suci gîtul lui taică-său şi s-ar culca şi cu maică-sa.

EL: Spusele dumitale dovedesc necesitatea unei educaţii bune; dar cine a contestat-o oare? Şi ce înseamnă o educaţie bună, dacă nu aceea care duce la tot felul de plăceri neprimejdioase şi fără neajunsuri?

EU: Sîntem aproape de aceeaşi părere; dar e mai bine să nu ne explicăm.

EL: De ce?

EU: Mă tem că nu sîntem de acord decît în aparenţă şi că, odată intraţi în discuţia despre primejdiile şi neajunsurile care trebuie ocolite, n-o să ne mai înţelegem deloc.

EL: Şi ce-i dacă o să fie aşa?

EU: Îţi spun că e mai bine să vorbim despre altceva; ce ştiu eu despre toate astea ştii şi dumneata, la fel de bine; mai lesne poţi să-mi arăţi din muzică ce nu cunosc eu şi ştii dumneata. Dragă Rameau, hai să vorbim despre muzică şi să-mi spui cum se face că, deşi ai atîta uşurinţă de a simţi, de a reţine şi de a reda cele mai frumoase bucăţi ale marilor maeştri, cu tot avîntul pe care ele ţi le insuflă, şi reuşeşti să-l transmiţi şi altora, n-ai compus încă nimic de preţ...

În loc să-mi răspundă, el începu să-şi clatine capul şi, ridicînd un deget spre cer, strigă: „Şi steaua! Steaua! Cînd natura i-a zămislit pe Leo[1], Vinci, Pergolese, Duni, ea a surîs. Şi-a luat un aer falnic şi grav, alcătuindu-l pe scumpul unchi Rameau, care încă vreo zece ani va mai fi numit marele Rameau şi apoi va fi uitat cu totul. Iar cînd l-a cîrpăcit pe nepotul său, ea s-a strîmbat, şi s-a mai strîmbat o dată şi încă o dată.“ Şi, spunînd acestea, îşi schimonosea obrazul în toate felurile: arăta cînd silă, cînd dispreţ, cînd batjocură, părea că frămîntă între degete o pastă şi că surîde formelor ridicole pe care i le dădea; după ce făcu asta, aruncă departe de el ciudata figurină şi spuse: „Aşa m-a făcut şi m-a azvîrlit lîngă alte figurine, unele cu pîntece mari şi zbîrcite, cu gîturi scurte, cu ochi holbaţi, damblagii, altele cu gîturi strîmbe; printre ele erau unele uscate, cu ochiul pătrunzător, cu nasul cîrligat; toate au început să plesnească de rîs văzîndu-mă, iar eu mi-am pus mîinile în şolduri şi am început să crăp de rîs privindu-le, fiindcă neghiobii şi nebunii îşi rîd unii de alţii, se caută şi se atrag. Dacă atunci cînd am ajuns acolo n-am găsit gata făcut proverbul care spune că *banii proştilor sînt bogăţia deşteptilor*, în orice caz trebuia făcut pentru mine.

[1] Leo (1694-1715) – compozitor italian din şcoala napolitană.

Am simţit că natura pusese bunul meu în pungile figurinelor şi am născocit mii de mijloace ca să-l recapăt".

EU: Cunosc mijloacele astea; mi-ai vorbit despre ele şi le-am admirat foarte mult; dar printre atîtea posibilităţi cum de nu te-a atras să faci şi ceva frumos?

EL: Cam acelaşi lucru l-a întrebat un nobil pe abatele Le Blanc. Abatele spunea: „Marchiza de Pompadour mă ia de mînă, mă duce în pragul Academiei şi acolo îşi retrage mîna, iar eu cad şi-mi frîng amîndouă picioarele." Nobilul zice: „Zău, abate, trebuia să te ridici şi să spargi uşa cu capul." La care abatele îi răspunse: „Chiar asta am şi încercat; şi ştii cu ce m-am ales? Cu un cucui în frunte..."

După ce isprăvi povestioara, omul meu începu să se plimbe cu capul plecat, cu un aer gînditor şi abătut; suspina, plîngea, se căina, îşi înălţa braţele şi ochii, îşi trăgea pumni în cap cu atîta putere, încît mă temeam să nu-şi spargă fruntea, şi adăuga: „Cu toate astea, mi se pare că e ceva, aici, înăuntru; dar bat degeaba, zgîlţîi degeaba, nu iese nimic..."; şi iar începea să-şi clatine capul, să-şi lovească fruntea cît putea de tare şi să spună: „Sau nu e nimeni înăuntru, sau nu vrea să-mi răspundă..."

Peste o clipă, îşi lua un aer falnic, îşi ridica fruntea, îşi punea mîna dreaptă pe inimă, umbla de colo-colo şi spunea: „Simt, da, simt..."

Imita un om furios, indignat, înduioşat, poruncitor, rugător şi rostea pe neaşteptate vorbele de mînie, de ură, de dragoste; schiţa pasiunile cu o fineţe şi cu un realism uimitor; apoi adăuga: „Asta aşa e, nu? Acum să ţi-o arăt pe cealaltă; iată ce înseamnă să nimereşti un mamoş care ştie să pricinuiască, să

grăbească durerile şi să scoată pruncul. Singur, îmi iau pana, vreau să scriu; îmi rod unghiile, îmi tocesc fruntea; bună seara, slugă, zeul e absent; îmi băgasem în cap că am geniu; iar după ce scriu un rînd, văd în el că sînt un neghiob, un neghiob, un neghiob. Dar cum ai putea să simţi, să te înalţi, să gîndeşti, să zugrăveşti cu vînă, atunci cînd ai de-a face cu oameni cărora trebuie să le calci pragul ca să poţi mînca? Cum ai putea, printre cuvintele pe care le spui, pe care le auzi, în mijlocul atîtor trăncăneli: «Astăzi bulevardul era fermecător. Aţi auzit-o pe ţărăncuţa aia din Savoia? Joacă minunat. Domnul cutare avea cei mai frumoşi cai vineţi-rotaţi care se pot imagina. Frumoasa doamnă cutare a început să se ofilească; oare la patruzeci şi cinci de ani se mai poate purta o asemenea coafură? Tînăra cutare e plină de diamante care n-o costă nimic...

– Vrei să spui: care o costă... scump?

– Ba deloc.

– Unde-ai văzut-o?

– La *Copilul Arlechinului pierdut şi regăsit*[1].

– Scena desperării a fost jucată ca niciodată. Paiaţa din bîlci o fi avînd ea voce, nu zic, dar n-are pic de fineţe, nu pune pic de suflet. Doamna cutare a născut doi copii o dată; fiecare tată avea copilul lui...» Şi crezi că vorbele astea, spuse, repetate şi auzite întruna, înflăcărează şi duc la lucruri mari?"

EU: Nu; e mai bine să te închizi în podul dumitale, să bei apă, să mănînci pîine uscată şi să te cauţi pe tine însuţi.

EL: Se prea poate; numai că n-am curaj. Şi, la urma urmei, de ce să-mi jertfesc fericirea pentru un succes îndoielnic?

[1] Piesă de Goldoni, jucată mai întîi în Italia şi apoi, în 1761, în Franţa.

Şi numele pe care îl port? Rameau!... E supărător să te cheme Rameau. Cu talentul e altfel decît cu nobleţea, care se moşteneşte şi a cărei glorie creşte trecînd de la bunic la tată, de la tată la fiu şi de la fiu la nepot, fără ca strămoşul să-i ceară urmaşului său vreun merit; buturuga bătrînă dă lăstari noi, un şir nesfîrşit de proşti, dar ce-are a face? Cu talentul însă nu e acelaşi lucru. Numai ca să ajungi la faima tatălui, eşti nevoit să fii mai priceput decît el; trebuie să fi moştenit din plămada lui... Eu n-am avut parte de ea, dar încheietura mîinii mi s-a dezmorţit, arcuşul merge şi-mi scot mîncarea: dacă n-am parte de glorie, măcar îmi scot o bucată de pîine.

EU: În locul dumitale, nu m-aş mulţumi numai s-o spun, aş pune-o la încercare.

EL: Şi crezi că n-am încercat? N-aveam nici cincisprezece ani cînd mi-am spus pentru prima oară: Ce-i cu tine, Rameau? Visezi; şi la ce visezi? Ce mult ai vrea să faci ceva care să stîrnească admiraţia întregii lumi... Ei bine, n-ai decît să fluieri şi să-ţi mişti degetele, n-ai decît să-ţi tai o crenguţă şi gata flautul! Mai tîrziu, am repetat cuvintele spuse în copilărie, astăzi le mai repet o dată şi rămîn în preajma statuii lui Memnon[1].

EU: Ce vrei să spui cu statuia lui Memnon?

EL: Mi se pare că nu-i greu de înţeles. În jurul statuii lui Memnon se mai găseau nenumărate alte statui şi soarele bătea

[1] După mitologia greacă, Memnon era regele etiopienilor şi a fost ucis de Ahile. În Egipt erau numite *Coloşii lui Memnon* două statui ale regelui Amenhotep al III-lea. Una din aceste statui, pe jumătate dărîmată, avea însuşirea ca, la răsăritul soarelui, să emită un sunet tremurător, datorită trecerii aerului prin crăpăturile construcţiei. De aici, mitul după care Memnon, al cărui suflet ar trăi în piatră, îşi salută mama, pe Eos (zorile).

în toate; dar statuia lui Memnon era singura care răsuna la atingerea razelor lui. Voltaire e un poet; şi al doilea? Voltaire; şi al treilea? Voltaire; şi al patrulea? Voltaire. Un muzician e Rinaldo de Capua; şi mai e Hasse, şi mai e Pergolese, şi Alberti, şi Tartini, şi Locatelli, şi Terradeglias, şi unchiul meu, şi micuţul Duni, pe care nu dai două parale cînd îl vezi, dar a cărui muzică, pe legea mea, e plină de sentiment, de armonie şi de expresie. Ceilalţi, pe lîngă puţinii Memnoni pe care ţi i-am numit, nu sînt decît nişte perechi de urechi înfipte la capătul unui ciomag; şi sîntem atît de prăpădiţi, atît de prăpădiţi, încît lucrul ăsta e o adevărată binecuvîntare. Ah, domnule filozof, mizeria e ceva groaznic! O văd ghemuită pe vine, cu gura larg căscată, ca să prindă cîteva picături din apa îngheţată care scapă din butoiul Danaidelor[1]. Habar n-am dacă ea ascute mintea filozofului, dar ştiu că răceşte al naibii capul poetului; sub un asemenea butoi nu se poate cînta bine. Dar e prea fericit cel care poate măcar să stea acolo. Am stat şi eu, dar n-am putut rezista. Mai făcusem o dată prostia asta. Am călătorit în Boemia, în Germania, Elveţia, Olanda, Flandra, la mama dracului.

EU: Sub butoiul ciuruit?

EL: Da, sub butoiul ciuruit. Unui evreu bogat şi risipitor îi plăceau muzica şi nebuniile mele. Cîntam cum dădea

[1] În mitologia greacă, Danaidele au fost cele cincizeci de fiice ale lui Danaos, fiul regelui egiptean Bela. Tatăl lor, fiind persecutat de fratele său, Egipt, a fugit la Argos, împreună cu fiicele sale. Acolo e ajuns de fiii lui Egipt, care îl silesc să le dea fetele în căsătorie. Danaos, împins de frică, acceptă, dar le cere fiicelor să-şi ucidă soţii, ceea ce ele şi fac, cu excepţia uneia singure. Pentru crima lor, zeii le-au pedepsit să umple veşnic cu apă un butoi fără fund. Butoiul Danaidelor simbolizează munca zadarnică şi fără sfîrşit.

Dumnezeu, făceam pe nebunul şi aveam de toate. Evreul despre care îţi vorbesc cunoştea opreliştile religiei lui şi le păzea cu sfinţenie, uneori chiar faţă de prieteni şi totdeauna faţă de străini. Odată a avut o păţanie pe care trebuie să ţi-o povestesc, fiindcă e hazlie.

La Utrecht, trăia o curtezană încîntătoare. Omul nostru se simţi ademenit de farmecele creştinei şi îl trimise pe un mijlocitor cu o poliţă destul de ispititoare. Dar fiinţa aceea neobişnuită îi respinse oferta. Evreul se simţi deznădăjduit. Mijlocitorul îi spuse: „De ce te mîhneşti atîta? Vrei să te culci cu o femeie frumoasă? Nimic mai lesne; poţi să te culci chiar cu una şi mai frumoasă decît aceea după care te ţii; ţi-o cedez, la acelaşi preţ, pe nevastă-mea.“ Zis şi făcut. Mijlocitorul păstră poliţa, iar evreul meu se culcă astfel cu nevasta acestuia. Sosi apoi ziua de scadenţă; evreul lăsă poliţa să fie protestată şi o declară falsă. Proces. Evreul îşi zicea: „Omul n-o să îndrăznească niciodată să spună cu ce preţ a căpătat poliţa, şi în felul ăsta eu nu voi plăti.“ La interogatoriu, îl întrebă pe soţ:

– De la cine ai poliţa?

– De la dumneata.

– Ţi-am dat-o cumva pentru mărfuri trimise?

– Nu.

– Atunci poate că ţi-am dat-o pentru unele servicii pe care mi le-ai adus?

– Nu; dar nici nu-i vorba despre asta; poliţa e a mea, ai semnat-o şi o vei plăti.

– N-am semnat-o eu.

– Cu alte cuvinte, sînt un falsificator?

– Nu ştiu, dumneata ori altul, al cărui agent eşti.

– Eu sînt laş, dar dumneata eşti o secătură; crede-mă, nu mă scoate din sărite, că spun tot; am să mă fac de rîs, dar te voi distruge...

Evreul nu luă în seamă ameninţarea, iar mijlocitorul dădu pe faţă, în şedinţa următoare, întreaga afacere. Amîndoi au fost aspru dojeniţi; evreul fu condamnat să plătească poliţa, iar suma obţinută fu destinată ajutorării săracilor. Atunci m-am despărţit de el şi m-am întors aici.

Ce era de făcut? Fiindcă mă vedeam silit ori să pier din pricina mizeriei, ori să fac ceva. Mi-au trecut prin minte tot felul de planuri. Uneori, mă gîndeam să pornesc razna chiar de-a doua zi cu vreo trupă din provincie, la fel de bună sau de proastă, şi-n privinţa teatrului, şi-n privinţa orchestrei. A doua zi însă îmi trăsnea prin cap să pictez vreun tablou din cele ce se agaţă pe prăjini la răspîntii, să mă aşez sub el şi să strig cît m-o ţine gura: „Priviţi, aici e pictat oraşul în care s-a născut; priviţi-l dincolo, luîndu-şi rămas-bun de la taică-său, spiţerul; iată-l sosind în capitală, căutînd locuinţa unchiului său... Scena de aici ni-l arată îngenuncheat dinaintea unchiului care îl alungă... Iată-l cu un evreu... etc.“ După o zi, mă trezeam pe deplin hotărît să mă întovărăşesc cu cîntăreţii ambulanţi. Mi-ar fi plăcut: am fi mers împreună să concertăm sub ferestrele scumpului unchi, care ar fi plesnit de furie. Dar mi-am ales altă cale...

Aici se opri şi trecu, pe rînd, de la poziţia unuia care ţine o vioară, strîngîndu-i coardele cu putere, la poziţia unui biet om zdrobit de oboseală, lipsit de puteri, abia ţinîndu-se pe picioare, gata să-şi dea sufletul, dacă nu i se azvîrle o bucată de pîine; arătă cît de îngrozitor îi era foame, îndreptîndu-şi un deget spre gura întredeschisă; apoi adăugă:

„Gestul se înţelege uşor. Ni se arunca bucata şi ne băteam pentru ea trei sau patru flămînzi, care ne găseam laolaltă... Şi mai gîndeşte-te, dacă poţi, la lucruri măreţe, mai fă lucruri frumoase cînd treci prin asemenea chin.“

EU: E greu.

EL: Din treaptă în treaptă, ajunsesem aici. Mă simţeam ca în vată. M-au dat afară. De-acum înainte va trebui să scîrţîi din nou la vioară şi să fac din nou gestul cu degetul îndreptat spre gura căscată. În lumea asta nimic nu-i statornic: astăzi eşti pe culme, mîine în noroi. Ne mînă împrejurări blestemate şi ne mînă al dracului de prost.

Apoi, dînd pe gît înghiţitura care mai rămăsese pe fundul sticlei, se adresă vecinului său:

– Domnule, fie-vă milă şi daţi-mi puţin tabac! Văd că aveţi o cutie frumoasă. Sînteţi cumva muzician?

– Nu.

– Cu atît mai bine, fiindcă muzicienii sînt nişte bieţi pîrliţi, să le plîngi de milă, nu alta. Soarta a vrut ca şi eu să fiu muzician, pe cînd la Montmartre poate, într-o moară, există un morar sau o slugă de morar, care nu va auzi niciodată altceva decît zgomotul aripilor morii şi va găsi în ele cele mai frumoase melodii. Rameau! La moară, la moară, acolo ţi-e locul!

EU: Cu orice s-ar îndeletnici omul, tot de natură e menit.

EL: Natura face nişte boroboaţe destul de ciudate. Eu, unul, nu privesc de la înălţimea de unde pare că totul se scufundă: şi omul care curăţă cu foarfecele un pom, şi omida care roade frunzele; nu privesc de la înălţimea de unde nu se văd decît două gîngănii diferite, fiecare cu munca ei. Cocoaţă-te dumneata pe epiciclul lui Mercur[1] şi de-acolo, dacă îţi convine, imită-l pe Réaumur[2], pe el, şi împarte clasa muştelor în muşte cusătorese, muşte hotarnice şi muşte secerătoare; împărţiţi-vă pe voi, specia omenească, în oameni tîmplari, dulgheri, trepăduşi, dansatori sau cîntăreţi, treaba voastră; eu nu mă amestec. Sînt în lumea asta şi aici rămîn. Dar dacă e în firea lucrurilor să ţi se facă foame, fiindcă la foame revin mereu, la senzaţia asta pe care o simt totdeauna, găsesc că nu e firesc să n-ai totdeauna ce mînca. A naibii economie! Unii sătui pînă în gît de toate bunătăţile, pe cînd alţii, cu un stomac sîcîitor ca şi ei, cu o foame nestinsă şi mereu vie ca şi ei, n-au nici ce să pună în gură. Şi cel mai afurisit lucru e ţinuta pe care nevoia ne sileşte s-o avem. Omul nevoiaş nu merge ca oricare altul, ci sare, se caţără, se încolăceşte, se tîrăşte, îşi duce viaţa luînd şi executînd poziţii.

EU: Ce înţelegi prin poziţii?

EL: Du-te şi-l întreabă pe Noverre[3]. Lumea arată mult mai multe decît poate să imite arta lui.

---

[1] Referire la un pasaj din *Eseurile* lui Montaigne (II, 17). În vechea astronomie, prin epiciclu se înţelegea cercul pe care se presupunea că-l descrie un astru, pe cînd centrul acestui cerc descria el însuşi un alt cerc în jurul pămîntului. În pasajul amintit, Montaigne îşi arată dispreţul faţă de oamenii „cocoţaţi pe epiciclul lui Mercur“ şi care văd atît de departe, în cer.

[2] René-Antoine Ferchault de Réaumur (1683-1757) – naturalist, matematician şi fizician francez, remarcabil experimentator şi observator al fenomenelor, a adunat un număr important de date ştiinţifice, fără a ajunge însă la teoretizarea lor.

[3] Jean-George Noverre (1727-1810) – faimos coregraf, reformator al dansului, autor al *Scrisorilor despre dans şi balet*, apărute la Lyon în 1760.

EU: Aşadar, iată-te „cocoţat pe epiciclul lui Mercur“, ca să folosesc expresia dumitale sau a lui Montaigne, iată-te privind diferitele pantomime ale speciei umane.

EL: Nu, îţi spun că nu, sînt prea greoi ca să mă pot ridica atît de sus. Mai bine las pentru cocori sălaşul cetţurilor; eu calc cu picioarele pe pămînt. Mă uit în jurul meu, iau poziţiile mele sau mă distrez privind poziţiile pe care le iau alţii; după cîte ţi-ai putut da seama, sînt un pantomim cum nu se poate mai bun.

Spunînd acestea, începe să zîmbească, să imite, rînd pe rînd, un om care admiră, unul care se roagă, unul binevoitor; îşi întinde înainte piciorul drept, şi-l trage înapoi pe cel stîng; îşi încovoaie spinarea, ridică fruntea, priveşte ca şi cum s-ar uita ţintă în ochii cuiva; cască gura şi întinde braţul spre ceva, ascultă o poruncă; o primeşte, porneşte ca o săgeată, se întoarce, a îndeplinit porunca, dă socoteală; e atent la toate; adună ce pică; pune o pernă sau un taburet sub picioare; ţine o farfurioară; aduce un scaun; deschide o uşă; închide o fereastră, trage perdelele; se uită la stăpîn şi la stăpînă; stă nemişcat, cu braţele atîrnîndu-i, cu picioarele ţepene; ascultă, caută să citească pe feţe şi adaugă: „Iată pantomima mea, nu se deosebeşte aproape deloc de pantomima linguşitorilor, a curtezanilor, a slugilor şi a puşlamalelor.“

Nebuniile omului ăstuia, povestirile abatelui Galiani[1] şi ciudăţeniile lui Rabelais mi-au dat uneori adînc de gîndit. Îi asemăn cu trei prăvălii de la care mi-am făcut rost de măşti ridicole; iar

[1] Abatele Ferdinando Galiani (1728-1787) – scriitor şi economist italian, prieten cu Diderot.

măştile le pun peste feţele personajelor celor mai grave; cu ajutorul lor îl văd pe Pantalone[1] într-un preot, văd un satir într-un preşedinte, văd un purcel într-un chinovit, un struţ într-un ministru şi o gîscă în primul său funcţionar.

EU: După socoteala pe care o faci, îi spusei lui Rameau, sînt nenumărate puşlamale în lumea asta; nu cunosc nici un om care să nu ştie cîţiva paşi din dansul dumitale.

EL: Ai dreptate. În tot regatul nu umblă decît un singur om: suveranul; toţi ceilalţi iau poziţii.

EU: Suveranul? Şi despre el ar fi cîte ceva de spus: Oare crezi că regele nu găseşte, din cînd în cînd, prin preajmă, cîte un picioruş, cîte un coculeţ sau cîte un năsuc care să-l pună să facă puţină pantomimă? Oricine, cînd are nevoie de altul, se află la strîmtoare şi ia o poziţie. Regele ia poziţie în faţa amantei sale şi în faţa lui Dumnezeu; joacă şi el pantomima lui. Ministrul face pasul curtezanului, al linguşitorului, al slugii sau al puşlamalei, în faţa regelui. Ceata ambiţioşilor dansează pantomima într-o sută de feluri, care de care mai josnice, în faţa ministrului. Preotul cel elegant joacă cel puţin o dată pe săptămînă, îmbrăcat în patrafir şi în sutană lungă, în faţa păstrătorului catastifului cu parohii vacante. Pe legea mea, ceea ce dumneata numeşti pantomima puşlamalelor este marele dans al pămîntului; fiecare are micuţa lui Hus sau Bertinul său, în faţa căruia joacă.

EL: Asta mă consolează.

Şi, în timp ce-i vorbeam, el începu să imite atît de bine poziţiile persoanelor pe care le pomeneam, încît îmi venea

[1] Personaj comic din vechile comedii italiene.

să mor de rîs. De pildă, ca să înfăţişeze un preoţel, îşi ţinea pălăria sub braţ şi ceaslovul în mîna stîngă; cu dreapta îşi sălta coada sutanei; înainta cu capul puţin plecat spre umăr, cu ochii în jos, imitîndu-l atît de bine pe ipocrit, încît mi se părea că-l văd cu ochii mei pe autorul *Combaterilor*[1] în faţa episcopului de Orléans. Cînd îi imita pe linguşitori şi pe ambiţioşi, se culca în ţărînă şi-ai fi putut jura că e Bouret în faţa vistiernicului Franţei.

EU: I-ai imitat cum nu se poate mai bine, îi spusei eu; dar să ştii că tot există un om scutit de pantomimă. E filozoful care nu are şi nu cere nimic.

EL: Şi unde trăieşte o asemenea creatură? Dacă n-are nimic, suferă; dacă nu cere nimic, n-o să capete nimic... şi va suferi mereu.

EU: Nu; Diogene îşi bătea joc de nevoi.

EL: Bine, bine, dar de îmbrăcat trebuia să se îmbrace.

EU: Nu, el umbla în pielea goală.

EL: Cîteodată era frig la Atena.

EU: Mai puţin frig decît aici.

EL: De mîncat, trebuia să mănînce.

EU: Fără îndoială.

EL: Pe cheltuiala cui?

EU: Pe cheltuiala naturii. Sălbaticul cui îi cere? Pămîntului, animalelor, peştilor, arborilor, ierburilor, rădăcinilor, pîraielor.

EL: Proastă masă!

EU: În schimb, e mare.

[1] E vorba despre abatele Gabriel Gauchat, autor al *Analizei şi combaterii diferitelor scrieri moderne împotriva religiei*, lucrare în 19 volume, apărută între anii 1753-1763.

EL: Dar prost servită.

EU: Cu toate astea, e golită ca să le umple pe-ale noastre.

EL: Dar trebuie să recunoşti că dibăcia bucătarilor, a plăcintarilor, a cîrnăţarilor, a birtaşilor, a cofetarilor mai adaugă şi ea ceva. Diogene al dumitale se mulţumea cu puţin.

EU: Te înşeli; pe vremuri, veşmîntul ciinicului avea aceleaşi virtuţi pe care le are astăzi veşmîntul nostru călugăresc. Cinicii erau carmeliţii şi cordelierii[1] Atenei.

EL: Te-ai dat de gol. Vasăzică, şi Diogene a dansat pantomima, dacă nu în faţa lui Pericle, măcar în faţa Laïsei sau a Frineii.

EU: Iar te înşeli; ceilalţi plăteau scump curtezana care cinicului i se dădea din plăcere.

EL: Dar dacă, cine ştie cum, curtezana era ocupată, iar cinicul grăbit...

EU: Reintra în butoiul lui şi se lipsea de ea.

EL: Şi mă sfătuieşti să-l imit?

EU: Să mor dacă n-ar fi de o mie de ori mai bine decît să te tîrăşti, să te înjoseşti şi să te prostituezi.

EL: Dar tot aş avea nevoie de-un pat ca lumea, de-o masă bună, de-o haină călduroasă iarna, de-un costum răcoros vara, de odihnă, de bani şi de multe alte lucruri, pe care îmi place mai mult să le datorez bunăvoinţei altora decît să le cîştig prin muncă.

EU: Asta fiindcă eşti un trîntor, un mîncău, un mişel, o inimă de cîrpă.

EL: Mi se pare că ţi-am mai spus-o şi eu.

[1] Ordine călugăreşti catolice.

EU: Fără îndoială că plăcerile vieţii trebuie preţuite, dar nu-ţi dai deloc seama cu ce sacrificiu le obţii. Ai jucat, joci şi vei mai juca încă josnica pantomimă.

EL: E adevărat, însă nici nu m-a costat şi nici n-o să mă coste cine ştie cît; de asta aş face rău dacă mi-aş lua cine ştie ce altă înfăţişare, care nu numai că m-ar necăji, dar mi-ar fi cu neputinţă s-o păstrez: după cîte-mi spui, văd că biata mea nevestică era şi ea un fel de filozof; avea un curaj de leoaică: cîteodată, rămîneam fără o para şi fără nici o bucăţică de pîine; ne vînduserăm aproape toate zdrenţele. Eu mă trînteam pe pat, bătîndu-mi capul să găsesc vreun om care să-mi împrumute ceva gologani, fără să-i mai dau înapoi. Ea, veselă ca un cintezoi, se aşeza la clavecin, cînta şi se acompania; avea un glas de privighetoare; îmi pare rău că nu l-ai auzit. Cînd aveam vreun concert, o luam cu mine; pe drum, îi spuneam: „Hai, doamnă, fă-te admirată, desfăşoară-ţi talentul şi farmecele, înflăcărează, scoate din minţi...“ Ajungeam; şi ea cînta, înflăcăra, scotea din minţi. Vai, mititica, am pierdut-o! Şi, în afară de talent, avea o guriţă că de-abia îmi intra degetul cel mic în ea; dinţii – un şirag de perle; şi nişte ochi, şi nişte picioare, şi o piele, şi nişte obraji, şi nişte sîni! Avea gambe de căprioară, iar coapsele şi fesele îi erau ca de statuie. Mai curînd sau mai tîrziu l-ar fi dat gata cel puţin pe ministrul de Finanţe. Avea un mers şi nişte şolduri, ah!, Doamne, ce mai şolduri!

Şi iată-l începînd să imite mersul nevestei sale. Mergea cu paşi mărunţi, cu capul ridicat, îşi flutura evantaiul, se căznea să meargă legănîndu-şi şoldurile! Făcea treaba cea mai hazlie şi mai ridicolă a mondenelor noastre.

Apoi, reluîndu-şi cuvîntarea, adăugă:

– O plimbam pretutindeni, la Tuileries, la Palais-Royal, pe bulevarde. Era cu neputinţă s-o păstrez. Cînd trecea strada, fără pălărie şi îmbrăcată într-o hăinuţă scurtă, de casă, te-ai fi oprit s-o priveşti şi-ai fi avut chef s-o ciupeşti uşurel, fără să strîngi degetele. Cei care se luau după ea o priveau cum tropăie din picioruşe, îi măsurau din ochi şoldurile pline, cărora fustele subţiri le desenau formele, şi grăbeau paşii; ea îi lăsa s-o ajungă din urmă, apoi întorcea repede spre ei doi ochi mari, negri şi strălucitori, care îi ţintuiau; fiindcă faţa medaliei nu era cu nimic mai prejos decît dosul. Dar, vai! Am pierdut-o şi nădejdile mele de bogăţie s-au spulberat o dată cu pierderea ei. Nu o luasem decît pentru asta, îi împărtăşisem planurile mele şi ea era prea ageră la minte ca să nu priceapă că sînt sigure, şi avea prea multă judecată ca să nu le aprobe.

Şi iată-l suspinînd, plîngînd şi spunîndu-mi:

– Nu, nu, voi rămîne în veci nemîngîiat. De atunci mi-am pus, ca popii, guleraşul şi tichia.

EU: De durere?

EL: Dacă vrei... De fapt, ca să-mi am blidul pe cap. Dar ia vezi cît e ceasul, fiindcă trebuie să mă duc la Operă.

EU: Ce se joacă?

EL: Ceva de Dauvergne[1]. Are destule lucruri frumoase în muzică, păcat numai că le-au mai spus şi alţii înaintea lui. Printre morţii ăştia sînt totdeauna vreo cîţiva care îi mîhnesc pe cei vii. Ce vrei? *Quisque suos (non) patimur manes*[2]. Ei, dar s-a

[1] Antoine Dauvergne (1713-1797) – de patru ori director al Operei din Paris, avea în reprezentaţie pe atunci *Hercule murind* (1761) sau *Polixenia* (1763).

[2] Pătimim cu toţii de pe urma morţilor noştri (Vergiliu, *Eneida,* cartea a IV-a, v. 743) (lat.)

făcut ora cinci şi jumătate; aud clopotul sunînd vecerniile abatelui de Canaye[1] şi ale mele. Adio, domnule filozof! Aşa-i că sînt mereu acelaşi?

EU: Vai, din nenorocire, da!

EL: Să mă ţină nenorocirea asta numai vreo patruzeci de ani; şi-o să rîdă mai bine cine-o să rîdă la urmă.

[1] Abatele de Canaye – academician, prieten cu D'Alembert şi mare amator de teatru. A murit în 1782, în vîrstă de optzeci şi opt de ani. La pasiunea lui pentru teatru se referă Rameau cînd vorbeşte de „vecerniile abatelui de Canaye", adică reprezentaţiile teatrale.

biblioteca rao

De la clasici la contemporani, într-o formulă
grafică nouă, cei mai reprezentativi autori pentru

biblioteca dumneavoastră

Au apărut:

Madeleine Albright	DOAMNA SECRETAR DE STAT
Vartan Arachelian	NOAPTEA BASTARZILOR
Emily Brontë	LA RĂSCRUCE DE VÎNTURI
Albert Camus	STRĂINUL / CIUMA / CĂDEREA / EXILUL ŞI ÎMPĂRĂŢIA ◆ FAŢA ŞI REVERSUL / NUNTA / MITUL LUI SISIF / OMUL REVOLTAT / VARA ◆ CARNETE ◆ TEATRU
Hillary Rodham Clinton	ISTORIE TRĂITĂ
Robin Cook	RISC ASUMAT ◆ CONSPIRAŢIA
Clive Cussler	SAHARA ◆ AURUL INCAŞILOR
Nelson DeMille	FIICA GENERALULUI ◆ PLUM ISLAND
Charles Dickens	DAVID COPPERFIELD (2 vol.)
F.M. Dostoievski	CRIMĂ ŞI PEDEAPSĂ ◆ DEMONII ◆ IDIOTUL ◆ ADOLESCENTUL
Joseph Finder	PUTERI EXCEPŢIONALE
Colin Forbes	CATACLISMUL ◆ RINOCERUL ◆ PE MUCHIE DE CUŢIT
André Gide	FRUCTELE PĂMÎNTULUI
John Grisham	TESTAMENTUL ◆ FRĂŢIA ◆ ULTIMUL JURAT ◆ UN ALTFEL DE CRĂCIUN ◆ CAMPIONUL DIN ARKANSAS ◆ MAESTRUL ◆ MOŞTENITORII
V.D. Guşă de Drăgan	CONDAMNAT LA ADEVĂR
Hermann Hesse	JOCUL CU MĂRGELE DE STICLĂ ◆ NARCIS ŞI GURĂ-DE-AUR ◆ LUPUL DE STEPĂ ◆ SIDDHARTA / CĂLĂTORIA SPRE SOARE-RĂSARE ◆ KNULP. DEMIAN ◆ CELE MAI FRUMOASE POVESTIRI
Ilf şi Petrov	DOUĂSPREZECE SCAUNE ◆ VIŢELUL DE AUR
Franz Kafka	JURNAL ◆ CASTELUL
Dean Koontz	UNICUL SUPRAVIEŢUITOR

Mario Vargas Llosa	RĂZBOIUL SFÎRŞITULUI LUMII ◆ CONVERSAŢIE LA CATEDRALA
Thomas Mann	DOCTOR FAUSTUS ◆ MUNTELE VRĂJIT ◆ POVESTIRI ◆ MĂRTURISIRILE ESCROCULUI FELIX KRULL
G. García Márquez	UN VEAC DE SINGURĂTATE ◆ TOAMNA PATRIARHULUI ◆ DOUĂSPREZECE POVESTIRI CĂLĂTOARE ◆ DESPRE DRAGOSTE ŞI ALŢI DEMONI ◆ INCREDIBILA ŞI TRISTA POVESTE A CANDIDEI ERÉNDIRA ŞI A BUNICII SALE FĂRĂ SUFLET ◆ DRAGOSTEA ÎN VREMEA HOLEREI ◆ AVENTURA LUI MIGUEL LITTÍN, CLANDESTIN ÎN CHILE ◆ A TRĂI PENTRU A-ŢI POVESTI VIAŢA ◆ ŞTIRI DESPRE O RĂPIRE ◆ GENERALUL ÎN LABIRINTUL SĂU
Virgil Măgureanu	DECLINUL SAU APOTEOZA PUTERII?
Ilie Năstase	MR NĂSTASE
Farah Pahlavi	MEMORII
Mario Puzo	OMERTA
Ernesto Sábato	ÎNAINTE DE TĂCERE
Antoine de Saint-Exupéry	CITADELA
Jean-Paul Sartre	TEATRU
John Saul	PREZENŢA ◆ MÎNA DREAPTĂ A DIAVOLULUI
Dinu Săraru	TRILOGIA ŢĂRĂNEASCĂ ◆ CIOCOII NOI CU BODYGUARD
Henryk Sienkiewicz	QUO VADIS
Stendhal	ROŞU ŞI NEGRU ◆ MĂNĂSTIREA DIN PARMA
Alex Mihai Stoenescu	ISTORIA LOVITURILOR DE STAT ÎN ROMÂNIA (vol. I, II, III şi IV[1]) ◆ PATIMILE SFÎNTULUI TOMMASO D'AQUINO
J.R.R. Tolkien	STĂPÎNUL INELELOR: Frăţia Inelului; Cele două turnuri; Întoarcerea regelui ◆ HOBBITUL SILMARILLION ◆ ROVERANDOM
L.N. Tolstoi	CAZACII ŞI ALTE POVESTIRI ◆ SONATA KREUTZER ŞI ALTE POVESTIRI
I.S. Turgheniev	UN CUIB DE NOBILI
Moony Witcher	FETIŢA CELEI DE A ŞASEA LUNI ◆ NINA ŞI MISTERUL NOTEI A OPTA

Noutăţi

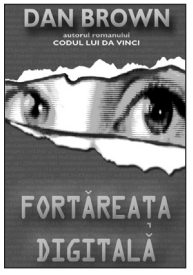

Dan Brown
FORTĂREAŢA DIGITALĂ

Frederick Forsyth
RĂZBUNĂTORUL

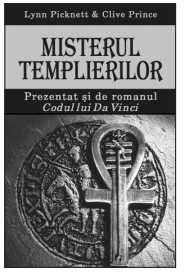

Lynn Picknett & Clive Prince
MISTERUL TEMPLIERILOR

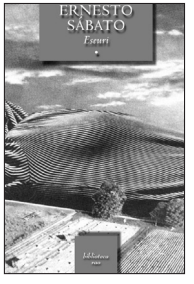

Ernesto Sábato
ESEURI (vol. 1)

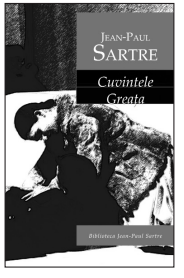

Jean Paul Sartre
CUVINTELE ◆ GREAŢA

clubul cărţii rao

Şi dumneavoastră puteţi deveni membru al CLUBULUI CĂRŢII RAO, beneficiind de următoarele avantaje:

Veţi primi cu maximum de rapiditate cărţile comandate şi veţi fi informat cu regularitate despre ultimele apariţii, planuri editoriale, oferte speciale. Pentru cărţile comandate, *editura suportă costurile de transport prin poştă*. În plus:

- pentru *două* cărţi se acordă o reducere de 10%;
- de la *trei* cărţi în sus se acordă o reducere de 15% şi titlul de membru al CLUBULUI CĂRŢII RAO.

Pentru detalii suplimentare ne puteţi contacta la
tel/fax: (021) 224.12.31; 224.14.72; 224.18.47; 224.21.36
E-mail:
club@raobooks.com
office@raobooks.com

Aşteptăm scrisorile dumneavoastră pe adresa:

Editura RAO
C.P. 2-124 Bucureşti

Acum ne puteţi găsi şi pe Internet:
www.raobooks.com